

I

Ibur sónim (*h.*). Helyesebben: *Sónó meuberesz*, vagy *snasz hailbur*. Szökőév; vulg. *iber*.

Idegen, aki a nép vagy vallásfelekezet közösségén kívül áll. Elbírálása sokféle szempont alá esik, de az I. fogalma mégis úgy bontakozik ki a zsidó etikából, hogy nem oldódott el az emberi szolidaritástól. A Talmud szerint a Biblia minden erkölcsi tanítása az ember teremtéséről szóló elbeszélésben fut össze, mert az az emberiség egyszármazására utal. Ebben sokkal átfogóbban interpretálódik az embernek embertársához való viszonya, mint abban a parancsban, hogy: szeresd felebarátodat, mint tenmagadat. A felülről jött paraccsal szemben az egyszármazás bibliai igazolása természettudományi tényként hat. A Biblia törvényein és a próféták tanításain valóban az egytestvériség gondolata vonul végig. Templomavató imájában így könyörgött Salamon király: «Minden imádságot, minden könyörgést, mely léssen akármely embertől, vagy a Te egész népedtől» . . . «de minden idegent is, aki nem a Te néped közül, az Izrael közül való, ha eljön messze földről a Te nevedért . . . Te meghallgasd a mennyekből, a Te lakhelyedből és add meg az idegennek mindazt, amiért könyörög». (*Királyok* I. 8. 38, 41, 43). Jesája próféta ajkán pedig ezt mondja az Isten: «Az Én házam imádság házának neveztetik mind a népek számára». Philo (I. o.) bölcséleti magaslataból foglalkozik az I.-kérdéssel és arra a konklúzióra jut, hogy miután a béke biztosító a monotheizmusban rejlik, a politheizmus ellenben háborúra vezet, a

zsidóságnak ezért az a kötelessége, hogy az egész emberiségért imádkozzon. (*A nyelvzavar* 42. §.) A nacionalizmus kibontakozásának korában még nem érvényesülhet teljes erejében az emberi egyetemesség gondolata és politikai vagy nemzetgazdasági kényszerűségek itt-ott hátraszorították. A Biblia ezért kétféle I.-t ismer: külföldit (*nochri*) és meghonosodottat (*gér*). A külföldi I.-t politikailag megbízhatatlannak, ellenséges érzelműnek is tekintették és azért nem lehetett külföldit királlyá választani. (*Móz.* V. 23. 21.) Haladékot sem kellett adni adósságaira a külföldi I.-nek, mert a zsidó hitelező nem számíthatott a kölcsönösségre. (*Móz.* V. 5. 5.) De ha valaki külföldi származású rabszolgáját úgy megüti, hogy meghal a keze alatt, akkor «megbüntettesék» (*Móz.* II. 21. 20.). A *Mechilta* ezt a parancsot halálbüntetésre értelmezi. A meghonosodott I.-nel szemben enyhül a bibliai szigorúság. «Egyazon jog legyen közöttetek, úgy a bennszülött, mint az I. számára.» (*Móz.* III. 24. 22.) «Ha I. tartózkodik közöttetek, el ne nyomjátok. Mint a bennszülött közületek, olyan legyen közöttetek az I. és szeresd azt, mint tenmagadat, mert I.-ek voltatok Egyiptom országában» (*Móz.* III. 19. 33, 34). Később már nem csak a rideg jogot követeli az I. számára a Biblia, de a szeretetet is. «Szeresétek azért az I.-t, mert ti is I.-ek voltatok Egyiptomban.» (*Móz.* V. 10. 19.). Az I. árvát, vagy özvegyasszonyt, napszámost épp úgy védi a Biblia a jogferdítés, a kizsákmányolás ellen, mint a bennszülöttet és átokkal is sújtja az idegensanyargatót,

«s mondja rá a nép: ámen» (Móz. V. 27, 19). A vallásra vonatkozóan az I.-nel szemben türelmet hirdet a Biblia. A zsidó gazda köteles I. rabszolgájának megadni a szombati munkaszünetet, de viszont magát a rabszolgát nem kötelezi a törvényes nyugalom és a Talmud szerint a saját szükségletére minden munkát elvégezhet (*Jebá-mot* 8. 8). A zsidóvallásra való kényszerítés esete csak elvétve fordult elő az ókor zsidóságában, ellenben eltűrték a saját vallásának gyakorlását, ha az I. nem üzött bálványimádást és szabad akaratából ismerte el az Egy-Istent. Sőt olykor még ennél is messzebbre ment a bibliai türelme. A szamaritánusokról mondja: «istenfélők voltak, bár a maguk istenségét is imádták» (*Kir. K. II. 17 32*). A papok és Izrael gyülekezete mellett nemzsidó «istenfélők» is emlitenek a Zsoltárok; a görög zsidóirodalom is említ ilyeneket. A lélekfogdosástól idegenkedtek és nehezen vettek fel nemzsidót a zsidó vallásba. A Talmud (*Jebá-mot* 4b) előírja, hogy ha valaki fel akarja vétetni magát a zsidóságra, azt ezzel a formulával kell lebeszélni a szándékáról: «Nem tudod-e, hogy sok gyötres alatt nyög most a zsidóság és sokat kell szenvednie?» Csak ha ezek után is állhatatos, lehet őt felvenni, de még ekkor is figyelmeztetni kell a zsidó vallás terheire. De ha már felvették, akkor meg is becsülték az áttért I.-t. «A prozeliták kedvesebbek Isten előtt, mint Izrael fiai, mert ezek csak a villámlás, földrengés és kúrtzó hatása alatt vállalták a Tórárt, az idegen azonban önként jött» (*Tanchuma, Lech lechó* 6). Még pogánykultusza miatt sem ítélték el az I.-t. E. Jochanan nem is bélyegezte bálványimádóknak a külföldi pogányokat, mert csak ősi hagyományaikat követik (*Chullin* 13b). A kereszténység virágzásának idején Majmuni így nyilatkozott: «A másvallásúakra vonatkozó kérdést illetőleg tudd meg, hogy Isten a szívet kívánja így, tehát a szív tisztasága szerint ítélendők meg a cselekedetek. Helyesen mondták régi mestereink, hogy a más népek jámborai is részesülnek a jövőendő élet üdvösségében, ha mindazt, amit el lehet sajátítani az Isten ismeretéből, elsajátították és erényekkel tökéletesítették magukat». Ugyancsak ő írja: «Mózes csak Izraelnek adta a törzsi parancsokat, vagy azoknak, akik át akarnak térni a zsidóságra, de aki ezt megtenni nem akarja, arra nem lehet rákényszeríteni a Tórárt. Az Isteneszmét egyébként a kereszténység és az iszlám is terjeszti». F. M.

Idézés. A Biblia idézésképpen írja le Isten parancsait és utasításait. Az I.-t rendszerint az archaikus *lémor* (mondván) szó vezeti be; ez pótolja az idézőjelet. («Vájdabér Adonáj el Mose *lémor* = És szólt az Úr Mózesnek, «mondván»). A Talmud minden rendszabályt a Bibliára vezet vissza és a Szentírással igazolja a jogosságát, vagy a szükségességét. Ilyen esetben a Bibliát idézi, még pedig rendszerint ezzel a formulával: *senemar*, «mert monda van». Gyakori az idézés a liturgiában is, de itt ez a formula: *Kemó sekoszuu*, amint írva van. A zsidó etika messze menő szigorúságot követel azoktól, akik idegen mondást, vagy idegen gondolatot idéznek. A szerző elhallgatását a tolvajlással egyenlő erkölcstelen-

ségnek, a megnevezését morális kötelességnek tekinti a talmudi felfogás. F. M.

Időszámítás. A zsinagógai esztendő a legrégibb időtől kezdve lunisolaris (hold-nap) év. 12 hónapot számlál és a tavaszi napéjegyenlőség körül való időre eső hónappal veszi kezdetét (l. *Niszan*). A hónapoknak eleinte nem volt külön nevük, hanem sorszámokkal különböztették meg azokat egymástól. Csak a babiloni fogság idején (időszám. előtti 6. sz.) vették át a babilóniaiaktól a ma is szokásos hónapneveket és éppen úgy általában a ma is használatban levő zsidó naptár ciklikus számítását. A zsinagógai szökőév egy teljes hónappal hosszabb a közönséges évnél, azaz tizenhárom hónabból áll. Abban az időben, amikor a szökőévet még nem ciklikus számítással határozták meg, a szinhedrion adar havában hirdette ki, hogy az évhez még egy hónap iktatandó (l. *Ádár Sém*). Ugyancsak a szinhedrion szentelte meg a holdat is. Két szavahihető tanu jelentette, hogy látták az újhódat, akkor azt megszentelték s messze vidékeknek vagy magas helyen gyújtott fátylatűz vagy küldönc útján hirdették meg az új hónap hivatalos beállítását. A szökőév beiktatott hónapja a holdévnek (zsinagógai) a napévvel (polgári) való összeegyeztetésére szolgál. Minden tizenkilenc éves ciklusban hét szökőhónapot iktatnak be a zsinagógai évbe. Egy-egy hónap a hold négy fázisának változási idejét foglalja magában s vagy huszonkilenc vagy harminc napra terjed. A harmincnapos hónap utolsó napját már a következő hónap újhóldjaként ünneplik (l. *Ros chodes*). Ismeri a zsidó naptár a hét fogalmát is, mely tulajdonképpen a hónap egy-egy fázisának idejét jelenti ($7\frac{3}{8}$ nap). A napot vagy világos és sötét részre osztották be vagy pedig 24 órára (*soó*), amikor is egy-egy óra $18 \times 60 = 1080$ részre (*chélek*) s minden ilyen rész ismét 76 kisebb részre (*regá*) oszlik. Ez a beosztás az ókori babilóniaktól átvett örökség. Ezen utóbbi precíziós beosztásnak semmi vallási (liturgiai) jelentősége nincsen az ünnepek szempontjából. Az ünnepek jórészt bizonyos hónapok bizonyos napjához vannak kötve s így a liturgia az időszámítás egyik függvénye. A mai beosztott zsidó kalendárium a IV. sz.-ból származik, és II. Hillel pátriarkának, Juliánus Apostata kortársának műve (Luach). (Az egyes hónapokról és ünnepekről lásd az illető címszavakat. Pl. *Niszan*, *Ijar* stb. *Peszach*, *Tisó* beav stb.) F. D.

Ifjúsági istentisztelet. Az istentiszteletnek az a fajtája, melynek közönsége teljes számban a tanulóifjúságból tevődik össze s melyet általában nem a szokásos imaidőben tartanak. Célja nem pusztán vallásos, hanem oktató is. Az I. főcélja az, hogy a bonyolult zsidó liturgiát az ifjúsággal gyakorlatilag is elsajátíttassa. Rendszeresítését részben az ifjúság hanyatló liturgiai tudása, részben pedig az állami iskolák szombat délelőtti tanítási órái tették szükségessé. Sok helyütt péntek délután, szombaton reggel vagy szombat délután, ünnepponapon pedig délből tartják (miután ilyenkor iskolai előadás nincsen), rendszerint szónoklat kíséretében. Van olyan hitközség, hol teljes rítusú az I. de van olyan is, hol megkurtítják. Az I.-et a törvény megengedi, illetőleg kötelezővé teszi. F. D.

Igazságosság. (Héb.: *cedek*.) Az igazságszeretetnek gyakorlati alkalmazása a javak felosztása tekintetében, ami a zsidó erkölcstannak egyik legfőbb követelménye. Jellemző a zsidó I. fogalmának tartalmi mélységére, hogy az alamizsnát és jótékonytságot is I.-nak (*cedoko*) nevezi, mert nem tartja az emberi önkény és jóindulat művének csupán, hanem az I. helyreállításának és így kötelességnek is. «Szokjatok meg jól tenni, törekedjétek a jogra, vezessétek egyenes útra az elnyomót, szerezzetek igazat az árvának, védjétek az özvegy ügyét» (*Jes.* 1. 17). «Hadd folyjon a jog, mint a víz és az I., mint a víztartó patak» (*Ámosz* 5. 24). Az I. részletes körülírására a Tórában többek között ezeket találjuk: «Ne kövessetek el jogtalanságot az ítéletben, sem hossz mértékben, sem súly mértékben, sem úrmértékben. Igazságos mérleg, igazságos súly, igazságos akó, és igazságos véka legyen nálatok. Én, az Örökkévaló, vagyok Istenetek. (*Móz.* III. 19. 35—36.) Átkozott, ki elmozdítja szomszédja határát (*Móz.* V. 27. 17). A Talmud becsületességet követel oly esetekben is, melyek nem eshetnek bírói megítélés alá; hanem csakis a lelkiismeret védelme alatt állanak. Rab Szafrának volt eladó holmija és éppen mikor a Sémát recitálta, jött egy vevő, aki elfogadható árat ajánlott, de a tudós nem szakíthatta meg az imádságot és így nem is válaszolt. Erre a vevő abban a hitben, hogy az az árat kicsinyli, többet ajánlott. Amaz azonban a Sémá elvégzése után az első árhoz tartotta magát, mert gondolatban már eladta volt (*Makkót* 24a). Gyermekeknek sem szabad valamit igérni azzal a hátsó gondolattal, hogy majd nem adjuk meg, mert hazugságra szoktatjuk (*Bábá Mecia* 49a). Jogtalan szerzeménynek nem szabad hasznát venni. Nem szabad juhpásztortól gyapjút, tejet vagy bárányt vásárolni (*Bábá Kama* 118b). Nem szabad szabótól kelmemaradékot venni, ha az a munkáltatót illeti meg (u. o.). Az első kérdés, melyet a Talmud szerint, az Isten ítélőszéke előtt a lélekhez intéznek, a következő: «becsületes voltál-e kenyérkeresetedben?» A kereskedelmi tisztesség törvényei épp úgy érvényesítendők másvallásúval, mint zsidóval szemben (*Móz.* III. 25. 47 alapján, *Bábá Kama* 113), sőt még gondolatban sem szabad megcsalni (*Chullin* 94). Nem szabad másvallásúnak rituális szempontból élvezhetetlenné vált húst eladni, ha előre nem értesítjük a rituális hiba felől, mert ez utóbbi forgalmi árát csökkenti.

S. R.

Igazságszeretet. (Héb.: *emesz*.) Az Egy-Isten-hitnek első és legfőbb követelménye. Az igazságot nem lehet felosztani kisebb és nagyobb igazságra, mert többféle igazság nincsen és az Egy-Isten gondolatával csak az egyféle igazság egyezik. Az amerikai James hatása alatt a mult sz. filozófiájának egyik jelentős iránya azt hirdette, hogy nem is egy az igazság, nem is abszolút, hanem inkább csak ideig-óráig tartó álláspont. A zsidó bölcséletben nem tudna gyökeret verni ez a teória, mert úgy hat, mintha a politeizmusból magvadzott volna ki. A Biblia azt követeli, hogy «teljesen az Istennel légy», tehát az Ő egységében, amely fel nem osztható és az Ő igaz-

ságosságában is, amely szintén oszthatatlan. Ennek megfelelően nem lehet az embernek kétféle becsülete sem: egy a nyilvánosság és egy a magánélet számára. «Ki tartózkodhatik sátrában, ki időzhet szent hegyeden? Aki gáncstalanul jár, igazság szerint cselekszik és szívében is igazat szól» (*Zsolt.* 15. 12). «Hat dolgot gyűlöl az Isten és hét dolog utálatos az Ő lelke előtt: Fenhéjázó szem, hazug nyelv és vértontó kéz; csalárdságot koholó szív, a rossz után futó lábak, hamiságot terjesztő hazug bizonyosság és testvérek között való viszályszerzés» (*Példabesz.* 6. 16—19). «Ha a bíró tudja, hogy egy peres követelés hamis, nem mondhatja: ha a tanuk mégis igaznak mondják, szerintök döntöm el, viseljék ők a felelősséget; mert írva van: «hazug ügytől tartsd távol magadat». Nem mondhatja a tanító a tanítványának: jól tudod, hogy semmi áron nem hazudok, van ennél s ennél egy mina követelése, de csak egy tanum van rá, jöjj te velem anélkül, hogy tanúságot tennél, csak keltsd a látszatát a tanukép való megjelenésnek és akkor az adós magától fogja elejét venni a tárgyalásnak, mert írva van: Hazug ügytől tartsd távol magadat. A te igened legyen igaz és a te nemed legyen igaz». (*Bábá Mecia* 49a).

Igazságszolgáltatás. A Biblia számos helyen rendeli el az igazságos törvényt: «Ne hajlítsd el az igazságos törvényt: Ne kövesd a sokaságot a rosszban és pörös ügyben ne szavazz a sokaság véleményéhez hajolva a jog rovására. Szegénynek se kedvez pörében, nagyra se légy tekintettel» (*Móz.* II. 23. 21). «El ne fordítsd a törvényt, személyt se válogass, ajándékot se végy, mert az ajándék megvakítja a látókat és elferdíti az igazak dolgait. Az igazságot, az igazságot kövesd, hogy élhess és örökségül bírhasd a földet, amelyet a te Urad Istened ad néked» (*Móz.* V. 16. 19—20). Jósafát király ekkép szólt a bírákhoz: «Nem az ember számára szolgáltatott igazságot, hanem Istennek és Ő van mellettek az igazságszolgáltatásban. Legyen tehát Isten félelme rajtatok» (*Krónikák* II. 19. 6—7). Megvesztegetés nemcsak pénzbeli megvesztegetést kell érteni, hanem érzelmi megvesztegetést is. Mikor Sámuel talmudi bölcslet egyszer valaki keresztül segítette egy keskeny deszkapallón és ez kérdezte: mit tehetek a teszives ségedre? Amaz felelt: pörös ügyem van. Mire Sámuel így válaszolt: Akkor én nem ítélezhetem ügyedben (mert jósággoddal megvesztegettél). (*Ketubót* 105b). Megvesztegetést épp úgy tilos adni, mint elfogadni, mert írva van: Vak elé ne vess gáncsot (*Móz.* III. 19. 14; Majmuni, *Misné Tóra* 23. 2). Aki másvallásúnak jogát elferdíti, még külön bünt is követ el, mert írva van: «az idegen jogát ne ferdítsd» (*Móz.* V. 24. 17; Majmuni, *Misné Tóra*, H. Szanhedrin 20).

F. M.

Ignotus, 1. *Hugó*, író, esztétikus és költő, *Veigelsberg Leó* (l. o.) fia, szül. Budapesten 1869. Fiatalon tűnt fel *Slemil keservei* c. verses elbeszéléssel, amelyről Gyulai Pál elismerő bírálatot írt. Nemsokára A Hét gárdájához szegődik s itt kezd. majd a Magyar Hírlap és a Világ hasábjain, végül pedig a Nyugatban, amelynek főszerkesztője, folytatja azt a felvilágosító és izgató irodalmi had-

írást, amely I.-t a magyar kritikai irodalomnak Gyulai óta egyik legnagyobb hatású és érdemű művelőjévé teszi. Elsősorban nem a költő és a forma titkai érdeklik (bár ezekről is meglepően friss és mély észrevételei vannak), hanem a művészi alkotás szabadságjogainak kérdései: az irodalom politikája. A kötelező epigonizmus korában a magyar közszellem az ő hatása alatt látta be, hogy «A modernség s a forradalom a művészetben sohasem jelenthet egyebet, mint újra meg újra biztosítani minden politikai vagy iskolai tolatkodás ellen a művész szabadságát, a művészet lehetőségeit... «Az írónak, a művésznek minden szabad, ha meg tudja csinálni». I. egyéb tereken is a liberalizmus képviselője s a nyugati és városi új szellem közvetítője. Páratlanul hajlékony és finom intellektusával követni tudja a legkülönbözőbb ismeretágak fejlődését (egyike a freudi lélektan legelső híveinek), s aligha van újabb magyar író, aki annyi dologról gondolkodott volna s tett volna annyi újszerű megjegyzést, mint ő. Esszéi, cikkei, szíjgyezetei (*Olvasás közben; Kísérletek*) tele vannak a heves agymunka epigrammáiban szikrázó energiájával. Bonyolult, de keménykötésű gondolat-ritmusában hullámzó mondatai, hangsúlyozottan magyaros elemeik mellett, a zsidó agyvelő lendülete érzik. Aránylag kis számú novellás könyvei (*Változatok a G-húron*, *Novellák*), főleg pedig versei (*Versek*) az Adyt megelőző korszak egyik legkitűnőbb költőjének is mutatják. Drámai hatású versei főképpen a szerelem lebirhatatlan végzetszerűségére, szánakozáson, lelkiismereten, meggondoláson keresztülgázoló hatalmára találnak tövig-ásó, komor pregnanciájú kifejezést. *Keller* Gotfried *Zöld Henrik*-jéről készült fordítása egyike a magyar irodalom legművészebb próza-fordításainak.

K. A.

2. *I. Pál**, író és hírlapíró, I. Hugó fia, szül. Budapesten 1901. Az *Esti Kurir* munkatársa. A *Nyugat* c. folyóiratba ír kritikákat.

Ijjar, a zsinagógai év második hónapja. Mindig huszonkilenc nappól áll. Újholdja a naptári be rendezkedés szerint csak hétfőre, keddre, csütörtökre és szombatra eshetik. A zodiakusban bika a jele. Az újholdat követő szombaton kihirdetik a hármas böjtöt (l. *Séni chámisi véséni; Böjtnapok*), melyet az ezt követő hétfőn kezdenek meg, csütörtökön és a reá következő hétfőn folytatnak. Újholdja előtt a jom kippur kőton (l. o.) böjtöt nem tartják, minthogy az még hiszen hónapra esne és ez az egész hónap ünnepe jellegű.

F. D.

Illés Jenő, filmrendező, szül. Budapesten 1888. A műegyetem elvégzése után irodalommal, majd filmrendezéssel foglalkozott. Berlinben filmgyárat alapított.

Illustriertes Israelitisches Jahrbuch, megjelent 1859. Pesten.

Im eskochéeh Jerusolajim, l. *Zécher lechorban*.

Imit, l. *Izraelita Magyar Irodalmi Társulat*.

Im jirce ha-Sém, (h.). Ha Isten akarja. Közkeletű frázis, amelyet vallásos zsidók hasz-

nálnak, mikor készülnek valamire, vagy várnak valamit.

Incze, I. Henrik, színészeti író, szül. Nagyváradon 1871., megh. Budapesten 1913. Eredetileg a pozsonyi jesiván tanult és Magyar Zsidó c. felekezeti hetilapot szerkesztett. Később Berlin, München és Bern egyetemét látogatta. 1897-ben a Vigszínház színésziskolájához Keglevich István gr. elnök-igazgató az elméleti tárgyak tanárává nevezte ki. Ez időben a Pallas Lexikon zenei és színházi munkatársa is volt. Kiadta az *Operai kalauzt*, mely akkoriban az első ily irányú magyar nyelven megjelent kísérlet volt. A Magyarország, az Egyetértés, utóbb a Neues Politisches Volksblatt színikritikusa volt. Az új földesúr c. Hűvös Iván zenéjével operett-librettót írt. 1901–12-ig szerkesztette a Magyar Színészeti Almanachot, mely 1903-tól Magyar Művészeti Almanach c. jelent meg. Budapest székesfőváros V. kerületének városbírája és törvényhatóságának tagja, utolsó éveiben pedig az V. kerületi Izr. Nőegylet titkára volt.

Sz. G.

2. *I. Sándor*, hírlapíró, szül. Kolozsvárott 1890. Középiskolai tanulmányainak elvégzése után hírlapíró lett. Kolozsvárott színházi ujságot szerkesztett, majd Budapestre költözött és megalapította a *Színházi Élet* c. hetilapot, amely az intenzív színész-kultusz megteremtésével új típust jelent a magyar hírlapirodalomban.

Ingomár Ferenc, családi nevén *Frankel* (*Frankl*) Ignác festő, szül. Pestújlakon 1838., megh. Budapesten 1924. A Marastoni-féle akadémián Pesten kezdte tanulmányait, Bécsben és Antwerpenben folytatta. Később 30 évig Párisban élt, hol a Salonban arcképeket állított ki. 1895-ben Bécsbe, majd 1908. Budapestre költözött, hol haláláig élt. Az 1850–60-as években Pesten arcképfestéssel foglalkozott és 1861. tanulmányfejeivel és arcképeivel gyakran szerepelt a pesti Műegylet kiállításain. 1908–15 között állította ki a Műcsarnokban a 60-as évek ideális fölfogásában festett arcképeit és zsánerszerű fejeit.

F. B.

Injon, héber szó, mely tárgyat, fogalmat jelöl. Különösen alkalmazzák e kifejezést egy-egy összefüggő talmudi hely megjelölésére.

Inkvizíció, eredetileg egyházi intézmény a középkorban, majd az újkorban is, amikor főképpen Spanyolországban vészthozó nagy szerepet játszott. A zsidóság történetében és különösen a zsidó martírológiában rendkívül nagy jelentősége van. Az I. eredetileg nem a zsidók ellen irányult, hanem azok ellen, akiket az egyházi, majd egyházi jogi felfogás eretnekeknek (haeretici, haereses) minősített. Ehhez képest a középkori I. csupán a megkeresztelt, de visszaeső zsidót és a zsidóságra áttért keresztényt, mint judaizálót (l. *Judaizálás*) vonta vád alá, de ezenkívül az iratok (Talmud, bibliakommentárok és más teológiai iratok) cenzuráját (l. *Cenzúra*) tartotta kezében kezdettől fogva. Az I. szervezését és az I.-törvényszékek felállítását az 1148-iki veronai zsinaton III. Lucius pápa alatt, majd az 1215-iki lateráni zsinaton III. Innocencius pápa alatt határozták el véglegesen s eredetileg a délfranciaországi eretnekeknek (albigensek és valdensek)

nevezett igazi keresztény szellemű emberekből álló szekta ellen irányult. Ámde a Toulouseban felállított első hitnyomozó-törvényszék már vont vád alá zsidózó (judaizáló) eretnekeket is, sőt 1288. a zsidó szellemi élet egyik vezető centrumában, Rasi korábbi működése helyén, a champagnei Troyesban számos zsidót és nem is judaizálót elevenen elégettek (l. *Memorkönyvek*). Kétségtelen, hogy az I. eljárása még az akkori kánonjogi felfogásba is beleütközött s a dominikánus inkvizitorok fanatizmusa a világi hatóságokban is ellenszenvet keltett. Így a zsidók iránt ellenséges indulatú Szép Fülöp francia király megróttá miattuk az egyházi hatóságot. A közép korban egyébként az I. a zsidó könyvek cenzuráját, majd tömeges elégetését intézte (l. *Kereszténység és zsidóság viszonya*), de csupán ritkább esetben kerültek eléje zsidók, többnyire, mint «judaizáló eretnekek». Egészen más volt az ú. n. spanyol v. újkori I., mely az 1478-iki pápai bullán alapult. Az I.-törvényszékek megszervezése 1480. történt meg s 1491. az egész államterületre s az összes későbbi gyarmatokra kiterjedt s érvényben volt 1829-ig. A zsidók kiűzését elrendelő 1492-iki királyi ediktum következtében az ottrekedett és kényszer hatása alatt megkeresztelkedett zsidók, amennyiben judaizálóknak bizonyultak, az I. hatásköre alá tartoztak. Az egész eljárás célja, mint az magából Ludovicus à Paramo XVI. sz.-i inkvizitor művéből kitűnik, a zsidók vagyonának lefoglalása volt, miután ezen a korona és az I., meg maga az egyház osztozott. A középkori Gui toulousei inkvizitor *Practica Inquisitionis* és Eymerich aragoniai inkvizitor *Directorium Inquisitorum* c. művéből, továbbá a pápai bullákból, a főinkvizitorok némelyikének, főképpen Torquemadának, majd Manrique és Espinosa bíbornokoknak ú. n. instrukcióiból megállapítható, hogy az egész állam I.-kerületekre volt felosztva s minden vádlott a saját kerületébe tartozott. I.-kerületek, melyek számos, sőt leginkább judaizáló pereket tárgyaltak, a tulajdonképpen Spanyolországon kívül voltak még Chartagena de las Indiasban, Mexicóban, Peruban és Goában. Portugáliának külön kerületei voltak s ott az I. később lett intézményesítve, de azután sokkal nagyobb számban szedte áldozatait a zsidóságból, mint maga a spanyol I. Portugáliában azért késhelett az I.-törvényszékek felállítása, mert a zsidók és marannusok óriási pénz-áldozatokkal magában Rómában is vonakodásra tudták rábírní az egyház főtenyezőit, a lisszaboni nunciátúrát pedig évtizedeken át a legjobban jövedelmező egyházi stallumnak tekintették. Az I. pereit eleinte súlyos visszaélésekkel folytattak le s különösen Torquemada, Deza és az ezalatt működő Lucero kanonok, cordobai inkvizitor neve tartozik a legvéresebbek közé az I. történelmében. Kimutatás van arról, hogy pl. Lucero kanonok a XVI. sz. elején Cordobában még az I. perrendje szerint is a legszabálytalanabban két olyan auto-de-fét rendezett, melynek egyikén 107, a másikán 110 zsidót s néhány keresztényt elégettek el elevenen. Az I. későbbi perrendjét szigorúan szabályozták, így a perbefogást, a tanukihallgatást, a tortúrát, az ítélethozatalt, vagyonelkob-

zást stb. A tortúra nem volt borzalmasabb, mint bármely más európai állam tortúrája, de szörnyűséget fokozta, hogy egyházi emberek, a válás őszinte mártirjain tisztán abból a célból követték azt el, hogy vagyonukat lefoglalhassák. A legfőbb büntetés az ú. n. «világi karnak való átadás» (*relaxatio*)-ban állott, ami az elégetést jelentette. Ha meggyónt az áldozat, ill. ha gyónásat elfogadták, akkor előbb vasnyakkal (*gar-rucha*) megfojtották s csak azután égették el, ha nem, elevenen. Kisebb büntetésnekem voltak a gályarabság, *vergüenza* (nyilvános megcsapás félmeztelen állapotban, nőkön is), rengeteg imádságmondás, több évig tartó *sanbenito*-viselés (gúnyköntös) s a mindezeket megelőző vagyonelkobzás és hivatalviselési képtelenség négy nemzedéken át, továbbá a *carcel perpetua*, ami internálásnak felel meg, de nem tömlöcnek. Legtöbb esetben azonban elégetés volt. A pereket gyanús halottak ellen is lebonyolították s ezeket in *effigie* v. *in statua*, kép vagy báb alakjában, csontjaikkal együtt égették el. Az ítéletszövegek a *relaxatiót*, tehát a tűzhalálnak való átadást kivétel nélkül e szavakkal vezették be: *Christi nomine invocato*. Az elégetés a *Quemadero-n* (égetőtér) történt, mely többnyire, bár nem mindig a városon kívül volt, de pl. a madridi borzalmas 1680-iki auto-de-fé a város főterén. A Quemaderón levő brazerókhoz vasnyakörvvel kötötték a mártirokat, majd kihirdették az ítéletet, melynek megtörténte után két-két szerzetes vezette el az elítélteket s adta át a világi karnak (*brazo seglar*), mert «az egyház nem ont vért» (*eclesia non sitit sanguinem*), de már a középkori IV. Innocen-iustól kiadott *Ad exstirpanda* pápai bulla kötelezővé tette a világi hatóságoknak az öt napon belüli ítéletvégrehajtást. Spanyolországban azonban ez kivétel nélkül az auto-de-fé (hithűségi aktus) után történt. Az I. zsidó és marannus vagyis titkos zsidó áldozatainak már megállapította a tudomány az átlagos létszámát, még pedig a spanyol kir. akadémia Archivo Historico Nacional *Inquisitio* c. és a Fidel Fita y Colomer jezsuita tudós által kiadott Boletín-sorozat óriási okmánytára, az egyes várostörténeti monográfiák és adattáraik, a portugál I. adattárai, a délamerikai Medina hat foliót kitevő okmánytára, az egykorú spanyol krónikák, az egykorú auto-de-fé Relatiók (a kerületi I. kötelező jelentései) stb. alapján. Az irodalomban említett s az I. történetét feldolgozó szerzők véleménye különböző, minek oka a régebbi kutatások s okmányok hiánya. Pontos és minden előbbi kutatást egybevető auto-de-fé statisztikát ad Elkan Adler, aki éppen zsidó szempontból tette azokat kutatás tárgyává. A létszám azonban csak az auto-de-fékre vonatkozik, nem pedig az elégetettek létszámára, melyet azonban rekonstruálhatunk. Úgy a Llorrente-féle elfoglalt túlzó nagy szám, mint a zsidók mindenfajú megbüntetését egybefoglaló 300 ezren felüli Amador de los Rios-féle áldozati létszám helytelen és túl magas, de ugyanúgy tudománytalan és torzító az egyházvédő, bár az I.-t valósággal szentesítő Rodrigo spanyol szerzetes alacsony számadata. Az egykorúak, akik nem csupán történet-

írók, hanem hűséges egyházi férfiak voltak, mint Pulgar, Bernaldez, Mariana stb. óriási számokat közölnek s ezek egymással feltűnően egyeznek. Így Bernaldez, Deza főinkvizitor káplánja csupán 1482—89 közt 7000 elégetésről tud s ezek túlnyomó többsége zsidó volt; a sevillai I. palotája falán levő emléktábla pedig 1492—1524 közt ezer eleven elégetettről szól, míg Mariana, a nagytudományú jezsuita csupán Torquemada főinkvizitorsága alatt kétezer elégetésről tesz említést, de még a XIX. sz.-i német benedekrendi tudós, Gamo is kétezerre teszi csupán a Ferdinand és Izabella korabeli elégetések számát. Ezek túlnyomó többsége zsidó volt s így nem kétséges, hogy sok ezer tűzhalált halt vértanút áldozott fel az I. Magyarországot az I. borzalmi elkerülték s a tűzhalálbüntetés csupán két alkalommal fordult elő kimutathatólag. (L. *Bazini vérvád, Nagyszombati vérvád, továbbá Judaizálás, Mártírok. Istyamegszentségtelenítés, Kútmérgezés és Vérvád.*)

S. R.

Inquisition. Lea, History of the Inquisition in Spain I—IV (1906); Llorente, Histoire critique de l'Inquisition d'Espagne I—IV. (1818, németül 1820); Kayserling, Geschichte der Juden in Portugal (1867); u. a., Ein Feiertag in Madrid (1859); Elkan Adler, Auto de fé and Jews (1908); Publications of the Jewish Historical Society of America I—XXX. (passim); Lindo, History of the Jews of Spain and Portugal (1848); Mariana, De Rebus Hispaniae libri (1699); Bernaldez, Historia de los Reyes Catholicos (1875); Paramo, De origine et progressu sancti inquisitionis (1598); Amador de los Rios, Historia de los Judios en España I—III (1875); Bedarride, Histoire des Juifs en France, en Italie et en Espagne (1861); A. Castro, Historia de los Judios en España (1847); Jacobs, Sources of Spanish Jewish History (1894); F. D. Mocatta, The Jews of Spain and Portugal and the Inquisition; Israel Lévi, Les Juifs et l'Inquisition dans la France Méridionale (1891). A tárgyra vonatkozó forrásirodalmat l. Heltmann Rezső, Az inkvizíció a történelmi kutatások megvilágításában (1928).

Ipar. A zsidók szerepe a magyarországi iparban igen későn kezdődik. A középkori kezműves iparban való szerepük meglehetősen jelentéktelen, aminek az a magyarázata, hogy a honalapítás után megtelepedett kazár-zsidók, mint az államhatalom és az uralkodó osztály részesei, nem űztek kereseti foglalkozásokat. A különféle mesterségekkel inkább a zsidó őslakosság ivadéakai foglalkoztak, amíg azonban mezőgazdálkodásuk elé akadályokat nem gördítettek, szívesebben űzték a földművelést. Az akkor szokásos és nélkülözhetetlen munkaerőt, a rabszolgákat használták fel a földek művelésére, amikor azonban az esztorgomi zsinat (l. o.) 1114 körül végkép lehetetlenné tette számukra a rabszolgákkal való földmunkákat, már csak a kezművesség és az adásvétel maradt meg számukra (l. *Kereskedelem*). A mesterségek sikeres gyakorlása elé is nehézségek gördültek, mert a hetivásárokat országszerte szombatra tették át és ez a zsidó kezművesek számára, akik ünnepnapjukat meg akarták tartani, lehetetlenné tette, hogy áruikat értékesíthessék. Így maga a törvény szorította ki a zsidókat nemcsak a földművelés, de a kezműipar teréről is. A későbbi időkben, amikor a polgárság iparosai szakmai szervezetekbe, céhekbe tömörültek, az állami és városi gazdaságpolitikában erős befolyással bíróvá váltak a céhek érdekszemélyei és a kifejezett kenyéririgység arra törekedett, hogy a zsidók keresetét és megélhetési

lehetőségeit megszorítsa. Helyenként, mint pl. Budán és Pozsonyban versenyképességüket azzal a határozattal gátolták, hogy áruikat csak a zsidó utcában, vagy saját házaikban árulhatták, vagy a maguk házában. Ha pedig másutt rajtakapták őket, áruikat a bíróság elkobozta. A katolikus alapon álló céhek féltékenyen kizártak maguk közül minden idegen elemet és a nagyobb városokban, ahol a céhek külön-külön szervezeti szabályokat alkottak, zsidó iparos nem maradhatott. Ezekben a helyeken nincs is nyoma zsidó iparosnak. Ott, ahol voltak zsidók, akik ipari munkából éltek: szabók, vargák, kalaposok csak hitfeleik számára dolgozhattak. De ezek is mindenestre a céhen kívül állottak. Kisebb helységeken azonban, valószínűleg olyanokban, ahol szervezett céhek nem alakulhattak, szörványosan találni egyes és kétségtelenül nem szívesen látott zsidó iparosokat, így pl. Bazinban, ahol e korszak vége felé egy zsidó szappanos és egy zsidó kardcsiszár élt, akiket a bazini vérvád (l. o.) vádlottjai között említi a történelem. A Franciaországból kiűzött zsidók, akiknek Zsigmond király megengedte a Budán való letelepülést, a szőnyegszövés mesterségét hozták be az országba. (V. ö.: *Kohn S.* «A zsidók története Magyarországon» Budapest 1884 VI. f. 202 l. *Fényes Elek*, «Die Israeliten in Ungarn» c. értekezésével.) Hogy a zsidók elhelyeződését az I.-i pályákon ennyire megnehezítették, számukra egyetlen megélhetési lehetőségnek a pénzüzlet maradt. Ez szabad térről tartották fenn magukat egészen addig, míg azsidógyűlölet felengedett és megnyitotta előttiük nem csak az értelmiségi, de az ipari pályákat is. Röviddel azelőtt, hogy az elnyomatás felengedett, azért voltak már zsidó gyáriparosok is az országban, mint 1755-ben Simon Jakab és öt társa, akik Trencsén vidékén gyárat alapítottak nyírfakéregből lepárolás útján nyert olaj készítésére. Eddig Oroszországból importálták ezt a timársághoz szükséges cikket, de most, hogy a gyárat üzembe helyezték, a szállítás körül olyan nehézségek merültek fel, hogy a gyárat csakhamar be kellett szüntetni. (V. ö.: *Mandl Bernát*, «AXVIII. századbeli zsidók közgazdasági terveiről» az Imit 1905-iki Évkönyvében.) Az ipar reményteljesebb korszaka II. József császár ama rendeletével kezdődött, amely 1781. megengedte, hogy a zsidók szabó-, varga-, ácsmesterséget, műasztaloságot és gyáripart űzhessenek (l. *Egyenjogositó törekvés*). Az 1783. *Systematica gentis judaicae regulatio* c. kiadott rendelet a bányavárosok kivételével megengedte a városokban való letelepülést és ezzel a zsidóság közgazdasági tevékenysége jelentős mértékben megnövekedett, az iparos zsidó megélhetése azonban még mindig lehetetlenné volt téve, minthogy nem tartozott valamely céhbe. A zsidó iparos most is csak számos zsidó által lakott városban élhetett, mert csak hitrokonai számára dolgozhatott. AXVIII. sz. végén Pozsonyban valamennyi zsidó iparos az úgynevezett zsidó utca egyik oldalán lakott, amely a Pálfi-birtokhoz tartozott és ahol szabadon űzhették az I.-t. Az utca újabb része azonban már a város tulajdona volt, itt pedig csak céhbeli iparosok találhattak megélhetést. Az 1790. ki-

adott *De Judaeis* (I. o.) törvény ismét csak megerősítette a zsidók ama jogait, amiket II. Józseftől kaptak és ebben az állapotban éltek 1840-ig, természetesen viszonytárságos körülmények között, mert az antiszemitizmusnak csak az eszközei változtak meg a középkor óta, de lényegében az elnyomatás csak nem szűnt meg (I. *Antiszemitizmus*). 1840-ben újabb törvény intézkedett a zsidók jogállapotának rendezéséről (I. *Jogkiterjesztés*) és ez a törvény kimondotta azt is, hogy «mesterségeket akár maguk kezükre, akár vallásukbeli legények segítségével szabadon űzhetnek.» «E törvénnyel kezdődik a zsidók polgáriasságának korszaka, amelyben erőteljes lendülettel igyekeznek feljutni arra a színvonalra, amelyen eloszlik minden előítélet.» (V. ö. *Ventianer*: «A magyar zsidóság története». Budapest 1922 II. r. II. f. 103. l.). Most megkezdődik az egyenjogosításért való küzdelem is (I. *Emancipáció*), de a zsidóellenes körök előbb a magyartalanság vádjával illetik a zsidóságot, majd mikor ez a vád megdől (I. *Magyarosítás*), előtérbe tolják azt a kérdést, hogy a zsidóság miért nem vesz részt az I.-i és a nehéz kézimunkákban, miért árasztja el az értelmiségi és kereskedelmi pályákat. A vádra csak az állampolitika felelhetett volna, mégis a zsidóságnak kellett megfelelni. És a zsidóság kész volt arra, hogy az elmúlt idők hibáit és mulasztásait, amelyek nem őt terheltek, helyre pótolja. Jakobovics Fülöp elnök-igazgató és Kern Jakab alnök vezetésével megalapították «A nehéz kézműveseket és a földművelést az izraeliták közt terjesztő pesti egylet»-et, hogy zsidó ifjakat neveljenek a nehéz kézimunkára és a magyar I. fejlesztésére. Az egyesület utóbb a «Magyar Izraelita Kézmű- és Földműves-egylet» (I. o.) címet vette fel és hetven esztendősen fennállása alatt sok ezer kiképzett iparost adott az országnak. Ezeknek az iparosoknak a sorát az 1846. mesterjogositványt nyert Feiwel Lipót lakatos nyitotta meg. Az egylet vidékre is kiterjesztette működését és Aradon, Debrecenben és Nagykanizsán indult meg hasonló mozgalom. Sok akadállyal kellett megküzdeni a kezdeményezőknek és csak nagy pénzáldozattal lehetett a keresztény mestereket rábírni arra, hogy zsidó tanoncokat felvegyenek. A zsidó mesterek, akik József nádor közbenjárása folytán 1843-tól kezdve hatóságintézményekkel és tanácsai végzéseivel szabadíttattak fel, mégis sok nehézséggel találták szembe magukat, mert a céhek zárkózottsága még mindig nem engedett fel. A kisipar így a lassú és szívós munka folytán megindult a fejlődés felé. A negyvenes évek I. mozgalmái azonban felebresztették a vállalkozási kedvet és megkezdődtek a gyáripari alapítások is. E gyárak közül, amelyek nemcsak a belföldi szükséglet kielégítésére törekedtek, de a külföld előtt is reprezentáltak a magyar I.-t, említésre méltó az óbudai Goldberger Sámuel és Fiai kékfestő-gyára, amelyet ugyan még 1785. alapítottak, de csak a XIX. sz. negyvenes éveiben jutott a fejlődés oly fokára, amely versenyképessé tette a külföldi piacokon is. A gyár főérdeme abban áll, hogy felfokozta a termelést, amellyel eddig csak kis ipartelepek foglalkoztak. Fischer Mór (I. o.) alapította a herendi porcellángyárat és ezzel egészen új

iparágat létesített Magyarországon és a külföld előtt megbecsülést szerzett a magyar I.-nak. Gyártmányai az 1842-iki első iparműkiállításán bronzérmeket nyertek, 1847. pedig megkapták a nagy aranyérmet. 1860-ban alapították meg Pesten az Első Magyarhoni Parkettgyárat a Neuschloss Simon, Bernát és Miksa testvérek, akik már a negyvenes években nagy fakereskedést űztek és ácsstelepet tartottak fenn. Zsidók alapítottak Tatán cukorgyárat és Vörösvágáson is zsidók tárták fel az opálbányát. Mandel Bernát már 1837. építette az országban a legelső gőzmalmot és így úttörője lett a malomiparnak. 1860-ban alapított műtrágyagyárat Pécsen Justus Jakab, Festetich Béla gróf anyagi és erkölcsi támogatásával. Közben a kisipar is haladt a fejlődés útján. 1851-ben a bécsi kormány rendeletben mondta ki, hogy vallása, nemzetisége, születése és szüleinek állása miatt nem zárható ki senki a kereskedelem és ipar gyakorlásából. A pesti és budai szabócéhek kérték a rendelet visszavonását, minthogy abban a katolikus vallás érdekeit látták veszélyeztetve, az 1851-iki végleges ipartörvény maguknak a kereskedelmi és iparkamaráknak ajánlatára végleg megszüntette a vallási különbséget. A kisipar annyira fejlődött, hogy 1859. a pesti Dohány-utcai templom építésénél a lakatos- és rézművesmunkákat már csupa zsidó iparos végezte. Az ötvenes évek végén Pápán annyi timár és szabó volt, hogy külön céhet alkottak, Pesten pedig 1861. a zsidó cipészek akartak külön céhbe tömörülni. Az 1879-iki párisi világkiállításakor már egész sora vonulhatott fel a magyar I. képviselőinek. Posner Károly a magyar osztály sikerült megrendezéséért az «Académie nationale agricole manufacturière et commerciale» nagy aranyérmét kapta. Magas kitüntetésben részesültek még: Nagel Herman vasöntőde r.-t., Neuschloss Miksa parkettgyáros, Adler Károly szeszgyár-igazgató, Fischer Ignác majolikagyáros, Fischer Sámuel porcellángyáros, Egger Sámuel aranyműves, Löwinger Károly bőröndös és Spitzer Miksa aranyműves. Az 1879-iki székesfehérvári országos kiállítás alkalmával kitüntették: Brüll Lipót malomtulajdonost, Léderer Sándor bányatulajdonost, Márkus Ignác és Ullmann Lajost, a pécsi szénbányák képviselőit. Ezen a kiállításon a 7184 magánkiállító között 1155 volt zsidó. 1855-ben az ország összlakosságának 4,8 százaléka tette a zsidóság, tehát az a körülmény, hogy az I.-i kiállítók közt 16 százalékban vehetett részt a zsidó I., mutatja leginkább azt a fejlődést, amit néhány évtized alatt elért és javára szolgált az ország fejlődésének. Egyébként 1870–1890-ig a következő zsidó iparosok részesültek arany- és nagy ezüstérem kitüntetésében az Országos Iparegyesület részéről a magyar I. fejlesztése körül szerzett érdemeikért: A legelső ezüstérmet 1870. Schön Jakab zsinór- és paszományos kapta; utána következtek: Dembitz M. aranyműves, Engel Adolf faiparos Pécs, Ehrlich Miklós mázoló, Fischer József szalaggyáros Lajtha Bruck, Fischer Károly bőrgyáros, Feiwel Lipót lakatos, Fischer Ignác porcellánfestő, Fischer Vilmos porcellánfestő, Grosz és Weisz kalapgyáros, Hirsch Ignác vízmentes ponyvagyáros, Hoffmann Z. kárpitos,

Komorner Sámuel márványárugyáros, Knopp és Steiner cégtáblagyár, Krausz Mayer szeszgyára, Krausz és Linczer szeszgyára, Kaufmann Lázár kender- és kőtelepe, Ludwig Lipót harisnyagyára, Légrády testvérek kő- és könyvnyomdája, Leichter és Társa szövő- és kötőgyára, Jaulusz és Hoffmann kőszénbánya, Neuschloss K. Fiai parkettgyára, Neumann Vilmos papírlémezgyára, Ohrenstein Testvérek cementgyárosok Beocsin, Préger Zsigmond tükörfüveggyár Keszthely, Rubin és Krausz aranylánc-készítők, Sprinzi Mór és Pozsony, Steinschneider Jakab ágytakarógyára, Schwartz Antal cipész, Spitzer Miksa aranyműves, Schuk Náthán mérleggyára, Taussig József keretgyára, Weiner Mór bádógos, Wolfner Gyula és Társa bőrgyára, Zwack J. likörgyára, Havas Sándor láncgyáros, Fischer és Heidelberg vegyészeti gyára, Weisz Berthold és Manfréd konzervgyára, Adler Lajos lakatos, Diamant Manó aranyműves, Fuchs G. mérleggyáros, König Izidor bútorasztalos, Breitner Testvérek ezüst- és zománcgyárosok, Laczkó Testvérek bőrgyára Liptószentmiklóson, Vogel Mór ékszergyáros, Link Fülöp Győr, Schön Antal cukrász Győr, Berger Jakab bádógos Ungvár, Engelsmann Henrik épületbádógos, Kunody és Krausz kalapgyárosok, Egger Testvérek villamosági gyár, Ehrlich J. és H. kályhagyára, Freund A. bőráru gyára, Satori Miksa és Mór ásvány- és kőmalma, Stern József kefégyára Debrecen, Garai Ármán kárpitos, Margulics Miksa gépszíjgyára, Fischer Adolf lakatosárugyára, Mautner Gyula szabó Veszprém, Bérczi D. Sándor himzőminta gyára, Wessel Lipót posztógyáros Veszprém, Blau Mór cipész Felcsúth, Grosz Ignác cecetgyára Hajduszoboszló, Katzer József szűcs, Reitzer Lipót Szeged, a háziipar fejlesztéseért, Strausz Béla cukorgyáros Pécsen, Sichermann Lipót szerkovács, Freund Jakab festőgyár, Schwarz Róza nyakkendőgyára, Winkler Simon illatszergyára Szabadkán és még sokan mások is. Az 1896-iki millenáris kiállítás már teljes egészében megmutatta azt az eredményt, amit a magyar zsidóság I.-a az utolsó három évtized alatt elért. Az ezereztendő fejlődési lehetőségéből a zsidóság számára ekkor még csak harminc esztendő jutott, de a produktivitásnak mégis olyan fokáig jutott el, hogy az ország közgazdaságának felépítése körül már jelentős érdemekre hivatkozhatott. A magyar zsidóság I.-ának reprezentánsai közül a legfelsőbb részből ezért számosan magas kitüntetésekben részesültek. Kitüntetések kaptak: Gelleri Mór, az Országos Iparegyesület igazgatója, Neuschloss Marcell nagyiparos, Mende Bódó, Weisz Manfréd, Wolfner Lajos gyárosok, Baumgartner Henrik hajógyári igazgató, Braun Miksa vasutiforgalmi igazgató, Brüll Ármán vasgyári igazgató, Fischer Béla villanygyári igazgató, Krausz Lajos gyáros, Goldberger Berthold gyáros, Reismann Lázár kőszénbánya igazgató, Altschul Arthur varrógépgyár igazgató, Bálint Sándor ágytáblagyári igazgató, Gerő Lajos könyvnyomda igazgató, Mauthner Izidor szövőgyári igazgató, Ohrenstein Henrik cementgyáros, Abeles Vilmos bőrgyáros, Cettel Gyula vonalzó intézet tulajdonos, Feiweil Lipót vasbútorgyáros, Fellner Ottó gőzmalom igazgató, Fischer Győző műszerész,

Gelb Manó kárpitos, Grossmann Miksa kádár, Jusztusz Dezső gyáros, Weisz Gyula gőzmalom igazgató, Wollák Samu gyáros, Erdélyi Mór fényképész, Gerő Adolf cipész, Sichermann Lipót szerszámkovács, Szekulesz Edeművirággyáros, Braun József pezsgőgyáros és Mauthner Mihály bőrgyáros. Az ország addig elhanyagolt I.-a felvirágoztatása körül a következő zsidó kézben levő ipartelepek szereztek leginkább érdemeket a múlt század végéig. (V. ö. *Matlekovics S.*, «Magyar ország közgazdasági és közművelődési állapota ezeréves fennállásakor») *Vegyészeti ipar. Szappan- és gyertyagyárosok:* Machlup H. (1868. alakult), Grünwald Sándor, Rosenthal Jakab, Krausz József H., Berger J. N., Berger Manó, Szekula Mór. *Gyufagyárak:* Neubauer Károly (Győr), Spitzer Testvérek (Baja), Grossmann Dávid (Munkács), Stermann M. (Nagyszombat), Husz Mór (Szolnok), Schön Bernát és Klein Ignác (Újpest), Stein és Rosenstrausz (Erzsébetfalva), Reisner Manó (Gyula), Kux Adolf (Turdossin) és Grosz Izrael (Tokaj). *Keményítőgyárak:* Plan és Fried, Mellinger Mór, Freund és Neumann (Szered), Pollák S. (Sárvár), Hahn Adolf (Debrecen), Kánitz Jenő, (Eger), Löwy és Társa (Szabadka), Frankl Vilmos (Párkány), Ungár Ignác (Kassa). *Olajgyárak:* Mandel Ede (Nyírbátor), Feldmann Manó (Nyíregyháza), Rosenfeld Lipót (Técső), Meller Ignác (Győr), Kohn Adolf (Ujverbász), Brichta Jakab (Trencsén), Schwarczer Mór (Mátészalka), Freund Lajos (Szentés), Bernauer Lajos (Újpest). *Ényvgyárak:* Leiner Fülöp és Fiai és Leiner Testvérek (Újpest). *Műtrágyagyárak:* Mogyorósy és Stein (Soroksár), Satori Miksa (Mezőtelep), Singer József és Steiner Miksa (Temesvár), Steiner J. (Pozsony), Singer Testvérek (Arad). *Csersavgyárak:* Haas Adolf (Hradek), Guttman S. H. (Bellice), Neuschloss-féle (Naschitz). *Spódiumgyárak:* Steiner J. (Pozsony), Klein Jakab (Kisaplugya), Steiner Miksa (Temesvár), Hofman Péter (Bártfa), Schächter Ignác (Ujszőny), Steiner F. és Fia (Szeged). *Kenőcsgyárak:* Lusztig és Beck, Schönwald N., Kohn és Fried, Kollár és Breitner (Újpest), Reich Jenő (Kispest). *Vegyészeti gyárak:* Fischer és Heidelberg, Reiss B., Trebits Mór (Nagy-marton). *Élelmiszergyár. Cukorgyárak:* A nagy-szurányi gyárat 1854. alapította Frey Gerzson és Lipman, a diószegi gyárat 1868. Kuffner és Guttman, a magyarfalvit 1870. Löw-Beer M., a hatvanit 1889. Deutsch Ignác és Fia, a selypít 1890. Schossberger Henrik és Rudolf, az oroszait 1894. Deutsch Sándor és József, a sárvári tu. a. 1895. *Cukrászipar- és cukorkagyárak:* Rehberger Adolf, Klein és Bäuml, Brammer Henrik, Drucker és Róth, Lux és Utasi, Villányi és Társa, Schwarcz Antal és Társa, Weisz József E. L., Schmidl L. (Győrsziget), Deutsch és Pollák (Miskolc), Freund Ödön, Strausz és Társa (Pécs). *Szalámigyárak:* Herz Ármán Fiai, Redlich és Fia, Fleischmann Lipót, Weil Ede, Goldscheider Károly, Perlesz József, Pick Márk, Czinner és Társa, Schwarcz E. és Fiai (Szeged). *Paprika gyárak:* Kotányi János és Pártos Nándor (Szeged), Hofbauer Simon és Klein Ignác (Tolna). *Kávépótló gyárak:* Wertheimer és Frankl, Franck Henrik és Fiai (Kassa), Beck Mór (Érmihályfalva). *Tésztagyárak:* Reisner Henrik

(Fiume), Neumann J. és Társa és Deutsch Károly (Győr), Czinner és Társa (Szeged). *Cognacfőzők*: Weisz és Laczkó, Blau M. és Fiai (Nagykanizsa), Első Alföldi Cognacgyár (Brachfeld, Kecske-mét). *Serfőzők*: Stein Testvérek és Deutsch Ármin és Fia (Pozsony), Hirschfeld J. (Pécs), Grün és Fia (Besztercebánya). *Szeszgyárak*: Berger Dániel (Nagyvárad), Blau Testvérek (Temesvár), Stern Ignác (Egyedi Lajos atyja, Újpest), Fantó és Geyduschek (Holics), Fleiszig Testvérek (Fogarás), Frisch Gyula (Versec), Grünwald és Társa (Budapest), Hirsch Ödön (Kolozsvár), Holicser Lipót (Szinérváralja), Krausz Izidor (Budapest), Krem-sier Mór (Pálfalu), Linzer Károly (Budapest), Mandl Ede (Nyírbátor), Mittelmann és Fia (Arad), Moskovits Mór (Nagyvárad), Neumann Testvérek (Arad), Schwarcz Mór (Mátészalka), Spitzer Benő (Baja), Taglicht és Fleiszig (Fogarás), Weisz Mózes és Bernát (Munkács), Wodianer Albert (Komjánh), Wohl Herman (Mucsiny). *Ecetgyárak*: Raabstein A. (Újvidék), Reisz Mór (Arad), Schwarcz Ferenc (Miskolc). *Agyagipar*: Weisz Lipót (Mechala), Lichtner Dávid és Fia (Szeged), Schwarcz Jakab (Keszteg), Heller F. (Budapest), Grünwald M. (Pozsony), Krén Ignác (Székesfehérvár), Telek Ármin (Szállás-Harasz), Borovitz Manó (Kaposvár), Weinstein Jakab (Rozsnyó). *Üvegipar*: Szwarcz A. és Fiai (Pálfalu), Reich Márk (Sólyomkő), Birnbaum Bernát és Ganzfried József (Sáros-Livó), Rubin Sámuel és Lorber Juda (Szervartó), Kurzweil Bernát (Incevolgy), Zeiger Ábrahám és Nuszbaum Mendel (Felső-Hrabasica), Goldstein Testvérek (Regéc). *Vasipar*: Buchwald Sándor, Hegedűs Adolf, Hertzka, Berger és Márkus, Stern és Merkl. *Faipar*: Goldberger Zsigmond, Hirschler Ármin, Wellisch Náthán, Löwy D. és Fiai (Újpest, Neuschloss Ödön és Marcell, Engel Adolf (Pécs). *Bőripar*: Wolfner Gyula és Társa (Újpest), Mauthner Testvérek (Újpest), Weisz Ármin és Fia (Újpest), Strasser és Schönfeld (Újpest), Machlup Testvérek, Grünwald J. és Fia (Szombathely), Krausz József Fia (Marcali), Fried Bernát Fia (Simontornya), Horn Adolf (Esztergom), Groszmann Mór (Pécsújfalu), Leopold Sándor Fiai (Tatatóváros), Abeles Adolf és Fia, Margulies M. gépszíjgyár. *Papíripar*: Spiegel Vilmos (Kiszeben), Weil József, Préger Samu, Szilárd Mór, Stenzen és Wachsmann, Glück Zsigmond, Rosenfeld J. (Nacpál), Salzer Jakab, Posner Károly Lajos, Czettel és Deutsch. *Kékfestőipar*: Goldberger Sámuel és Fiai, Spitzer T. (Apatin), Cohner és Társa. *Gombkötőipar*: Wollák és Berkovics, Schön Jakab, Fischer Gusztáv. *Kétyűipar*: Polacsek A. Hugó, Hendl Mór, Ormai Mór. *Arany-, ezüst- és díszműárugyárak*: Bachruch A., Grünstein Henrik, Breitner Testvérek, Rothberger Jakab, Stenger és Fleischmann, Mandl Henrik, Wisinger Mór, Löfkovics Arthur (Debrecen). *Könyvnyomdaipar*: Kunossy Vilmos és Márkus Samu. *Malomipar*: Gizella, Hengermalom, Pan-nonia, Viktória, Concordia, Erzsébet, Lujza és a Hitelbank malmai. Ezeknek alapítói és igazgató-vezetői nagyrészt zsidók voltak és nagy érdemük van abban, hogy a magyar liszt versenyképessé lett a világpiacon. *Bányaipar*: Salgótarjáni, Északmagyarországi, Magyar Általános Kőszén-

bánya, Borsodi és Esztergomi szénbányaművek. Ezeket is zsidók alapították és fejlesztették ki közgazdasági életünk számottevő szerveivé. Ugyanígy zsidók által alapított és vezetett rész-vénytársaságok teremtették meg a rimamurányi és a Resica-aninai vasműveket és hosszú láncolata sorakozik ezeken kívül azoknak a faipari telepeknek, szövőgyáraknak, villamos telepeknek, rüggyantágyáraknak, könyvnyomdáknak, mező és iparvasútgyáraknak, amelyeknél zsidók működnek közre a magyar nagyipar fejlesztésének érdekében. És ugyancsak zsidók voltak a szellemi vezérei a Gyáriparosok Országos Szövetségének: Chorin Ferenc és Neményi Ambrus, mint ahogy ma is egyik főirányítója Fenyő Miksa. A békeidők rendszeres és csöndes I.-i fejlődésének korszakát elementáris erővel szakította meg 1914. a világháború kitörése. Ez a megszakítás csak a fejlődés rendszerében mutatkozott, mert most való-sággal forradalmát élte át az I., a produktivitás tempója megsokszorozódott, a technikai átszere-lések a békeüzemekről a hadiikkek gyártására elképzelhetetlenül rövid idő alatt megváltoztatták a nagyipar egész berendezkedését. A megrendelő és a fogyasztó javarészen az állam, illetve a hadsereg volt és az ipartelepek valósággal házi üzemévé lettek a hadseregnek. A Weisz Manfréd-gyár és a Wolfner-gyár a háborús I.-i termelésnek olyan példáját szolgáltatta, ami nemcsak a magyar I. történetében, de a hadtörténelemben is a legnagyobb elismerést érdemli meg. A háború befejezése és a nagy gazdasági összeomlás a békeüzemre redukált ipartelepeket is nagy meg-próbáltatások elé állította. Az iparvállalatoknál a személyi és üzemi leépítések egymást érték, esztendő elmúltá után azonban a vérkeringés lassan-lassan visszatért az I.-i életbe is és ma a gazdasági konszolidációval a magyar I. ismét a fejlődés útjára került. Szép példáját mutatják ennek az esztendőnkénti mintavásárok. Az Országos Statisztikai Hivatal az 1910-ik évről ki-adott hivatalos kimutatása szerint az I.-ban a következőképen oszlottak meg a zsidók:

	Összlétszám		Zsidó	
	Önállók	Segédek	Önállók	Segédek
Asztalos	54,507	87,421	1,329	1,942
Borbély	9,669	12,743	350	334
Cipész	60,933	61,070	5,422	3,291
Korcsmáros	29,562	28,145	12,343	5,669
Kovács	36,741	103,357	785	3,296
Kőműves	16,766	64,178	103	99
Könyvnyomdász	919	11,959	534	2,701
Mészáros	12,919	17,839	3,110	2,115
Molnár	11,373	26,612	466	423
Pék	4,718	13,396	1,152	1,663
Szabó	25,596	38,848	5,386	6,143
Szűcs	4,450	3,496	269	314
Takács	4,022	8,063	52	101
Egyéb iparágak	79,649	261,488	10,691	15,414
Bányászat	360	63,278	11	85

Az 1920-iki hivatalos statisztika szerint a háború utáni Magyarországon bányászattal és kohászattal 477, I.-ral pedig 71,197 zsidóvállalású egyén foglalkozik. Ebből önálló az I.-ban 28,090. tisztviselő 10,097, egyéb segéd személyzet 33,010. Az I.-telepek tulajdonosai közül 1109 zsidóval-lású. *L. Magyarország.*

U. L.

Ipolyság (*Šahy*), nagyk. Hont vm. (Cs.-Szl.), 4206 lak. A zsidó hitközséget Winter Fülöp és Glück Zsivel 1850. alapították. Az első előjárók Winter János, Glück Mór, Herzog Gábor, Weiszberger Wolf és Glück Adolf voltak. Ugyanakkor alakult a Chevra Kadisa, amely ma Rosenberg Miksa vezetésével működik és 126 tagot számlál. Az első rabbi Deutsch Salamon volt, aki 1851 körül került a hitközséghez és 20 évi működés után a nyitrai rabbiszekeket foglalta el. 1878 körül megválasztották Groszmann Gyula rabbit, aki már több mint 50 éve működik. 1852-ben építették a templomot a hontmegyei zsidóság támogatásával. 1874-ben létesült az elemi iskola, amelynek 67 tanítványa van. A tantestület tagjai: Spitzer Jakab, Kopasz Ármin és Lissovits Mór. Később megalakult a nőegylet, a kultúr egylet és a leányegylet. Utóbbi már nem működik. A Nőegylet 139 taggal Schmidl Zsigmondné vezetése alatt áll. 1876-ban a tagok egyrésze különvált és orthodox hitközséget létesített, míg az anyahitközség megmaradt statusquonak. A háború alatt 46 teljesített katonai szolgálatot, akik közül 10 hősi halált halt. A forradalmi idők áldozata lett Bartos Elemér hadnagy. 1921-ben Talmud-Tóra iskola létesült, amelynek 37 növendéke van. 1928-ban Winter Sándor és neje szegény diákok segélyezésére 50.000 ék értékű alapítványt létesített. A hitközség lélekszáma 597, családszám 113, adófizetők száma 286. A hitközség tagjai foglalkozás szerint 43 kereskedő, 22 iparos, 20 más szabadpályán, 10 orvos, 9 ügyvéd, 9 magántisztviselő, 9 magánzó, 8 gazdálkodó, 3 nagykereskedő, 2 tanító, 1 köztisztviselő, 1 nagyiparos és 1 mérnök. Évi költségvetés 100.000 ék, amely összegből 10.000 ék, filantropikus és szociális célokat szolgál. Anyakönyvi területéhez tartoznak a volt Hontmegye összes községei. A hitközség egyes tagjai jelentékeny vállalatok és földbirtokok tulajdonosai: Link Frigyes gőzmalomtulajdonos, Vermes József cementgyáros, Winter Sándor téglagyáros, Kinszki József és Szabados Zsigmond földbirtokosok. A hitközség mai vezetősége: Groszmann Gyula főrabbi, Váradi Jakab elnök, Lengyel Dávid alelnök, Kinszki József pénztárnok, Kulka Miksa és Weinberger Mór gondnokok, Vámos Béla isk. elnök és Somogyi Miksa jegyző. Az orthodox hitközség első rabbijául Weisz Antalt választotta meg, aki még ma is működik. A hitközség gyors tempóban fejlődött. 1893-ban saját erejéből templomot épített. Ezenkívül van a hitközségnek egy teli imaháza. Talmud-Tórát is létesített a hitközség, melyet 14 növendék látogat. A hitközség 45.000 ék évi költségvetéssel dolgozik, melynek egy részét szociális és filantropikus célokra fordítja. A hitközség anyakönyvi területéhez az ipolysági járás 68 községe tartozik. Lélekszáma 150, a családok száma 50 (csak I.-on), adót 43 adófizetnek. Foglalkozás szerint: 5 nagykereskedő, 1 gazdálkodó, 15 kereskedő, 2 munkás, 1 orvos, 2 vállalkozó, 6 iparos és 18 egyéb. A hitközség mai vezetősége: Weisz Antal főrabbi, Schmidl Manó elnök, Breiner Sándor alelnök, Berceller Zsigmond pénztárnok, Dekner Mihály és Frankfurter Emmánuel gondnokok, Berceller József,

Berceller Lajos, Gansel Ármin, Schmidl Zsigmond, Adler Sándor és Hercfeld Hermann választmányi tagok.

Irányi Dezső, író, szül. Hódmezővásárhelyen 1858 dec. 15., megh. Szegeden 1900. Szülővárosában tanult, majd a budapesti egyetemen jogot végzett, azután jegyzője, majd albírója lett a szegedi törvényszéknek. Korán fellépett népies novelláival s előbb a Honba, majd a Pesti Hírlapba, Nemzetbe, Fővárosi Lapokba, a Figyelőbe és vidéki lapokba dolgozott. Önállóan megjelent munkái: *Falusi történetek és életképek* (1887); *Pitypataty* (1893); *Pipacsok* (1893). Sz. G.

Irodalom. 1. Költészet. A magyar zsidóság 1868. szálal meg először a magyar költészetben. Ekkor jelenik meg Budapesten a huszonötéves Kiss József *Zsidó dalok* c. versfüzete. A magyar zsidóság első nemzedéke tehát, amely nem a gettó zárt falai közt nevelkedett fel, azonnal szót kért a magyarság szellemi életében. Érdekes dokumentum ez az első magyar zsidó verseskötönyv: zsidó öntudatú lélek megnyilatkozása, de olyan zsidóé, aki a hazatalálás illúziójával, mohó szomjúsággal akar gyökeret verni a magyar földön. Kiss József utódjaiban, a magyar költészet későbbi zsidó művelőinél a zsidó öntudat csak Kiss Arnold, Patai József, Giszkalay János, Somlyó Zoltán, Lenkei Henrik, Emőd Tamás, Feleki Sándor, Szabolesi Lajos, Peterdi Andor, Vér Andor, Bródy László költészetében jelentkezik. A zsidóság szerepe a magyar lírában sajátos szerep. Zsidó öntudatnak nem sok nyoma van a magyar költészet zsidó művelőinél, de felszínre bukkan bennük a zsidó lélek valamilyen megnyilatkozása. Kiss Józsefben az otthonra vágyó, tüdőzött zsidó gyötrelmei kapnak hangot; késői verseinek megrengő humorából pedig mintha azoknak az öreg zsidóknak szeme csillogna felénk, akik egy fájdalmas pálya csalódásai után, illúziótlanul, de már ismét szeretettel simítják végig életük ábrándjait. Újabb keletű az a fölényes gúny, amelylyel a régi közösségének kötelekeiből kiszakadt, de az újba eléggé bele nem nőtt zsidó nézi olykor a dolgokat s amelyet Heltai Jenőnél a költő szelíd bölcsessége enyhít és tesz vonzóvá. Ignótus, Gellért Oszkár, Balázs Béla verseit az a tövig-ásó zsidó intellektus, az a fenékgig-világító precíz kimondásokat szerető zsidó ész formálta, amely a Talmud tanulmányozása közben csiszolódott oly szenvedélyesen élesre. Szilágyi Géza, Kemény Simon poézisében mintha Bált-imádó zsidó ősök kétségbeesett érzékisége hangzana fel. A földnek, a családnak, az egészséges szerelemnek az az igénylése, amelyet Gellértnél és a chasszidizmus ujjongó misztikusaira emlékeztető Lesznai Annánál találunk, mintha még a földműves őshazából származnánk. Aligha véletlen az is, hogy az impresszionizmus divatja idején, mikor az emberek a különös ideg-ingerek után szaladtak, az egyisten ősi népének gyermekei képviselték a tarka jelenségek mögött levő lényeg elvét. A felemelő isteni világot: Balázs Béla és Lesznai Anna, a lesújtó lényegét: Füst Milán és Peterdi István. Zsidó vonás az a melankólia és az a lágy szentimentalizmus is, amely a hontalanságunkból és talán onnan ered, hogy kétezer éve már a gon-

dolkodás örömei uralkodnak életünkben a föld-del való élet ősi, természetes örömei helyett. Vagy van-e zsidóbb Szép Ernő érzékenységénél, ön-iróniájánál s népies stílusánál, amelyben a népiesség ép úgy nem bór, hanem csak köntös, mint Berzsényinél a görög-latin klasszicizálás? S ezek a költők ép a zsidó voltak miatt tudják sajátos hivatásukat a magyar költészetben betölteni. Itt egy érdekes jelenségre kell felhívni a figyelmet. Kiss József fellépése, 1868 után két évtized telik el anélkül, hogy egyetlen új zsidó költő jelentkeznék. Mi lehetett ennek az oka? Nyilván az, hogy a zsidó lélek idegennek érezte az ezidőtájt uralkodó népies formákat. Vajda János, Komjáthy Jenő, a «filozófus költők» körében, a 80-as években tűnik fel csak egy új zsidó poéta: Palágyi Lajos. S a parasztházakban és nemesi kúriákban született népies magyar költészetbe a zsidók hozták be először a város szellemét. Kiss József, Heltai Jenő, Ignótus, Szilágyi Géza verseiben nemcsak a modern nagyvárosi élet külső képei villannak fel, hanem a történelem hagyományaival szakító, az egyéniség jogait hangosabban követelő, sok régi erkölcsi parancsot előítéletnek érző modern ember érzései is megszólalnak. Zsidó költők adaptálódtak először ahhoz az új élethez, amely a városiasodó, iparosodó és demokratizálódó Magyarországon szükségyszerűen kialakulóban volt. Ők adták nálunk először hangot a társadalmi elégtelenségnek, a modern szkepszisnek és a felszabaduló érzéki-ségnek. Ők teremtették meg azt a szabadabb szellemi levegőt, amelyre Ady Endre zsenijének szükségére volt a maga problémáinak bátor felismeréséhez. Élénkebb összeköttetésben állván a nyugati áramlatokkal, később is ők voltak nálunk minden európai szellemi mozgalom első közvetítői: «idő kovászai, örök riasztatók». Amint többségben voltak a 90-es évek folyóirata, Kiss József A Hétje körül, úgy az ő idegeik fogták fel legkönnyebben a Nyugat törekvéseit, majd később ők álltak legtöbb megértéssel a Tett és a Ma kollektivistá eszményei mellé. A magyar művelődés idő-mutatója néhány orrával hátrább állna nélkülük... A zsidó lélek, mióta nem maga-teremtette kultúrában él, mindig opalizál: egyik oldalról a zsidóság, másik oldalról a környező nép színeit mutatja. Magyarul egy oly korban szólalt meg a zsidóság, mikor teljes erővel, lelkesen és mohón folyt az asszimiláció. Nem csoda, ha költészetében a zsidó közösség érzései oly szórványosan, csak kivétel-számba menően kaptak hangot. Mégis — bármily haloványan — megőrzött bizonyos zsidó színeket. Nem kell ez ellen tiltakoznunk, a magyar művelődés szempontjából sem veszelem ez. A magyar nemzeti irodalomban ép úgy nem kell eltűnnie a különböző faji, regionális és vallási közösségek színeinek, mint ahogy a világirodalmat csak gazdagítják a különböző nemzeti irodalmak, vagy ahogy az egyes ember is ép a sajátos egyénisége alapján válik hasznossá a társadalom életében. A német művelődésnek nem árt, hogy időnként más-más német törzs válik hangadóvá benne s a magyar szellemnek sem, hogy protestáns ága eltér a katolikustól. A «zsidó irodalom» rémében csak elfogultak és gyűlölködők festik az ördögöt

a falra. Az igazság az, hogy a «kereskedők népe» sajátos színárnyalatokat hozott és termékeny erőt jelentett a magyar poézisben. A magyar művelődéssel szemben, legalább annyi a követelése, mint a tartozása.

K. A.

2. *Próza.* A magyar irodalom első magyar-zsidó szépiroíróit, kik a mult század negyvenes éveiben léptek fel szerény igényű novellákkal, az irodalom-történet ma már jeltelen tömegsírba temeti. S valóban: írói munkásságuknak csupán történelmi jelentősége van. Az első magyar-zsidó prózaíró, kinek írói működésével stílusának ragyogó magyarságával minden időben számolnia kell a magyar irodalomnak: Ágai Adolf volt. Személyében képviselője az első magyar zsurnalista írónak, írói törekvéseiben megteremtője: a franciás könnyedségű, tiszta magyarságú tárcanovellának. A novellák feszegetése, merevsége sokat engedett, nehézsége jelentősen megenyhült, amidőn Ágai új tartalommal töltötte meg s friss, eleven stílussal öntötte formába. Apró csevegések, úti emlékek, aktuális események adták novelláinak témáit. Előadásának megvesztegető kedvessége, szatirikus emberlátása s humora tette becsessé, népszerűvé tárcanovelláit. Az a zsidó humor, mely Ágai prózaköltészetében színt és derűt adott írásainak, keserű gúnyba olvadt át Kóbor Tamás műveiben. Reális világszemlélete, mely néha a romantikus tárgymotívumokat is zolai megrajzolással hozta a naturalizmus közelségébe, a fővárosi élet jelenségeinek ironikus megvilágításában talált bőséges anyagot a filozófiai gondolatok kifejtésére s a lelki élet analitikus boncolására. A józan bölcselkedés azonban sohasem tompította meséinek érdekességét, sőt ez zsidó szempontból még csak növekedett a zsidó családi élet rajzának s a zsidó problémák felvetésének keretében. Kóbor az első magyar zsidó író, ki rámutatott a zsidóságon belül egyre szűvasodó generáció-ellentét vallás-szellemi dekadenciájára. Számos vonás állítja regényei mellé Bródy Sándor próza-költészetét. Bródy Sándor ember- és milióábrázolásában a naturalizmus szellemi irányának hatása alatt áll. De mint drámáiban, itt is a legváltozatosabb irodalmi jelenségek képesolódnak egymással. Egyéniségének atektonikus nyugtalansága vezetődik le e változó-keveredő meglátások kifejező formáiban. Regényírói tehetségének egyik legerősebb oldala az életmozzanatok s alakváltozatok elemeinek még az elmosódó részletekre is kiterjedő megfigyelése. Ugyanez a megfigyelő készség jellemzi Biró Lajos műveit is. Hideg elvonatkoztatással szemléli az életet s az embereket. Szigorú és tárgyilagos vizsgálódás eredménye minden egyes munkája, akár nagyobb koncepciójú regényben analizálja az érdekfeszítő mesét és problémát bonyolító alakjait, akár novelláiban önti ércebe őket. Egyike azoknak a magyar-zsidó íróknak, kik Budapest kispolgárainak, szalonéletének, klubjainak alakjait, nem egyszer zsidó figuráit, élethű környezetrajz bemutatásával vezeti be az I.-ba. Ezekről a különböző, de a lelkükben, gondolkodásukban, tulajdonságaikban tökéletesen ismert alakokról készült rajzok a magyar I. legértékesebb alkotásai közé tartoznak. S amily művészen eleveníti meg az író el-

beszéléseinek szereplőit, ép oly nagyvonalúsággal tudja érzékeltetni korok és tömegek szellemét. A bazini zsidók: tudatos zsidó író műve, s egyben értékes magyar regény. Azzá teszi: a regény irodalmilag felépített szerkezete, a történelmi hangulatból kiformalódó alakok, a közép-korra emlékeztető rozsdás világ politikai élet-rajza és nemes tendenciája, amidőn két irányba mutat: a zsidók felé, láttatva a hasznót, mely az antiszemitizmusból reakcióként fakad és a kereszténység felé, rámutatva azokra, kik vissza-élnek a kereszténység eszményeivel. A naturalista világlátás eszmeiségének forma nyelvén szólal meg Szomory Dezső is, de nála az objektivitás helyébe valami egocentrikus önszemlélet lép. Ez irányítja témakereső érdeklődését s ez telíti meg szubjektivitással benyomásait. Szentimentális, romantikus verseinek póztalansága szüremlett át Heltai Jenő novelláiba és regényeibe. Egyéniségének kedves derűje, meleg humora, az az életvidám világszemlélet, melylyel Heltai Jenő nézi az embereket, az eseményeket, az élet kómikus fordulatait és viaszferdeségeit, friss és könnyed stílusábrázolásban és nyelvfestésben ütközik ki. Elbeszélő művei, melyek ötletességben a francia szellemmel tartanak rokonságot, igen gyakran a pesti világ tipikus alak- és életjelenségeinek bemutatásával szórakoztatnak. A magyar zsidó írók vették először észre, hogy az európai nagyvárossá fejlődő Pestnek megvan a maga sajátos természet-rajza, ember- és csodavilága. De Pest költői közül egyik sem látta meg oly mélyen és jelenítette meg oly örökmaradandón a főváros ifjúságának romantikáját, polgárlányának szentimentalizmusát, középosztályának problémáit, mint Molnár Ferenc. A nagy drámaíró elbeszélő költészetének legszebb darabjai: párbeszédes novellái. Ezekben juttatja kifejező formához: emberábrázoló művészetét, megfigyelő éleslátását, szellemességének és humorának gazdagságát. Nagy koncepciójú alkotásaiban pedig: korszellem-megelevenítő, környezet-festő, lélekelemző írói értékei tárgítják ki a regényhatás kereteit. Molnár Ferenc adta irodalmunknak a legkomolyabb, legirodalmibb haretéri tudósításokat: a kortörténet jelentőségű Egy haditudósító Naplóját. A munkásság szomorú világának jelenetsorozataival tette teljesebbé Pest irodalomban tükröződő képét: Révész Béla. Objektív meglátás és alanyi átszűrődöttség, problémaelemzés és valóhű leírás kapcsolódásával elevenít meg betűrajzainak vonalán: embereket, élethelyeket, gondolatokat és szociális kérdéseket. Révész Béla a szocialista irányzatú magyar prózaköltés első irodalomsúlyú művelője. Zsidó kérdések, aktuális zsidó életjelenségek feloldódnak ugyan irodalmunk egy-egy nagyobb szabású művében, mint Erdős René, Földi Mihály, Hatvany Lajos stb. regényeiben, de a kifejezetten zsidó témák egyetemes irodalomtekintélyű feldolgozásait csupán Ujvári Péter regényköltészetében találni. Novelláiban és regényeiben nemcsak a meseanyag lendületes és változatos képsorozata kapcsolódik összefüggő egészszé, hanem lecsapódik belőle a zsidó milió és szellemkór hosszan utánérző hangulata is. Jellemfestő erő-

vel megmintázott alakjait utolérhetetlen humor aranyozza be. Ujvárinak írásművészete teremtette meg a magyar-zsidó irodalmat (1. *Magyar-zsidó irodalom*). Zs. J.

3. *Dráma*. A zsidók művelte irodalmi műfajok közül tárgyi vonatkozásban a dráma szakadt el a leggyökértlenebb messzeségben a zsidó témáktól. De viszont ép ez az irodalmi forma szívta fel magába legmélyebben a zsidó intellektus ráhatásának eredményeit és értékjelenségeit. Nem véletlen, hogy amidőn a magyar zsidóság bekapcsolódott a magyar irodalmi kultúrélet folytonosságába, az első magyar zsidó író, Hugó Károly: a dráma formanyelvén szólalt meg. Hugó a francia romantika programörökségén indult el s megalkotta a francia klasszikus drámák mintájára a legsikerültebb hármasesegységű magyar drámát (Bankár és báró 1847), mely az észnek, a logikának diadalát jelentette a szabályok és formák vonalán. A shakespearai szellemkultuszon felépülő neoromanticizmus a zsidó Dóczy Lajosban találta meg egyik legjelentősebb képviselőjét. Az új dráma architektúrájának minden alkotó, szintetikus eleme: a nyelvi ornamentika, a szellemes dialektika, a vers zeneisége, a színes hangulat határtalan költői szépségek megéreztetésére egyesül írói munkásságának oeuvrejében. A naturalizmus drámája Bródy Sándor költészetében jelentkezett. Dada című műve a magyar naturalista dráma egyetlen emléke, a valóságábrázolás és realista világszemlélet legtisztább lecsapódása. Bródy később szinte eklektikus iránykereséssel hajlik el a romantika s realizmus felé, de jelentkezése irányának hangját hosszú időn át nem hallgattatta el teljesen a reá rétegeződő szellemi áramlatok hatásának problémálatása. És ha drámaírói pályájának vége a szerelmi történetek romantikájába torkolt is, munkássága a magyar színpad új s modern szellemének útra-indulását jelentette. A század elején a magyar nemzeti multból vett történelmi tárgyú drámáival aratta sikereit Fényes Samu, mint a romantikus tradicionális-hazafias színműírók epigonja. De már ekkor a magyar-zsidó drámaírók fiatal csoportja új hadállásokban indult harcba a magyar dráma világsikeréért. Ők emelték a magyar drámát világkultúr színvonalra s szerezték meg a külföld érdeklődését a magyar színpad számára. 1908 a magyar drámairodalom emlékeztetes esztendeje. Ebben az évben mutatták be Amerika színpadán Molnár Ferenc Ördögét s ezzel megkezdte a magyar dráma országhatárontúli térfoglalását. Molnár Ferenc drámaköltészete a nagyvonalúság s a monumentalitás költészete: a drámasztruktúrában, a technikában, a dialógusok művészi vonalvezetésében, a szellemesség és ötletesség ökönomiájában. Egyéni prózastílusának közvetítő rétegén át nem vész el s nem párolog el semmi a drámai erő teremtő impulzusából. A reális életen kívül megjárja az érzékfeletti világ területeit is. S a mese, az álom, a mennyország, a pokol irracionális és szimbolikus elemeivel, a szalon-világ s a külvárosi élet reális és szelíd naturalizmusba halkuló motívumaival, a formai expresszionizmus színpadra vetített mozzanataival, átlépve a konvencionális téma kereteket, új

és eddig ismeretlen tartalmakat hódított meg a magyar drámairodalom számára. Molnár Ferenc mellett Lengyel Menyhért darabjait játszották legtöbbször külföldön. Lengyel mesteri megérzője a kordivat színpad-szellemi kíváncsainak. Ehhez idomítja, formálja darabjainak témáit. Pályája kezdetén társadalmi kérdések problémamegoldását kereste, utóbb az exotikumok levegőjével tette túlfűtötté drámáit, majd az aktualitások felé fordult figyelme, végül pedig egy paradoxműfajjal: a polgári népszínművel kísérletezett. Egyik legbiztosabb kezű művésze annak a lélek-analízis szempontjait is figyelemre méltató modern technikájú dráma-konstrukciónak, mely a szilárd gerincű párbeszéd-pillérekben építi fel a színdarab egész rendszerét. Hasonló írói intencióval olvaszt össze s állít egymás mellé feltétlenül értékű irodalmat és színpadi technikát Bíró Lajos, ki valóságos szisztémává rendszerezte minden hatáskeltő mozzanatot, fordulatot, átmenetet. Mint néző írja darabjait s mint író: maga előtt látja közönségét. És ez a következetes folytonossággal kiegyensúlyozott kapcsolat harmonikusá teszi a drámát, a színpadot, a hatást anélkül, hogy az író engedményeket tenne a költészet rovására a színpadi mozgalmasság hatáskiváltó pillanataiért. A franciás eszritnek ragyogó szellemű hódítója a magyar színpadokon Heltai Jenő. Könnyed és finom dialógjai és a színpadi konstrukció biztos ismerete jellemzik művészetét és míg a Tündérlaki lányokkal eljutott a népszerűség legmagasabb fokáig a Kis cukrászdával a vígjátéki frásztudásnak olyan bizonyítékát szolgáltatva, amely méltó határköve szerzői pályájának. A történelmi drámák aláhanyatlott népszerűségének megújítása s e műfaj modern formadása Szomory Dezsőre maradt. A Habsburg-trilógia és a költői szépségű Lajos király volt az író ezirányú elképzelésének és nagyméretű elgondolásának objektivációja. Hatalmas drámai képekben elevenítette fel a mult szellemét s rajzolta meg a történelem alakjainak portréit azon az igen gyakran merész ritmussal zenélő nyelven, mely kizárólagosan Szomory sajátja. A nagyaszonny e drámáját az Akadémia a Vojnits-díjjal tüntette ki s ez az irodalmi elismerés eddig kívülről még hat zsidó író művét koszorúzta (Lengyel Menyhért, Nagy Endre, Farkas Pál, Drégely Gábor, Molnár Ferenc, Hevesi Sándor). Századunk szociális kérdései köré fonta érdekes drámai meséit Földes Imre. Darabjainak derűjében, megindultságában egyaránt meghúzódik a költői formába burkolt irányzatosság. Néhol a leghangsúlyozottabban juttatja túlsúlyra a szociális motívumokat. A városi kispolgár gondgyötörte alakjának utólrétegetlen megmintázása ép úgy az ő nevéhez fűződik, mintahogy ő írta meg irodalmunkban a leghatásosabb magyar irredentadramát. Tendenciára hajló drámairánya ebben a művében a legteljesebb hazafasságban kulminál. Feltétlen színpadi rutinja nagy kifejező erővel és kompozíciós készséggel egyesül ebben a drámában a legfájóbb nemzeti érzés kiváltására (Tűzek az éjszakában). Egy írónk sem látta meg oly közelről Pestet, mint Szenes Béla s talán ép ezért lettek alakjai kissé élesen kivethető kontúrvonalakkal túlszínezett figurák. Pest számtalan tipikus alakját ő fedezte fel a színpad számára. A közönség vígjátékainak szereplőiben magára ismert s mulatott rajtuk. Az utolsó évek legnagyobb színházi sikereit ő aratta és alapított iskolát szórakoztató vígjátékaival.

Zs. J.

Irodalomtörténet és esztétika. E tudomány zsidó művelői között úgy külföldön, mint Magyarországon számos kiválóságot találunk. Meg kell azonban említenünk, hogy a héber irodalmat külön tudományággá, mely a teológiával ugyan szerves kapcsolatban áll, Zunz Leopold tette meg a XIX. sz. elején. Követői voltak S. L. Rappoport hírneves prágai főrabbi, S. David Luzzatto padovai főrabbi és szemináriumi rektor; Dukes Leopold (l. o.), Neubauer Adolf (l. o.) oxfordi egyet. tanár, Schiller-Szinessy cambridgei egyet. tanár (l. o.), Schwab Moise a párisi National Bibl. őre, Bacher Vilmos (l. o.), Blau Lajos (l. o.), Löw Lipót (l. o.), Mortara S. mantovai rabbi, Weiss Isaac bécsi tudós, Brody Heinrich prágai főrabbi (l. o.), Ismar Elbogen berlini rabbiszemináriumi rektor, Schechter M. cambridgei tanár, Gross H. (l. o.) augsburgi főrabbi s főképp Steinschneider M., aki a héber irodalom óriási és szétszórt területén egyaránt vezető szaktekintély.

I. Az I. külföldi zsidó művelői közül legkiválóbbak:

Adler Guido, zeneesztétika és történet.

Ancona Alessandro, v. pisai egyet. tan., olasz irod.

Bernays Jacob, v. bonni egyet. tan., görög-latin irod.

Bernays Michel*, esztétikus, müncheni egyet. tanár.

Bie Oscar*, zeneesztétikus és dramaturg.

Bielschowski A.*, Goethe-búvár.

Birch-Hirschfeld*, v. lipcei egyet. tan., francia irod.

Brandes Georg, román-germán irod.

Breal Michel, francia irodalom tört.

Friedländer Ludwig*, v. strassburgi egyet. tan., latin irod.

Geiger Ludwig, berlini egyet. tan., német irod.

Gundolf Friedrich, heidelbergi egyet. tanár, német irodalom.

Karpeles Gustáv, a «Geschichte d. jüd. Literatur» szerzője.

Kellner Leon, bécsi egyet. tan., angol irod.

Kerr Alfréd, esztétikus.

Klein Julius Leopold* (l. o.)

Landauer Arthur, esztétikus.

Lee Sidney*, angol irod. tört.

Ludwig Emil.

Mayne Harry, baseli egyet. tan., német irod.

Mendelssohn Mózes (l. *Filozófia*).

Meyer L. M., berlini egyet. tan., német irod.

Minor Jacob*, bécsi egyet. tan., német irod.

Winternitz Moritz, prágai egyet. tan., ind. irod.

Witkowsky Georg*, lipcei egyet. tan., német irod.

Wogue Jules, francia irod.

Hazaiak: (L. részletesen az illető neveknél.) Alexander Bernát, Elek Artur*, Felek Gyéza, Fenyő Miksa*, Ignotus Hugó, Hatvany Lajos*, Heller Bernát, Hevesi Sándor*, Keszler József,

Komlós Aladár, Lukács György*, Salgó Ernő, Sebestyén Károly, Silberstein-Otvös Adolf, Szilágyi Géza, Túróczi-Trostler József. s. R.

Irsai Artur (szemlőhegyi)*, orvostanár, szül. Budapesten 1855 márc. 2., megh. u. o. 1918 aug. 5. A budapesti egyetemen tanult, melynek végzetével Korányi tanár aszistense lett s mint ilyen, a gégeosztályt vezette 1883—913-ig. 1885-ben egyetemi magántanár lett az orr- és gégetükrözés tanából, egyszersmind több kórház szakfőorvosa, 1912 óta a Dunabalparti kórházak h. igazgatója és az Operaház főorvosa volt. Számos tudományos értekezésként önállóan megjelent művei: *Útmutató az orr- és gégetükrözésben* (1892); *Az énekhang élet- és egészségéről* (1893); *A Korányi-féle gégeészeti ambulatorium tízéves fennállása alkalmából készült dolgozatok* (1893). Ezenkívül szerkesztette a Szt. Margit kórház jubileuma alk. kiadott orvosiművet (1907).

Iskolaalap. A magyar szabadságharc leverése után Haynau császári generális 2.300.000 forint hadisarcra ítélte a hazai zsidóságot, büntetésül a szabadságharcban való lelkes részvételeért. I. Ferenc József 1850 szept. 20. elengedte a hadisarcot, e helyett azonban kötelezte a magyar koronaországban, a temesi bánságban és a szerb vajdaságban lakó összes zsidókat, hogy 1.000.000 forintot fizessenek egy létesítendő zsidó iskolai és tanügyi alap céljaira. Koller miniszteri biztos vezetése alatt meg is alakult az Israelische Landes Schulfondbegründungs Comité, melynek elnökét: Kassowitz J. H.-t és összes tagjait a bécsi kormány nevezte ki. A bizottság a megszűnt türelmi adó (l. o.) alapján megállapította az egyes hitközségek hozzájárulási összegét, azt behajtotta és 1855-ig beszolgáltatatta a kormánynak. Erre 1856 márc. 29. legfelsőbb elhatározás jelent meg, mely következőkben állapította meg az iskolaalap céljait: 1. Rabbiképző felállítás. 2. Minden közigazgatási területen minta főelemi iskola létesítése. 3. Szegénysorsú vak és siketnéma gyermekek neveltetése. Az uralkodó elhatározásának megfelelően, a kormány Pesten, Temesvárott, Pécsen és Sátoraljaújhegyen mintaiskolát létesített, melyek közül a pestiből alakult ki a tanítóképző, míg a többi 3 iskola az 1868—69. évi kongresszus (l. o.) határozata értelmében feloszlott. A Rabbiképző s a siketnémák intézete. 1877. nyílt meg Budapesten. F. D.

Ismétlés könyve, elterjedt héber nevén *Széfér Dávórim*, görögül a Szeptuaginta szerint *Deuteronomion*, latinul a Vulgata szerint *Deuteronomium*; *Mózes ötödik könyvének*, vagy a *Pentateuchus (Tóra) ötödik könyvének* is nevezik. Tartalma: I. Mózes áttekinti a zsidó történelmet II. Törvényeknek gyűjteménye. III. Buzdít Istent iránt való hűségre: elmondja Jósua kiválasztását, Mózes halálát és temetését. A könyv harmincnégy fejezetre, illetőleg 11 hetiszakaszra oszlik, mely utóbbiaknak mindegyikét más-más szombaton olvassák fel a zsinagógákban. (Mind-egyiket l. az ill. címszónál: *(Dávórim, Voeszcháron, Eken, Réé, Sóftim, Ki-széce, Ki-szóvó, Nicotim, Vajelech, Haazinu, Vezosz habrochó)*. F. D.

Israel Jacob, rabbi és teológiai író, szül. Temesváron 1623 körül, megh. 1678. Rabbi volt

a lengyelországi Belzycén, majd Lublinban s a Chmelnicki fele mészárlások alatt gyilkolták meg. Jelentékeny zsidó tudós volt. Kéziratainak egyrészét az oxfordi Bodleiana őrzi. Ennek címe *Tiferesz Jiszróel* s homiletikus kommentár a Pentateuchhoz. Legfontosabb munkája a *Jalkut Chódos*, mely későbbi kiadásaiban a *Jalkut Jiszroeli* címet viseli, de eredetileg teljesen név nélkül jelent meg. V. ö. *Stein* «M. Magyar Rabbik».

Isten. 1. Lényege. I. a legfelsőbb lény, akinek eleven elképzelesében s áhítatos, végtelen tiszteletében fejeződik ki a zsidó vallási öntudat. I. az egy-I. kinyilatkoztatása révén mint az érület közvetlen bizonyossága él a zsidóságban és éppen ez a közvetlenség az oka annak, hogy a zsidó vallási öntudat filozófiailag csak később, külső behatásra alapozódott meg. A pogány vallások sokistenségével szemben éppen az egy, egyetlen I. hite karakterizálja leghívebben a zsidóságot. I. egyetlenségéből következik, hogy az I. mindenható (*Mózes* II. 10. 4), mindentűt jelenlevő (*Mózes* II. 20. 24) és mindentudó (*Zsolt.* 139), akire az ember függőségének, gyengeségének és kicsiségének tudatában csak alázattal tekinthet fel. Ez az egy I. nemcsak fenntartója és kormányzója (*Zsolt.* 104. 29. 30), de teremtője is a világnak (*Mózes* I. 1. fej.; *Jes.* 45. 7), akinek nagyságát és végtelen bölcsességét teremtésének csodái, emberek és népek sorsának változásai hirdetik. Az egy I. minden teremtetett lény teremtője, maga meg nem teremtett, de örök (*Mózes* II. 3. 14) a jelenségek minden változása közepette változhatatlan (*Malachiás* 3. 6) s a véges világgal szemben végtelen (*Zsolt.* 145. 13). De talán még az egy I.-ről szóló tannál is jelentősebb a zsidóságban az a hit, hogy I. szent, akit, az embernek, mély félelemmel teli tisztelettel, egész szívvel és tiszta lélekkel kell szolgálnia. I. szentsége a próféták szerint azt a legszentebb kötelességet rója az emberre, hogy az erkölcs követelményeit hűen, odaadóan és minden határon túlmenően teljesítse. Ezzel a megállapítással rokon a bibliai felfogás is, amely szerint az erkölcsösséget követelő szent I. lény maga is a legmélyebben erkölcsös s ezért az embernek, akit I. saját képmására teremtett, úgy kell tekintenie I.-re, mint az erkölcsi tökéletesség mintaképére. «Szentek legyetek, mert szent vagyok én is, az örökkévaló, a ti I.-etek». (*Móz.* III. 19. 2) A középkor vallásfilozófusai, bár tudatában voltak I. megismerhetetlenségének, illetve annak, hogy I. pozitív tulajdonságokkal nem ruházható fel (l. *I. tulajdonságai*), kénytelenek voltak mégis az I.-ség lényét bizonyos ethikai tulajdonságok fényével megvilágítani. I. legmagasabb ethikai tulajdonsága a tökéletes szeretet, mely épp olyan jellegzetes tulajdona a zsidó I.-ideálnak, mint az egység és a szentség. A zsidó I.-szemlélet hosszú történelmi fejlődés eredménye s fokozatosan nőtt ki a zsidó népi I., a «Jahvé» fogalmából. A népi I., mely mellett más I.-ek is létezhetnek, nem világ-I., tehát nem is következetesen ethikus. Csak Elijahutól kezdve zárja ki az I. fogalma teljes határozottsággal más I.-ek tiszteletét Izraelben, Ámossal és Hoseával ethizálódik és Jesájával és Jeremiással lesz mint a lelkiismeret I.-e és

az erkölcsi világrend legfőbb ura világ-I.-né, népek sorsának és az emberiség történelmének irányító-jává. A próféták utáni korban az I.-eszmé lényegében változatlan maradt. Különböző megfogalmazása a görög kultúra befolyása alatt veszi kezdetét. A legfőbb törekvés, mint a Septuaginta, az Apokrifák és a Targumok mutatják, arra irányul, hogy az I. szemléletet lehetőleg megtisztítsák minden antropomorfizmustól (l. *Antropomorphizmus*). Az Apokrifák (l. o.) és *Salamon mondásai* (Mislé) megszemélyesítik a bölcseséget (chochmó), anélkül, hogy ezzel I. egységét veszélyeztetnék. *Salamon bölcsesége*, mely — nyilván görög befolyás alatt — az ósanyag alakítójának, bölcseségnek és szellemnek nevezi I.-t, átmenetet képez Philo «Logos»-ához, mely teremtmény munkájával I. és a világ közé lép. A «Logos»-nak Krisztussal való azonosítása mutatja azt az erős befolyást, melyet Philo (l. o.) eszméi az éppen akkor kialakuló kereszténység dogmatikájára gyakoroltak. Philo egyébként az első zsidó, aki I. lényének filozófiai meghatározására törekedett. A bizonyítékok, melyekből I. létére következtet, kozmológiai jellegűek. Szaádja, a legnagyobb zsidó vallásfilozófusok egyike szintén kozmológiai érveket hoz fel s megállapítja, hogy I. tulajdonságai — bölcsesége, hatalma stb. — nem választhatók el I.-tól, tehát egységét nem érintik. Bachja ibn Pakuda (11. sz.) még Szaádjánál is élesebben hangsúlyozza minden I.-i tulajdonság negatív jellegét, mégis úgy tekinti az egységet, mint I. összes többi tulajdonságait magában foglaló leglényegesebb attribútumot. Salomo ibn Gabiról (11. sz.) megpróbálja a zsidó monotheizmust és az új platonizmust összeolvasztani. Szerinte I. abszolút egysége megismerhetetlen. Meg kell elégednünk annak a tudásával, hogy Ő van, de nem szabad kérdeznünk, miért van s hasztalan kutatnánk legbensőbb lényegét. Juda Halévi (12. sz.) azt vallja, hogy a végokok előtt csődöt mond a filozófia, de azért ő is filozófus s I. egységét mint negatív tulajdonságot, fogja fel. Hasonlóan vélekedik Maimonides is, aki szerint I. létének bizonyításánál azért vagyunk kizárólag negatív tulajdonságokra utalva, mert ezek eleve távolartanak I.-tól minden tökéletlenséget. Chasdaj Chrescas (14. sz.) I. lényegét a túlradó szeretetben s a teremtés végcélját a túlvilági boldogságban látja. A zsidóknak Spanyolországból való kiűzetése után, mikor a zsidókultúra és vallásfilozófia lehanyatlott, a kabbala hatása alatt keleten megszületett a chasszidizmus, amelynek I. eszméje, épúgy, mint a kabbaléé, pantheisztikus vonásokat mutat. Nyugaton pedig a modern kultúra hat a zsidóságra. Itt Mendelssohn Mózes (1729–86) a wolff filozófia felfogásának megfelelően egy tökéletes és végtelenül jószagos I.-ről ír, a következő generáció zsidó filozófusai pedig, Marcus Herc, Salomon Maimon és Lazarus Bendavid, akik kantianusok voltak, nem törekedtek arra, hogy a zsidóság és a filozófia között hidat építsenek. Megállapítható, hogy sem a középkor, sem az újabb idők vallásfilozófusai nem tudták magasabbra fejleszteni a már készen kapott I.-eszmét, ami természetesen nem jelenti azt, mintha ennek a zsidó nép szívéből kinőtt magasztos eszmének

fejlődése végkép lezáródott volna. A zsidó nép reneszánsza, mely a jelenkor egyik legnagyobb csodája, gigászi erőfeszítéseivel, mely lelki forrongásaival és nagyszerű élményeivel minden valószínűség szerint termékenyítőleg fog hatni az I.-eszmé további fejlődésére.

2. *I. neve.* A héber nyelvben I. megnevezésére általában az *Él* szót, vagy ennek többes számát, az *Elohim*-ot használják, melynek etimológiai jelentésére a Bibliában előforduló következő kifejezések utalnak: *erő, első, cél, ottalom* stb. A Bibliában általában az «Él» az I.-séget jelző szó. Szoros összefüggésben az «Él»-lel gyakran előfordul az *Él Eljon* és az *Él Saddaj* kifejezés. Az első jelentése — a *Legmagasabb, a Legfenségesebb* — világos, a másodikét megállapítani nehezebb. Némely nyelvész szerint a kifejezés a *sadad* igéből származik, melynek jelentése: erőszakosnak lenni, elpusztítani. Ez a felfogás a perzsa I.-képzetet csempészi be a zsidó I.-fogalomba, amely I.-nek nem a romboló, hanem a teremtmény erejét domborítja ki. A Tóra szerint I. először Ábrahám előtt nyilatkozott meg, mint «Él Saddaj», míg «Jahve» nevét először Mózesrel közölte. Ez a név azóta is úgy szerepel, mint amely leghívebben fejezi ki Izrael I.-ének lényegét. A «Jahve» szó a héber szövegben négy mássalhangzóból (J. H. V. H.) álló betűkomplexum, vagyis tetragramma s magánhangzóilag az *adonáj* szóval egyenértékű. Ez abban leli magyarázatát, hogy a vallásos emberek félték kimondani I. nevét, melyet az *Úr* névvel pótoltak. A «Jehova» név használata a humanizmus korában terjedt el; ez a szó úgy alakult, hogy a J. H. V. H. mássalhangzókat az «adonáj» szó magánhangzóival ejtették ki. A «Jahve» szó eredeti értelme: létező (*Mózes* II. 3, 14), de pontosabban az «ehje aser ehje» — vagyok, aki vagyok — kifejezés világít rá. A «Jahve» név, amelyet a főpap is csak évente egyszer a jom kippuri engesztelő funkció alkalmával mondhatott ki, a zsidóság előtt mint a legszentebb, az I.-ség lényegét legméltóbban kifejező szó szerepelt és kimondását a legszigorúbb parancs tiltotta meg.

3. *I. országa.* *Malchusz somajim* = az ég birodalma, rabbinikus szóhasználatban az emberi világot jelenti, mely I. hű szolgálatát mint az emberi és népközösségek legszentebb ideálját tekintti főcéljának. Ez a messiási eszmével rokon ideál már a prófétai irodalomban is fellelhető. I. országa tehát épúgy, mint a Messiásé, egy a földön beteljesedő állapotot jelent, ellentétben a másik világgal, mely a halálon túl kezdődik. Ezt az állapotot nem is valami I.-i csoda fogja felidézni, de az ember kötelessége, hogy megteremtse.

4. *I. fia.* *Ben elohim.* Az Ó- és az Új-Testamentum szerint minden ember I. fia. I. minden ember atyja (*Mózes* V. 32. 6; *Jes.* 64. 7; *Máté* 10. 29) tehát az emberek I. gyermekei (*Malachias* 1. 6; *Luk.* 6. 35). I. fiának illetve «elsőszülött fiának» nevezi a Biblia Izrael népet (*Mózes* II. 4. 22). Innen a kifejezés, hogy az izraeliták I. gyermekei, az élő I. fia (Hosea 2. 1). I. fia még Izrael királya (*Sám.* II. 7. 14) és az anyalok (*Mózes* I. 6. 2; *Jób* 1. 6). A hellénisztikus

és a rabbinikus irodalomban I. fia a jámbor és az igaz ember (*Szirach* 4. 10; *Sal. bölcsessége* 2. 13. 18). A *Targum*-ban I. fia a Messiás (*Ezra* 4. 7. 28; *Enoch* 105. 2). A rabbinikus irodalom csak akkor nevezi a Messiást I. fiának, ha valami messiási jelentőségű cselekedet erre alkalmat nyújt. A rabbinikus polémiákban, a kereszténységgel szemben azonban sűrűn előfordul a Messiasra alkalmazott «I. fia» kifejezés. Egy helyen pl. (*Jes.* 44. 6) I. így szól: «Én vagyok az első, mert Nekem nincs apám és Én vagyok az utolsó, mert Nekem nincs fivérem s Rajtam kívül nincs I., mert nincs Nekem flam». Philo a «Logos» t I. fiának vagy I. elsőszülöttjének csak olyan értelemben nevezi, mint a Midrás I. lányának nevezi a Tórát. Valószínű, hogy Jézus csak olyan értelemben nevezte magát I. fiának (*Máté* 3. 17; 16. 16; 17. 5), mint ahogy a jámbor és igaz emberek is I. gyermekei névvel illetik magukat. A keresztény értelemben vett «I. fia» kifejezéssel először Pál leveleiben találkozunk.

Irodalom. Schmiedl, Studien über jüdische Religionsphilosophie (Wien 1869); Kaufmann Dávid, Attributenlehre (Leipzig 1880); J. Guttman, Religionsphilosophie d. Saadja; M. Joel, Zur Geschichte d. jüdischen Religionsphilosophie (Leipzig 1872); S. Hirsch, Religionsphilosophie d. Juden (Leipzig 1843); Formstecher, Religion des Gelstes; Rülff, Der Einheitsgedanke; Knenen, Die Religion Israels (1869); Knappert, The Religion of Israel; Duhm, Die Theologie der Propheten (Bonn 1875); Vatke, Die Religion d. Alten Testaments (Berlin 1835); Wellhausen, Prolegomena z. Gesch. Israels (3. ed. 1883); Grf. v. Baudissin, Studien zur semitischen Religionsgeschichte (Leipzig. 1876—78); R. Smith, Religion of the Semites (Edinburg 1894); König, Grundprobleme d. alttestamentl. Religionsgeschichte (1893); u. a., Der Offenbarungsbegriff; Smend, Lehrbuch d. alttestamentl. Religionsgeschichte (1893); Budde, Vorlesungen über die voralexandrische Religion Israels (1901); Yew, Encycl (1904); Jüdisches Lexikon (1928).

Isteni kegy, a zsidó vallás szerint Isten egyik tulajdonsága, mely az Ő irgalmát és szeretetgyakorlását fejezi ki, főleg pedig a gyengékkel, szerencsétlenekkel és bűnösökkel szemben gyakorolt szánalmát. Az I. attribútuma az igazságosságának fogalmi ellentéte, amennyiben az I.-nek az erdemtelen is részese. Legjellegzetesebben a Szentírás eme sorai tüntetik fel Isten ezen attribútumát: «Örökkévaló, Örökkévaló, erős, könyörületes és irgalmas Isten, hosszantűrő, jóságban és hűségben bővelkedő» (*Exodus* 34. 6). Néha az I. és az igazság parallel fordulnak elő (*Zsolt.* 139. 15; 101. 1; 103. 6, 8). Jónás prófeta az I.-et és az igazságosságot nehezen tudja egyeztetni, de szavaiból kitűnik, hogy az I. nem csupán a választott népre, hanem mindenkire kiterjed, így a pogányra is, ha őszinte megbánás előzi meg. A próféták, bár hangsúlyozzák Isten igazságosságát, mégis remélik az I.-et. Jesája azt tanítja, hogy a bűnösnek is lesz része I.-ben. A Zsoltárok költői kiterjesztik az I. ajándékát a felkent királyra és sarjaira (18. 50), a szegényre és szűkölködőre (128. 7), továbbá egész Izraelre (130. 7) s valamennyi más népre (117), végül valamennyi teremtményre. Az apokrifák szerint is az I. minden élőlényre kiterjed (*Szirach* 18. 13), szánalomból a gyengék, bűnösök és rövidéletű emberek iránt (28. 2, 5). A Talmud az I.-et a *midasz ha-ráchámim* kifejezéssel jelöli, ellentétben a *midasz ha-din*-nel, az igazságosság attribútumával. A Midrás a te-

remtéshez a következőket mondja: «Így szólt a Szentséges Egy, áldott legyen az Ő Neve: Ha az irgalom attribútumával teremtem a világot, mindenütt bűn fog túltengeni és ha az igazságosság attribútumával teremtem azt, hogyan fog megállani tudni a világ? Ezért mindkettővel, a könyörülettel és igazságossággal teremtem meg azt, hogy tartós legyen» (*Genes. Rabba* 12. 15). Ugyanez áll az ember teremtéséről is (u. o. 21. 8). Istent sokszor «Bal-ha-Ráchámim»-nak (az Irgalom urának) nevezi a Midrás (*Levit. Rabba* 17. 4). Az ember kegyetlensége és Isten irgalma közötti ellentétet is jelzi a Talmud (*Menachót* 99b, *Erubin* 19a), és a köv. bibliai törvényeket az I. és irgalom törvényeinek nevezi. Mindez és még számos más tény világosan bizonyítja, hogy némely keresztény teológusnak az az állítása, hogy az I. nincs kellőképp hangsúlyozva a zsidó Bibliában és a Talmudban, minden alapot nélkülöz, mert épen az ellenkezője igaz. A középkori zsidó vallásfilozófusok viszont kevésbé fejtegetik az I.-et, aminek oka az, hogy már Szaádja gaóntól, az első vallásbölcsestől (X. sz.) kezdve Isten egységét nem bolygatták az attribútumok előszámolásával, csupán Juda Ha-Levi említi a «Cuzari»-ban a *Chanun ve-Rachum*-ot (Könyörületes és Irgalmas), az ú. n. aktív attribútumok között. A zsidó liturgia viszont mai napig tele van az I. eszméjével; hála-, tisztelet- és dicsőítőimáink hétköznapon és ünnepnapon egyaránt bőven tartalmazzák azt. (V. ö.: M. M. Eichler, «Jewish Encycl.», 1904.) s. r.

Istenkáromlás (*Blasphemia*). Rosszindulatú vagy épen profán kitétel, mely Istenre vonatkozik, ami ennél fogva bűn. A Bibliában a I.-ről ott van szó, amikor az Egyiptomból kivonuló Israelhez csatlakozott mindenféle vegyes elem káromolta Isten nevét és átkozódott (*Lev.* 24. 10—23). A mózesi törvényhozás megköveztetésre ítéli az istenkáromlót. (*Lev.* 24. 15—16) A szigorú mózesi törvények jelentékeny része a honalapítás előtti Izrael hadijoga volt s ennek vasszigora volt szükséges ahhoz, hogy Mózes a theokratikus demokráciát megalapozhassa. A próféták is beszélnek I.-ről s a régi zsidó törvényhozás úgy látszik, a felségsértést is a blasphemia egy nemének tekintette. A Misna szerint I.-nak csak akkor minősíthető a káromlás, ha bizonyítható, hogy a vádlott Isten nevét használta szitkozódásai közben (*Szanhedrin* 7), a Gemára azonban az istennév más körülírásainak megszenteltetését is I.-nak minősíti. A zsidó állam önállósága s a legfőbb Szanhedrin fennállása idején elvileg halálbüntetés (megkövezés) járt a I. elkövetőjének, de csupán akkor, ha a kimondhatatlan Isten nevet ejtette ki szentségtörő módon; a közönséges I.-t azonban, mely Isten tulajdonságainak megszemélyesítésére vonatkozott, testi fenyegetésekkel büntették s azt a templomban alkalmával maguknak a tanuknak nem volt szabad megismételniök az I.-t, hanem csupán körülírniök lehetett. (*Misna-Szanhedrin* u. o.) Minthogy azonban az ily tárgyalás néha nagyon komoly volt s az életre mehetett, az egyik tanunak engedélyezték a teljes blasphemia ismétlését.

Ez alkalommal a bíróság elnöke a hallgatóságot kiküldte s a tanut felszólította, hogy betűszerint tanúsítsa, amit hallott. Amikor a tanu megismételte az I.-t, a bírák felálltak s megszaggatták ruháikat gyászuk jeléül. A többi tanúnak nem kellett megismételni az istenkáromló kifejezést, hanem csak jelezniök, hogy úgy hallották-e vagy nem. A tradíció szerint az I. egyike volt a hét bűnnek, amely Noah utódainak el lett tiltva (*Szanhedrin* 56 a). A pogány felelősségrevonása ugyanolyan módon történt, mint a zsidóé, csupán a bírák és közönség nem szaggatták meg ruháikat a vád beigazolásakor. Ez utóbbi szokás igen régi eredetű s csupán a jeruzsálemi templom elpusztítása után szűnt meg (*Szanhedrin* u. o.) azzal a megokolással, hogy akkor mindenki rongyokban járhatna. A későbbi Bész dinek már nem hozhattak halálos ítéletet I. ért. A megkövetéssel járó ítélet végrehajtásáról egyébként nincs adat a régebbi korokból sem I. esetére. A ruhamegszakítás kötelezettsége azonban érvényben maradt. Rab Amram babyloni gráon egy napra való exkommunikálással büntette az I.-t. A Sulchan-Áruch (*Jóre Dea* 340. 37) szintén a ruhamegszakítást rendeli el azok számára akik az I. fültanui voltak. A rövidlejáratú exkommunikációt a halálbüntetés pótlásaképpen alkalmazták. (V. ö. Mayer, «Die Rechte der Israeliten, Athener und Römer III.»; Saalschütz, «Das mosaische Recht»; «Tesubót Geoné Mizrah umá-Arab», ed. Joel Müller és Jev. Enc.) S. R.

Istentisztelet. A zsidó I.-i rend ősrégi tradíciókra megy vissza. Kialakulásának váza a templom elpusztulását követő időre vall, eredete azonban még az áldozati időkben gyökerezik. Az I. történeti fejlődésében két nagy, különösen később élesen elkülönült korszakot kell megkülönböztetnünk: az áldozatok és az ima korát. Az első a Szentélyek pusztulásáig tart, a másik viszont akkor kezdődik. Már a zsidó áldozás rendje is, melynek legfőbb törvényei a Bibliában találhatók, az ősi kultusszal szemben jelentős, szinte forradalmi haladásnak vehető. A törvény célzatossága kétszertelenül az áldozatok lecsökkentése, majd kiszorítása volt, amiről a próféták sok meggyőző mondanása tanuskodik. E célzatosság kitetszik abból, hogy most már nem áldozhat mindenki, mint régen, hanem csak a papi osztály; hogy most már nem áldozhatnak mindenütt, mint régen, hanem csak a középponti Szentélyben; hogy most már nem áldozhatnak mindent, mint régen, hanem csak meghatározott állatokat és terményeket szabályok és előírás szerint (I. *Áldozás*). Az imával új korszak köszönt be, melynek alapelve a prófétai intésből kristályosodott ki: ajkunkkal fizessünk tulkok helyett. Ami az áldozatnál visszafejlődést, itt haladást jelent. Nemcsak egy osztály imádkozhatik, hanem mindenki, nemesak egy helyen imádkozhatunk, hanem mindenütt. Csak a harmadik feltétel maradt meg, az imának is vannak szabályai, előírásai, ezeknek összessége a liturgia. Mai I.-ünk két lényeges részre oszlik: imára és tanításra. Az ima lehet bibliai szövegű vagy későbbi keletkezésű; a tanítás pedig vagy tóraolvasás, vagy prédikáció formájában mutatkozik. (L. *Liturgia*, továbbá Sa-

charisz, Muszaf, Minchó, Maáriv, Neiló, Tóra-olvasás).

F. M.

Isten tulajdonságai, amelyekkel az emberi fantázia és ész ruházza fel az Istent, hogy a véges emberi értelem és az istenség lényege közt tátongó űrt ily módon áthidalja. A primitív érzés számára minden dolgok mértéke az ember, még az istenséggel szemben is, növekedett legyen ez akármilyen emberfeletti végtelen magasságokba. Ezért van a Bibliában az Istennek keze, lába, karja, szeme s ezért emberiek a tulajdonságai is, mint pl. akarat, buzgóság, szeretet, hűség, harag, megbánás stb. A szemlélet magasabb fokán nem csupán ezek az emberi tulajdonságok tűnnek fel, de felmerül az a probléma is, hogy egyáltalán miképpen fejezhető ki emberi szavakkal Isten, akinek lényege az abszolút hasonlíthatatlanság. A szemléletnek ezen a nivóján keletkezett I.-nak filozófiai tana. Már a Bibliában is látunk olyan törekvést, mely Isten lényének erkölcsi normákkal való kifejezésére irányul. A 13 tulajdonság (sélósé eszré midósz), amelyeket Isten maga sorolt fel, mikor Mózes meglátta az arcát (*Mózes* II. 34) már nagyrészt megmutatja azt a különbséget, amely a Teremtő és teremtménye között fennáll. Az iszlami példák után induló zsidó vallásfilozófia kezdettől fogva arra törekszik, hogy az istenszemléletet minden emberi vonatkozástól megtisztítsa. E filozófia szerint Istenről, mint a világ teremtményéről csak az mondható ki, hogy van, ez a megállapítás már magába foglalja Isten létét, hatalmát és bölcsességét. Az I.-ról szóló tannal Abrahám ibn Daud és Maimonidesz foglalkoztak behatódobban. Szerintük Istenről csupán a teremtéssel, a világgal és az emberekkel való vonatkozásában lehet nyilatkozni s tulajdonságai mint környörületesség, szeretet, igazságosság csak annyiban érzékeltetnek valamit, amennyiben bennük az Istennek az emberiséghez való viszonya kifejezésre jut. Isten lényegét leghívebben a negatív tulajdonságok domborítják ki. E szerint, ha Isten életéről beszélünk, ez csak azt jelentheti, hogy Isten nem élettelen. Ez a tan voltaképpen a naiv jámborság legmagasabb megnyilatkozási formája, másrészt pedig abból a mely vallásos érzésből fakad, mely önkéntelenül is irtózik a Végtelennek, az isteninek emberivé való lealacsonyításától.

Iszru chág. (h.). A zarándokünnepeket követő nap neve (a 118. Zsoltár 27. verse alapján). Ez a napfélnyűp számba megy, mert az ünnep utolsó napján hozott békeáldozatokat még ezen a napon is megehették a kohániták (I. o.). Az imában a félnyűp jellege miatt a tachanun (I. o.) elmarad. F. D.

Isszur vehettér. A héber nyelvhasználat ezzel a szavakkal jelöli meg azt a területet, amelyre a rabbi döntvényezési joga kiterjed. Szósz szerint «tilalmat és engedélyt» jelent. A rabbi tehát eldöntheti, mi tartozik a tilalmazott (*isszur*) és mi tartozik a megengedett (*hettér*) dolgok közé. Minden rabbiképesítő oklevél, (*hatóra* I. o.) ezt a kifejezést használja a felavatott rabbi hatáskörének körülhatárolására.

Ito. (Jewish Territorial Organisation). E szervezetet Izrael Zangwill alapította 1905. A cionista vezérek között akkor többen voltak, — így Zang-

will is — akik nem tartották alkalmasnak Palesztinát arra, hogy ott épüljön fel a zsidó nép otthona. Mikor 1905. a VII. cionista kongresszus kimondta, hogy szilárdan áll a baseli programm (I. Cionizmus) alapján, többen kiváltak a cionista szervezetből és megalapították az Ito-t, amely az üldözött zsidók számára egy autonóm területet keresett. Az I. vezetősége tárgyalásokat is folytatott különböző területekről (Galveston, Texas, Angora), de eredménytelenül. A magyar zsidóságnak az a része, amely ellenezte a politikai cionizmust, néhai Szabolcsi Miksa agitációjára Zangwill irányához csatlakozott és megalapította az Ito magyarországi fiókját Wintenberg Gyula elnöke alatt. A cionizmus politikai sikereinek következtében később az I. külföldi vezetői ünnepélyes nyilatkozatot tettek, mely szerint hajlandók a zsidó Palesztina felépítési munkájában részt venni. Ez a nyilatkozat automatikusan maga után vonta az Ito megszűnését. Azóta természetesen Magyarországon sem működik.

V. A.

Ivánfi Jenő*, a Nemzeti Színház tagja, szül. Szeghalmon 1863 okt. 4., megh. Budapesten 1922 szept. 26. Középiskolái és a Sziniakadémia elvégzése után 1884. a kolozsvári, 1894-től kezdve pedig a budapesti Nemzeti Színház tagja, később ennek örökös tagja, majd főrendezője is lett. Kiváló művész volt, főképpen jellem- és intrikus szerepekben. Mint dramaturg és rendező szintén jelentékeny működést fejtett ki. *Samil* c. drámáját a kolozsvári, *Idegen földön* c. drámáját a budapesti Nemzeti Színház mutatta be; számos, érdekes szempontokban bővelkedő dramaturgiai tanulmánya jelent meg és lefordított azonkívül több klasszikus művet németből és franciából. Szerepeit angolul és franciául is meg tudta játszani. Főképp Shakespeare-tanulmányokb mélyült el. Dramaturgiai műve: *A színpad művészete* (1919). Vallásos életének nagy fordulása előtt 1920-ig élénk érdeklődéssel kísérte a cionista mozgalmat.

S. R.

Iványi-Grünwald Béla*, festő, szül. Somogyson 1867. A nagybányai festőiskola alapítója, figurális kompozíciók és tájképek gazdag képzetű alkotója, az újabb magyar festészet egyik kimagasló alakja. Művészi tanulmányait a mintarajziskolában, a müncheni akadémián és a párisi Julien-akadémián végezte. A Műcsarnokban 1889. állított ki először (*Nyári alkonyat*). 1892-ben nyerte a Műbarátok díját, utána az állam megvette az *Összeesküvők sorsot húznak* c. festményét. A millenáris kiállításon *IV. Béla a tatárjárás után visszatér hazájába* c. történeti kompozíciójával vett részt. Ugyanesak 1896. többekkel megalapította a nagybányai iskolát. Derűs, színes, mindig költői érzésű naturalizmusának korszaka ez, amely 1904-ig tartott. Ekkor a Fraknoi díjjal 2 évre Rómába ment. A római időszak a dekoratív festőt váltja ki belőle, a misztikus, majd éles fények és árnyékok mesterét (*Holdas est, Antique. Est a Villa Borghese-ban*). Eddig alkotott műveit gyűjteményes kiállításon a Nemzeti Szalonban mutatta be. Átmeneleg Szolnokon is festett (*Szolnoki parasztszoba*). Révai Ödön villájába készült nagy dekoratív pannója fordulópontot jelez művészetében

és bevezeti aktos dekoratív kompozícióinak korszakát, mely teljesen az általa alapított és vezetett kecskeméti művésztelepen bontakozott ki. Itt keletkezett munkái közül a *Gyümölcsös kofák a hóbuckák között Kecskeméten* az 1912. Társulati díjat, a *Tavaszi ébredése* az állami kis aranyérmét, *Fürdőző nők* (1915) pedig az állami nagy aranyérmét nyerte meg.

F. B.

Ivri (ivré), héber olvasás. *Er sagt keine Ivri* olyan előimádkozó kritizálása, aki a mondatfűzésben, szöveginterpretálásban nem az értelem után igazodik és rosszul hangsúlyoz. *Auf die Ivre geschlagen*, a betűvetéshez sem értő, tudatlan ember, ki az olvasásban is hibát ejt, analfabéta.

F. M.

Izmaeliták. A Magyarországon lakott mohamedán hitű bulgárokat nevezték így. Szaracénusok alatt is őket értették. A vallási türelmetlenségek korszakában sok hátrány származott miattuk a zsidókra, mert az izmaeliták ellen fordult közhangulatból a zsidóknak is mindig kijutott. Kálmán király alatt ez még nem volt annyira érezhető, de a későbbi zsinatok, törvények és főleg a pápai bullák a magyarországi viszonyok ismerete hiányában, a zsidókat az izmaelitákkal együtt említették. A köztudatban így lassan egy fogalomná nőtt a két különböző meghatározás és a történelem folyamán igen gyakran össze is tévesztették őket. A zsidóknak és az izmaelitáknak a történelemírók által való gyakori összecserélése miatt az ezidőben élt zsidók társadalmi és jogi helyzete sokkal kedvezőtlenebbnek tűnik fel, mint amilyen a valóságban volt.

U. I.

Izraelita. A zsidó nép és a zsidó vallás elnevezése. A Bibliában: *Béné Jiszroél*, vagyis Izráel fia. Maga a Biblia adja meg a Jiszroél (Izráel) szó etimológiáját az Exodusban, ahol elbeszéli Jákob pátriárka tusakodását az angyallal. «És így szólt (az angyal): Nem csak Jákob lesz ezután a te neved, hanem Izráel is, mert küzdöttél (ki szoriszó) az Istennel és az emberekkel és győzelmes maradtál» (32. 28). A későbbi irodalom is alkalmazkodik a Bibliához, de a Jiszroél név a Jehudi és az Ivri (héber) elnevezéssel váltakozik: A nemzsidó népek is változtatva mind a három héber szóból alkotott elnevezéssel élnek. A törvényhozásokban sokáig a *Mózes vallású* kifejezést is alkalmazták, még pedig nem csak a népre, de a felekezetre is. A magyar törvény a zsidó származás, a zsidó vallás, szorosabban véve: a zsidó felekezet megjelölésére az I. szót használja.

Izraelita Hitközségi Tisztviselők és Alkalmazottak Országos Egyesülete,

alakult 1911. alapszabályai jóváhagyattak 1911 márc. 8. Célja a hitközségi tisztviselők és alkalmazottak erkölcsi és anyagi helyzetének javítása, főként pedig szolgálati pragmatika és országos nyugdíjintézet létesítése. Az egyesület működése a világháború és a világháborút követő forradalmi események következtében 1914—26-ig szünetelt, 1926 nov. 23. újjaalakult. Első elnöke Weiszbürg Gyula a Pesti Izr. Hitközség elhunyt főtítkára volt, jelenlegi elnöke Walles Antal (I. o.) az úpesti hitközség titkára, tagjainak száma 400. Működésének eredménye, hogy az Izr. Országos

Iroda, a Pesti Izr. Hitközség, valamint az ország nagy hitközségei a szolgálati pragmatika megalkotására és az Országos Nyugdíj-intézet felállítására a szükséges előmunkákat megindították.

Izraelita Hitközségi Tisztviselők Lapja. Az összes hitközségi alkalmazottak érdekeit képviselő hetilap. Többek szerkesztésében 1906—1907. jelent meg Budapesten.

Izraelita Kereskedők Testülete. A negyvenes években állott fenn Pesten, azonban sem keletkezésének sem működése körülményeinek nyoma nem maradt fenn. Az osztrák abszolutizmus 1851 február 6-iki rendeletével megszűntette s tagjainak meghagyta, hogy vagy a polgári, vagy a nagykereskedők testületébe lépjenek be.

Izraelita Közlöny. Hetilap. 1864 okt. 1-én Fenyvessy Adolf, az országgyűlési gyorsíró-iroda későbbi főnökének szerkesztésében indult. 1868-ban Deutsch Henrik, utóbb tanítóképződei igazgató vette át a szerkesztést s irányította egészen a lapnak 1871. bekövetkezett megszűnéséig. A lap fele német szöveggel jelent meg, az utolsó évben már csak kétszer havonta.

Izraelita Magyar Irodalmi Társulat, (IMIT) az Országos Izraelita Iroda kezdeményezése folytán hosszabb eszmecsere után 1894 február 14. tartotta alakuló közgyűlését. Célja: a zsidóság vallásos és tudományos irodalmának, valamint felekezeti életének ismertetése ide vágó munkák kiadása s terjesztése, nyilvános felolvasások és pályakérdések kitűzése és jutalmazása által. A társulat székhelye Budapest, ügyeit az igazgatóság és a választmány vezetik. Kiadványainak száma az Évkönyv kötetivel 48-ra rúg. Az Évkönyv minden kötete számos közérdekű tanulmányt közölt. Az első két kötetet Bacher Vilmos és Mezey Ferenc szerkesztették a 3. és 4. kötetet Bacher Vilmos és Bánóczy József, az aztán valókat Bánóczy maga szerkesztette. Az Irodalmi Társulat adta ki a szöveghez szigorúan alkalmazkodó *első magyarnyelvű teljes bibliafordítást* négy kötetben (a szerkesztő bizottság tagjai: Bacher Vilmos, Bánóczy József és Krausz Sámuel voltak). Kiadta továbbá az *ifjúsági Bibliát* (eddig 2 kötet, szerkesztő bizottság: Bánóczy József, Blau Lajos, Klein Miksa). A Társulat többi jelentős kiadványa: *A soproni és budapesti zsidók története* (Pollák, Büchler); *A zsidóság szervezete az európai államokban* (Venetianer); *Rasi élete* (Wellesz); *Magyar zsidó oklevéltár* (Frisch); *Péchy Simon imádságos könyve* (Guttman—Harmos); *A zsidó irodalom és a zsidók egyetemes története* (Kecskeméti). A Társulat elnökei: Kohn Sámuel, majd Fischer Gyula. Társelnökei: Weinmann Fülöp, Hatvany József, Vadász Lipót, majd Vészi József. Pénztárosa: Székely Ferenc. Ügyésze: Halász Frigyes, majd Feleki Béla. A háború áldatlan viszonyai a Társulat működését megakadályozták, 1928. azonban újra alakult a következő tiszttalakkal. Elnök: Wertheimer Adolf, Társelnök: Fischer Gyula. Titkár: Hevesi Ferenc, Pénztáros: Székely Ferenc. Ügyész: Dési Géza. A Társulat a régi szellemben és a régi célkitűzéssel folytatja működését.

F. D.

Izraelita Magyar Tanító. Pedagógiai szaklap. 1866. szeptemberétől decemberig Fischer Náthán tanító szerkesztette Sátorlajújhelyen.

Izraelita Néplap. «A nemzetesedés és a társadalmi emancipáció előmozdítására» alakult Pesten. 1868-ban szerkesztette Roth Ferenc. A lapnak mindössze három száma jelent meg.

Izraelita Siketnémák Országos Intézete. Fochs Antal (l. o.), a nagy emherbarát 1874 márc. 18. kelt végrendeletében vagyonának tekintélyes részét, 485,000 forintot hagyományozott egy országos izr. siketnéma intézet céljaira. Az intézet monumentális szép épülete 1876. Freud Vilmos műépítész tervei szerint épült fel Budapesten (Mexikói-út 60.). Az intézet körül kifejtett munkásságával kiváló érdemeket szerzett Deutsch Jakab 1916. Deutsch Sámuel elnök elhalálása után Kaszab Aladárt (l. o.) választották meg az intézet elnökévé, aki a háború és a forradalmak alatt az intézetet nagy áldozatkészséggel megóvta a gazdasági pusztulástól. Az elnöki székben őt Deutsch Ernő (l. o.) váltotta fel. Az intézet felekezeti különbség nélkül veszi fel a tanulókat és felszázados multja alatt kb. 1000 siketnémat emelt emberi sorba. Az I. a legelső szakintézetek közé tartozik. Pedagógiai teljesítményei körében Grünberger Lipót, az intézet első igazgatója elhalálása után kiváló érdemeket szerzett Tolnai Béla (l. o.) az intézet volt tanára, majd igazgatója. A siketnémák kiképzési ideje 8 évfolyamra terjed. Az I. jelenlegi elnöke Deutsch Ernő, alelnöke Gold Simon kormányfőtanácsos, igazgatója Kanizsai Dezső, főorvosa Pogány Ödön, orvosa Fazekas István, titkára Eppler Sándor.

K. D.

Izraelita Szünidei Gyermektelep-Egyesület. 1909-ben létesült azzal a céllal, hogy a 7—13 éves szegény iskolásgyermekek nyaraltatásáról gondoskodjék. Két nyaraló-telepe van, egyik a Balaton mellett, a másik Diósjenőn. Évente átlag 500 gyermeket nyaraltat 4—4 héten keresztül. Költségvetése kb. 25 ezer pengő. Elnöke: Grauer Vilmos, egyházi elnöke: Fischer Gyula főrabbi.

Izraelita Tanügyi Ellenőr. Népiskolai folyóirat. Szerkesztette Zsengeri Samu, 1890-ben jelent meg Budapesten. Ebben az évben meg is szűnt.

Izraelita Tanügyi Értesítő, az Országos Izraelita Tanítóegyesület hivatalos lapja. Havonként 2—3 ívnyi terjedelemben jelenik meg és a hivatalos közleményeken kívül általános érdekű pedagógiai dolgozatokat és szakirodalmi ismeretéseket is tartalmaz. Elap révén tudomást szerez a tanítóság a hazai és külföldi tanügyi kérdésekről, a pedagógiai tudomány fejlődéséről, a vallásoktatás problémáiról. A folyóirat 1875. indult. 1879-ig Seligmann Eleázár szerkesztette, majd részben egyidejűleg, részben egymásután Csukási Fülöp, Csajági Béla, Ozer Zsigmond, Barna Jónás szerkesztették. 1902-ben Kornfeld Gyula volt a felelős szerkesztő, a szerkesztő pedig Bárd Rezső, majd Bárd mellett Stern Ábrahám és Kornfeld Gyula, később Schichtanz Ármán, Pintér Ignác, Málnai Mihály és Szegő Arnold következtek. Jelenleg Schichtanz Ármán az Ország-

gos Izraelita Tanítóegyesület elnöke szerkeszti a lapot Bárd Rezső közreműködésével.

Izraelita Tanítóképző-Intézet. Alapítása 1856-ra megy vissza, mikor a budai császári és királyi helytartótanács felhívja a Pesti Izraelita Hitközséget, hogy adjon helyiséget a zsidó iskola-alapból felállítandó elemi főtanoda (gyakorlóiskola) részére, amellyel leányiskola és tanítóképző lesz egybekapcsolva. 1857 október 8-án megnyitották a főtanodát, ebből alakult ki a mai gyakorlóiskola. 1859-ben már ideiglenes tanítóképző is volt, a mai Dalszínház-utca 17. alatt. 1861-ig csak németül oktattak az intézetben, ettől kezdve magyar és német nyelven. 1864-ben véglegessé lett az intézet és a tanárok is megkapták 1867. új és végleges kinevezésüket, 1869. az intézet véglegesen áttért a magyar nyelvű oktatásra. 1872-ben megszűnt a királyi izraelita minta főelemi tanoda és helyébe a gyakorlóiskola lépett, hol a tanítóképző növendékei nyerték gyakorlati kiképeztetésüket. Ekkor költözött át az intézet a Rombach-utca 9. számú házba, a templom épületébe, 1877. pedig az akkor megnyitott Országos Rabbiképző-Intézet épületének földszintjére és első emeletére; ma is még ebben az épületben van. Az intézetbe négy polgári osztályról szóló bizonyítvánnyal lehet belépni és a héber elemi ismereteknek bírását igazolni kell. Az intézet eleinte három, 1881 óta négy évfolyamú. Az állami tantervvel megegyező tárgyakon kívül nagy súlyt helyez az intézet a zsidó tantárgyakra is. Az intézet az első negyven évben 793 növendéket képesített. A közeljövőben internátust is csatolnak az intézethez. A tanítóképző felettes hatósága az igazgatótanács és a királyi tanfelügyelőség. Igazgatói voltak: 1859—68-ig Lederer Ábrahám, 1868—87-ig Deutsch Henrik (az országos rabbiképzőnek is óraadó tanára), 1887—91-ig Bánóczy József ideiglenes minőségben, 1892—93-ig Mendl Lajos ideiglenes minőségben, majd végleges minőségben 1926-ig Bánóczy József, 1927 óta pedig Szemere Samu. A héber tárgyaknak tanárai az idők folyamán: Schütz Manó, Kohn Salamon, Deutsch Henrik, Kircz József, Füredi Ignác, Stern Mór, Eisler Mátyás (kolozsvári főrabbi és egyetemi magántanár), Schreiner Márton (később a berlini Hochschule für die Wissenschaft des Judentums tanára), Krausz Sámuel (később a wieni Jüdisch-Theologische Lehranstalt tanára) és Richtmann Mózes. (V. ö. Bánóczy József: «Az Országos Izr. Tanítóképző-Intézet története.» 1857—97). F. D.

Izraelita Történeti Könyvtár. Debrecenben jelent meg 1899. Spitz Gyula és Kúti Zsigmond szerkesztésében. Tartalmazott novellákat, történeti apróságokat, zsidó életrajzokat és részleteket a Talmudból; 3 füzetet jelent meg.

Izraelitischer Neuigkeitsbote. Budapesten 1887. megindult zsidó hetilap. Szerkesztője Kohn Salamon volt. A következő év végén a lap megszűnt.

Izsák. nagyk. Pest-Pilis-Solt-Kiskun vm. 7212 lak. Az i.-i hitközség legalább 150 éves. 1795 körül Neufeld Jakab volt ott rabbi. Hogy kik alapították és pontosan mikor, nem lehet megállapítani, miután az összes iratok — az anyakönyvek kivételével — elpusztultak az 1919—20-iki atrocitások alkalmával. Tény az, hogy a kis hitközségnek van temploma és van iskolája — amely azonban most szünetel — de 1920 óta teljesen megszűnt a hitközségi élet. Akkor — miként 1848. Ettinger Mózes, a község rabbija a rácok elől Nyitrára menekült — a hitközségnek 35 családja menekült el Izsákról. 1926-ban az elmenekültek közül — akiknek még a dédapja is I.-i volt — néhányan visszatértek, de oly kevesen, hogy rendszeres hitközségi életről azóta szó sem lehetett. A hitközségnek 22 tagja vett részt a világháborúban s közülük többen hősi halált haltak a különböző harcatereken. Az ellenforradalomnak — a rablásokon, iskola- és templomdúláson felül — hárman estek áldozatul. Ezek: Páncél Zoltán kereskedő, Schmidl Árpád szabó és Beck Sándor kereskedő, akik 1919 nov. 18. haltak mártírhálált. Az elenyészően kis lélekszámú hitközségnek jelenleg vezetője sines. Az I.-i zsidók egy része a közeli városokban telepedett meg.

Izsák, 1. Józsa és Prokop morva hercegek pozsonyi ügyvivője volt 1385-ben, mikor Zsigmond király a Duna és a Vág közti országrészt és Pozsony városát is zálogba vetette. I. valószínűleg morva zsidó volt, aki később a város jövedelmeit a hercegektől kibérelte. Számos polgár tartozott neki, mire 1387. a zálogbirtokos hercegek utasítására a városi tanács I. számára lefoglalta a nemfizető adósok ingatlanait. Így került I. birtokába Richter Jakab örökösének pozsonyi tornyos háza is, amelyet később a városi tanács városháza céljaira megvásárolt tőle. Még ma is ez az épület a pozsonyi városháza. U. L.

2. I., a kassai pénzverő főnöke volt. II. Lajos 1524. nevezte ki erre a tisztségre, Várday Pál kincstárnok tanácsára, kinek I.-ot Szapolyai János ajánlotta. I. értékelt szakember lehetett ezen a téren, ahogy ez kitűnik abból az okiratból, amelyet 1524 márc. 24. küldött a király Budáról Kassa városának. A királyi kézirat I.-ról azt említi fel, hogy «elegendő belátással és az általa elintézendő ügynek alapos ismeretével bír». Ebben az időben I. kivételével más zsidó nyilvános hivatalt nem viselt és a pénzveréssel sokat hajlódó II. Lajos I.-ra esett választását azzal indokolta meg, hogy «szüksége volt valakire, aki a pénzverés mesterségét tökéletesen érti». U. L.

3. I. Ede, belgyógyász, szül. Szatmárnémetiben 1887 jan. 16. Gyomor- és bélspecialista. Szaklapokban számos tudományos cikket írt. Élénk részt vesz a magyarországi cionista mozgalomban. Éveken át volt a magyarországi Keren Kajemeth (I. o.) vezetője. Jelenleg a budapesti VIII. kerületi cionista szövetség elnöke. Több szakmunkája jelent meg.

J

Jaákov ben Peszach, rabbi. Nikolsburgi származású. 1757-ben került Óbudára. 1765-ben jelent meg homiletikai tartalmu könyve *Zérá Jaákov* címmel Prágában. Majd 1786. jelentette meg ugyanott *Sévá jémé hapeszach* c. kisebb munkáját.

Jaále vëjövó, (h.). Szálljon fel, jöjjön elébed kezdetű könyörgés, amellyel az év bizonyos napjainak teffllója (l. o.) és az étkezés után való ima megbővül. Tehát: peszach, sovusz szukkosz roshasónó és újhold napjain. Az ünnepi teffllóban a 4. áldásban kap helyet, különben a 17. áldásban, az étkezés utáni imában a 3. áldásban. A muszaf teffllóban nem mondják.

F. D.

Jacobi, 1. Bela, ügyvéd, jogtudományi író, szül. Páncélcsehen 1873 jan. 13. A jogi doktorátus és az ügyvédi oklevél elnyerése után a fővárosban lett gyakorló ügyvéd. 1904 óta állandóan tagja az Egységes Birói és Ügyvédvizsgáló Bizottságnak, azonkívül pedig társelnöke az Országos Ügyvédszövetségnek. A felekezeti életben is előkelő szerepet tölt be és a Pesti Izr. Hitközség helyettes elöljárója. Erdemeiért a háború alatt kir. tanácsosi címmel tüntették ki. Különböző jogtudományi szakfolyóiratokban mintegy kétszáz tanulmányt írt.

V. A.

2. **J. József**, belgyógyász, szül. Páncélcsehen (Szolnok-Doboka vm.) 1874 aug. 27. Kolozsváron végezte egyetemi tanulmányait, ahol doktorátust nyert és később a belgyógyászati klinika tanársegédje is volt. 1903-ban telepedett le Budapesten s itt nemsokára a Ferenc József kereskedelmi kórház rendelő főorvosává választották. Számos tudományos értekezés szerzője, melyek magyar és külföldi szaklapokban jelentek meg. Nevezetesebb munkái: *Ueber das Erscheinen von Typhusbacillen im Urin* (Deutsch. Archiv für Klin. Med. Bd. LXXII.); *Ueber vergleichende physicalische u. Röntgenuntersuchungen bei Lungentuberculose* (Beihefte zur Med. Klinik, 1910); *A Tetania oktanához tekintettel a pajzsmirigyre* (Purjesz- emlékkönyv, 1906); *Ueber Tetanie im Anschluss an 78 Fälle* (Deutsche Zschr. für Nervenheilkunde, Bd. 32). Budapest orvostársadalma életében is jelentős szerepet tölt be.

3. **J. Olivér**, közgazdász, ügyvéd, szül. Budapesten 1879 márc. 14. Testvérbátyja **J. Viktor** zeneszerzőnek (l. o.). Atyja, **J. Samu**, kiváló jogász, egyszersmind az ország egyik legjelentékenyebb amatőr-sakkozója és a Magyar Sakkör tiszt. díszelnöke volt (megh. 1913). Nagyatyja, **J. Benő**, községi jegyző volt és a szabadságharcot mint honvédhuszárkapitány szolgálta végig, amiért az osztrákok halálra ítélték és in effigie kivégezték (megh. 1858). J. a budapesti egyetemen végezte tanulmányait és a jogi doktorátus és ügyvédi diploma elnyerése után gyakorló ügyvéd, a Pesti Magyar Kereskedelmi Bank jogtanácsosa, majd ügyvezető igazgatója s érdemeiért kormányfőtanácsos lett. Az összeomlás után köz-

reműködött különböző amerikai kölcsönművelőteknél és a magyar valuta stabilizációjának pénzügyi munkálatainál.

4. **J. Viktor**, zeneszerző, szül. Budapesten 1883 okt. 22., megh. New-Yorkban 1921 dec. 12. Számos népszerű operett szerzője s azonkívül dalokat is írt. Operettjei közül legnagyobb sikere a *Leányvásárnak* volt (Vígshízház 1911) s ezt a legtöbb külföldi világvárosban előadták. Egyéb operettjei, melyeket többnyire Martos Ferenc szövegéhez írt: *A rátartós királykisasszony* (Népszínház 1904); *A legvitézebb huszár* (Magyar Színház 1906); *Tüskerózsa* (Király Színház 1907); *Van, de nincs* (u. o., 1908); *Jánoska* (u. o., 1909).

Sz. G.

Jaffe Izrael David ben Mordechai, bazini rabbi a múlt század közepén. Atyai ágon a híres Mordechai J.-nek, a XVI. sz.-i poseni jogtudós rabbinak, a *Lebusim* szerzőjének, anyai ágon a nem kevésbé híres Löw ben Becalel prágai főrabbinak a leszármazottja. Másnév **David Szerednek** is nevezték. Művei: *Meholát ha-Machanájim* (Pozsony 1859) és *Hár Tabor*, responsumok, melynek vége németnyelvű támadást tartalmaz Meisel pesti főrabbi ellen (Pozsony 1861); további műve: *Hazon la-Móéd* az időszámításról szól. **V. ö. Stein**, «Magyar Rabbik».

S. R.

Jahrbuch, héber nyelvű folyóirat, a Magyar Zsidó Szemle (l. o.) homiletikai melléklete. 1928. indult meg Blau Lajos, Hevesi Simon és Friedman Dénes szerkesztésében. Foglalkozik a homiletika elméletével és közöl alkalmi és zsinagógai beszédeket is. Évi 2—2½ ív terjedelemben jelenik meg negyedéves időközökben.

Jahrzeit. Magyarországon is meghonosodott német szó a halálozási évforduló megjelölésére. Ezt a vissza-visszatérő gyásznapot főleg a gyermekek tartják elhunyt szüleik után. Az első J. a temetés évfordulójára esik, az ezután következőket a halálozás évfordulóján tartják meg. Szer-tartásai: 1. a lélekmécse meggyújtása; 2. ha lehetséges, az elhalt szülő sirjának felkeresése; 3. a halottlelkiüdvéért való ima (l. *Élmólérachamim*); 4. a flúgyermekek kadist mondanak. A férfiak előimádkozói teendőket is szoktak végezni e napon; 5. Magyarország északi és északkeleti vidékein halotti torra emlékeztető áldomást is isznak (tikkun); 6. Sokan szüleik halálozási napját magukra nézve fogadalmi böjtnek nyilvánítják. Olyan esztendőben, mikor két ádár hónap van, a J.-ot a másodikban tartják, kivéve, ha a halál egy szökőév első ádár havában következett be. Némely vidék ritusa szerint a közönséges év ádár-i J.-ait szökőévben mindkét ádárban tartják. A J. elnevezés német eredetre vall, de fogadalmak már olyan időből ismeretes, mikor még nem voltak zsidók Németországban.

F. D.

Jájin neszech (h.). Kiöntött bor. A gyakorlatban olyan bor, amelyet sem inni, sem szertartáshoz felhasználni nem szabad. L. *Nészech*.

Jakab Dezső, építész, szül. Réven (Bihar vm.) 1864. Építészeti oklevelét a budapesti műegyetemen nyerte. A millenáris kiállítás idejében a földművelésügyi minisztérium műszaki kiállítási épületeit tervezte. Komor Marcell építésszel (l. o.) tervezte az alább felsorolt épületeket: Ferdinánd bolgár király murányi palotája; szabadkai városháza és Palics fürdő; marosvásárhelyi városháza és kultúrpalota; pozsonyi és nagyvárad-i vigadó; dévai színház és a budapesti Népopera (Márkus Géza terveinek fölhasználásával); a szabadkai és marcali zsinagógák; a Munkásbiztosító Pénztár székháza Budapesten; Liget-, Park- és legutóbb a Svábhegyi szanatóriumok; számos bank, villa, bérházépület Budapesten és vidéken. Korábbi épületein a Lechner Ödön által kezdett magyaros stílus követője, később a barokk és újabban a francia reneszánsz forrásaiból merít modern szellemben tervezett alkotásain. Az utolsó években Sós Aladár építésszel (l. o.) társulva dolgozik. Európai tanulmányútról számos előadást tartott a Magyar Mérnök és Építész Egyletben, hol munkáiért a nagy aranyérmét és ezüstérmét nyerte. F. B.

Jakobi, 1. Emil, ügyvéd, a román szenátus tagja, szül. Magyaroklósön (Szolnokdoboka vm.) 1882. Elnöke a kolozsvári kongresszusi zsidó hitközség jogügyi bizottságának. Ügyvédi gyakorlatot folytat és több közjóléti intézmény vezető egyénisége. 1917-ben a román szenátus tagjává választották. Sz. I.

2. **J. Kálmán**, közgazdász és publicista. Szül. Kolozsváron 1881. Jogi tanulmányait a kolozsvári egyetemen végezte, ahol jogi doktorátust szerzett. 1904-ben a Kolozsvári Hírlap felelős szerkesztője volt. 1908-tól a kolozsvári, 1913-tól a temesvári munkásbiztosító igazgatója volt. 1918 őszén Temesvár város főispán-kormánybiztosául nevezték ki. 1922 óta miniszteri igazgatója a bányászati munkásbiztosítónak. Kolozsváron résztvett a Kereskedelmi Csarnok alapításában. Elnöke a temesvári bányászati polgári radikális pártnak. Szociálpolitikai szakeikket írt a Munkásügyi Szemle és a Szociálpolitikai Szemle c. folyóiratokba. Számos szociális intézmény alapítását kezdeményezte. Sz. I.

Jakobovits Artúr, festő, szül. Fenyőházán (Zolyom vm.) 1880. Budapesten, aztán Münchenben és Párisban tanult. Főleg tájképeket fest és munkáit a Műcsarnok és Nemzeti Szalon kiállításain mutatta be a háború előtt.

Jakov ben Jirmijó, rabbi. Osvicin Jirmijó rabbi fia. 1791. került Sopronkeresztúrra rabbinnak. Itt írta *Saaré Binó* (1792) c. halachikus munkáját, atyja könyvét (*Modóó Zutó*) is kommentálta. Harmadik munkája *Chén tov* (Zolkiew 1806) c. jelent meg. Sopronkeresztúrból Hunfalvára hívták meg rabbinak, később Szántóra került atyja helyére s itt halt meg 1807. T. I.

Jámbor, 1. Ferenc, újságíró, szül. Besztarcsán 1899 ápr. 16. Az orvosi fakultás elvégzése után a kolozsvári Új Kelet kötelékébe lépett, melynek felelős szerkesztője. Az Erdélyi Zsidó Nemzeti Szövetség politikai főtitkára. Sz. I.

2. **J. Lajos***, építésmérnök, szül. Budapesten 1869. A műegyetemet u. o. végezte. Hauszmann

és Alpár mellett az ezredéves kiállítás történelmi épületcsoportjának művezetője volt, majd Lechner mellett dolgozott. 1897-ben elnyerte a Mérnök és Építészegylet nagy aranyérmét és utazási ösztöndíját. Később Bálint Zoltán mérnökkel (l. o.) társult s közös terveik alapján építették a főváros számos díszes középületét. J. végrehajtóbizottsági tagja a Képzőművészek Országos Egyesületének és tagja a Középületek Országos Felügyelőbizottságának. F. B.

Jándi Dávid, festő, szül. Jándon (Bereg vm.) 1893. A Belvedereben 1923. rendezett gyűjteményes kiállításán tájképein kívül főleg bibliai és mitológiai figurális tömegkompozíciók szerepeltek. 1926-iki gyűjteményes kiállításán a Nemzeti Szalonban élénk színű dekoratív tájképeket, csendéleteket és önarcképeket állított ki. Nagybányán él. Sz. I.

Jankai Deutsch Tibor, festő, szül. Békéscsabán 1899. Tanulmányait a Képzőművészeti Főiskolán Zürichben, Drezdában és Párisban végezte. Először a Kut III. kiállításán, majd az Ernst-Múzeumban állított ki. Tájképeket és stilizált figurális kompozíciókat fest. F. B.

Jánosháza, nagyk. Vas vm. 4264 lak.

A zsidó hitközség 1836. alakult 20—22 taggal. Ezzel szemben a Chevra Kadisa régibb eredetű és a XIX. sz. elején már működött. Az első előjárók Stern Lewi, Hauser Izrael, Goldberger Mózes és Strausz Salamon voltak. Közvetlenül a hitközség alapítása után az alapítók önnegjéből templomot építettek és rabbit választottak Grünwald József személyében. Grünwald rabbi 1852-ig működött, mikor a tolsvai rabbi-székebe került. Utódja Reichenfeld Márk volt, aki 49 éven át lelkészkedett (1852—1901). Halála után 3 évig a rabbi állás betöltetlen maradt. 1904-ben megválasztották Weisz Ábrahámot, a morvaországi Kostel község rabbiját, aki 1920. Nagytapolcsány rabbija lett. 1923 óta Rubinstein József kecskeméti rabbi a hitközség lelképásztora. 1844-ben megalakult a Nőegylet, később a Betegsegélyző Egylet, amely azonban közben megszűnt és hivatását a Chevra Kadisa és a Nőegylet tölti be. A Nőegyletnek 140 tagja van és Sándor Jenőné vezetése alatt áll. 1880. megalapították az izraelita elemi iskolát, amelynek vezetője Löwinger Adolf. 1884-ben megalakult a Malbis-Arumim Egylet. A hitközség taglétszáma állandóan növekedett és szükségessé vált egy új templom építése (1897). Az új templom telkét és az építéshez szükséges téglákat gróf Erdődy Ferenc adományozta, míg a többi kiadások fedezésére a hitközség 25 évi amortizációs kölcsönt vett fel. A világháborúban 132-en vettek részt, akik közül 11-en elesetek a harcokban. 1919-ben, a forradalmak ideje alatt Kemény Simon tanító és Federer Ignácné életüket vesztették. A hitközség orthodox alapon áll. Lélekszáma 650, családszám 125, adófizető tag 102. Foglalkozásuk: 50 kereskedő, 15 iparos, 3 gazdálkodó, 3 orvos, 3 magántisztviselő, 2 vállalkozó, 2 nagyiparos, 2 köztisztviselő, 1 ügyvéd, 1 nagykereskedő, 1 tanító és 13 egyéb. 14 munkanélküli és 12 közadakozásból él. Évi költségvetése 16,000 pengő. Anyakönyvi területéhez tartozik 17 köz-

ség. Jelentékeny ipartelepek: Sándor Jenő gőzmalma és Sándor Imre téglagyára. A hitközség Talmud-Tórát is fentart, amelyben Sámuel Gyula hitoktató tanít. A hitközség vezetősége: Rubinstein József főrabbi, Kohn Ignác elnök, Götzl Gyula és Sándor Jenő tanácsosok, Deutsch Jenő és Weisz Salamon templomgondnokok, Salzer József pénztárak és Weisz Salamon jegyző.

Janovics Jenő*, a kolozsvári Nemzeti Színház igazgatója, szül. Ungváron 1872 dec. 8. A Színművészeti Akadémián és a budapesti egyetem bölcsészeti fakultásán tanult és doktorátust tett, majd vidéki színpadokon működött, azután pedig a kolozsvári Nemzeti Színház tagja, 1905-től kezdve annak igazgatója lett. Közben éveken át a Szeged—hódmezővásárhelyi színházak igazgatója is volt. Színházát igen magas nivóra emelte és mint szakíró is eredményes munkásságot fejtett ki. Főbb művei: *Csiky Gergely élete és művei* (1900); *A magyar dráma irányai* (1908); *A magyar dráma fejlődése* (1913). Ezenkívül számos tanulmánya jelent meg, főleg erdélyi folyóiratokban. 1918-ban a Magyar Színészszövetség elnökévé választották. S. R.

Járay Sándor*, szobrász, szül. Temesváron 1870. A bécsi akadémián tanult. Berlinben 1899. ösztöndíjat nyert *Alvajáró nő* c. szobrával, ezután Rómába ment. 1901-ben Berlinben telepedett le. Szoborcsoportokkal és főleg arcképszobrokkal szerepelt a berlini nagy kiállításokon és a müncheni Glaspalast kiállításain. Márvány, bronz vagy fából készült arcképszobrai között a legismertebbek: *Schiller*; *Liszt*; *Mascagni*. Ő készítette Bécs számára *Josef Kainz* emléksobrát. F. B.

Jargon (fr., ejtsd: *zsargon*), általában minden hibás, helytelen vagy romlott nyelv, de értik alatta valamely néposztály sajátos szójárását, a csinált nyelveket és a különböző nyelvekből keletkezett nyelveket is. Leginkább a német nyelvből kialakult zsidónémet nyelvre alkalmazzák. A zsidónémet J. a Németországból Lengyelországba, Litvániába és Dél-Oroszországba vándorolt zsidók révén terjedt el. Ma már jiddisnek mondják. Ez a középfelnémet (Mittelhochdeutsch) egyik középkori alakulása, amely az idők során sok héber és szláv szóval gyarapodott. Szórendje és mondatfűzése a szláv és a héber grammatikát követi. Írásjelei a héber betűk. Gazdag szókészlete, felcsívó ereje és hajlékonysága kedvező fejlődést biztosít a jiddis (l. o.) nyelvnek, amely már hatalmas irodalmat teremtett és sok millió zsidó között terjeszti a kultúrát. Írói európai relációban is nagyon jelentékenyek. Legkiválóbbak: R. Mendele Mocher Szeform, Perecz, Rabinovics, Spektor, Mordechai, Pinski, Reisin, Rosenfeld, Goldfaden, Gordin, Asch, Ansky, Solem Aléchem, Dümov stb. és Magyarországon Holder József. F. M.

Jarno, 1. *Georg**, német zeneszerző, szül. Budapesten 1868 jún. 3. Írt több operát és könnyebboperettet. Előbbiek: *Die schwarze Kaschka* (1895); *Der Richter von Zalamea* (1899); *Der zerbrochene Krug* (1903). Operettjei közül az *Erdészleány* (*Förstel-Christel*, 1907) és a *Muzsikuskleány* (*Musikantenmadel*, 1910) címűt a Városligeti Színház is előadta. S. R.

2. *J. Josef**, osztrák színész és színikazgató, szül. Budapesten 1866 aug. 24. Ischlben, Budapesten, majd Berlinben volt színész, de 1899. a bécsi Josefstädter Theaternek, majd a Lustspiel-theaternek lett igazgatója. 1914-ben új színházat alapított. Kitűnő bonvivant és jellemszínész. Több darabot írt s ezek közül színre került: *Der Rabenvater*; *Der Vielgeliebte*; *Die Wahrsagerin*, *Arche Noah's*. S. R.

Jászai Samu, szocialista politikus, szül. Szécsényben 1859., megh. Budapesten 1927. Három gimnázium elvégzése után betűszedő lett. A munkásmozgalmakban 1880 óta tevékeny részt vett. Eleinte a nyomdai munkások mozgalmában, később több iparág munkásságának szervezésében játszott fontos szerepet. Munkatársa volt a Népszavának és szerkesztője több iparos szaklapnak. 1903 óta a Magyarországi Szakszervezeti Tanács titkára volt és a szakszervezeti mozgalomban nagy érdemeket szerzett. Tagja volt a szociáldemokrata párt vezetőségének, képviselte Magyarország munkásságát a Nemzetközi Munkaügyi Hivatalban, majd szociáldemokrata programmal országgyűlési képviselőnek választották. Szerkesztette a Szakszervezeti Értesítő c. folyóiratot és 1913 óta a Bányamunkás c. hetilapot. 1906 óta a Budapesti Kerületi Munkásbiztosító Pénztár elnöke volt. Jelentős szakmunkái: *A szakegyesületi mozgalom Magyarországon*; *A szakmozgalom útmutatója*, *A szakszervezeti mozgalmak fejlődése és irányai*. T. Za.

Jászárokszállás, nagyk. Jász-Nagykun-Szolnok vm. 13.616 lak. A (kongr.) hitközség 1852. alakult. 1890-ig a jászberényi rabbisághoz tartozott, azután lett önálló hitközség. Első előjárói Strasser Lipót, Schwarc Sámuel, Friedrich Mór és Schweiger Mátyás voltak. A hitközség temploma 1858. épült a tagok önkéntes adományaiból. 1872-ben nyílt meg a hitközség népiskolája. Intézményei: a Chevra Kadisa, a nőegylet, a szegényház és a rituális fürdő. A hitközség területéről származik Balassa Jenő (l. o.) a Vigszínház pár év előtt elhunyt kiváló művésze. A hitközség tagjai közül a társadalmi életben Katona Gyula orvos, Donáth Lipót ügyvéd és Friedrich Márton kereskedő hitközségi elnök visznek szerepet, nagyobb ipari vállalkozást néhai Schwarc Ármin létesített, akinek téglagyára kb. 100 munkást foglalkoztat. A hitközség történetével Herbert János: *J. nagyközség monografiája* c. könyve foglalkozik részletesen. A hitközség évi költségvetése 7000 pengő, melynek egy részét szociális és filantrópikus célokra fordítja. A hitközség lélekszáma 185, a családok száma 52, adót 60-an fizetnek. Foglalkozás szerint: 42 kereskedő, 3 ügyvéd, 1 munkás, 3 orvos, 1 magántisztviselő és 7 iparos. A hitközségnek a világháborúban résztvevő 35 tagja közül 1 esett el. A hitközség mai vezetősége: Friedrich Márton elnök, Weisz Adolf al-elnök, Berger Lajos pénztárnok, Meisler Ignác és Künsztler Fülöp gondnokok, Katona Gyula és Donáth Lipót ülnökök. A rabbi-állás betöltetlen.

Jászberény, rend. tan. város Jász-Nagykun-Szolnok vm. 31.971 lak. A (kongr.) hitközséget többekkel együtt Buck Gábor alapította, aki 1850 jún. 19. telepedett meg a városban. Előtte a Jász-

ságban nem lakhattak zsidók. A következő évben, mikor már a zsidó családok megsaporodtak, hitközséggé tömörültek. A hitközségnek kezdetben két alkalmazottja volt: Senfeld Jakab előimádkozó-metsző és Borinek (Bondi) Bernát tanító, aki akkoriban a Talmud-Tórát vezette. Mikor a tanulók száma szaporodott, Fürst Mayer személyében második tanítót is alkalmaztak. Natonek József rabbi 1854—1861., Büchler Áron, mint jászkerületi, majd kerületi anyakönyvvezető rabbi félszázadnál hosszabb ideig 1861—1914. állott a hitközség szellemi életének élén. 1864-ben a két tanerős iskolát a városi tanács zugiskolának minősítette. Az 1869-iki kongresszus a hitközség kettészakadását idézte elő. Ez az állapot 1871-től 1886-ig tartott. Ez idő alatt két hitközség volt J.-ben, az egyik kongresszusi, a másik statusquo alapon állt. Büchler rabbi az utóbbi mellett foglalt állást, mire a kongr. hitközség új rabbit választott. Reich Zsigmond, majd utódja Silberstein Sámuel, utána Klein József lettek a község rabbijai. Egy magániskola kivételével a két hitközségnek nem volt iskolája. 1879-ben Büchler rabbi újból megnyitotta a Talmud-Tórát, melynek mindjárt az első évben 54 növendéke volt. Ugyancsak ebben az évben egyes fiatalabb hitközségi tagok saját anyagi és erkölcsi felelősségükre két tanerős nyilvános jellegű elemi iskolát nyitottak, melyet később a kibékülés után a hitközség is átvett. 1886-ban egyesült a két hitközség kongresszusi alapon. A kibékülés lassú folyamatát a templomépítés fejezte be. Az új monumentális templomot 1890 szept. 10. Löw Immánuel szegedi főrabbi avatta fel. 1911—1921-ig Kálmán Ödön főrabbi, 1921 óta Kun Lajos tölti be közmegelegedésre a rabbi-állást. A hitközség intézményei virágnak. Iskolájának két állandó és három óraadó tanítója van, Talmud-Tórájában a főrabbi végzi az oktatást. A Chevra Kadisának Berger Vilmos az elnöke, a szegénysegélyező egyesület Weisz Adolf, a nőegylet Neuman Józsefné vezet. A hitközség történetét Kálmán Ödön főrabbi öröközte meg *A zsidók letelepülése a Jász-ságban* c. alapos munkájában. A hitközségnek a közéletben szereplő tagjai közül megemlíthetjük Lippe Vilmos táblabíró és Halász Jenő járásbíró. Mandl Mór, Schwarc Hermann és Moller Emmanuel azzal szereztek elévülhetetlen érdemeket, hogy a 80-as években ők honosították meg itt és a környéken a szőlőtermelést, amely ma a lakosság jelentékeny részének biztosítja a megélhetést. J.-ből származott neves emberek: Székely Mihály operaénekes a M. kir. Operaház tagja és Singer Bertalan, aki jelenleg spanyol ügyvivő Washingtonban. A hitközség anyakönyvi kerületéhez 12 község tartozik. Lélekszáma 741, a családok száma 256, adófizetőké 224. Foglalkozás szerint: 18 gazdálkodó, 5 tanító, 138 kereskedő, 10 ügyvéd, 3 köztisztviselő, 9 orvos, 18 magántisztviselő, 23 iparos, 1 mérnök és 21 magánzó. A hitközség költségvetése 23,848 P. A filantrópikus, szociális és tanítványi kiadások összege 17,470 P. 113-an vettek részt a világháborúban, 23-an haltak hősi halált. A forradalmaknak két áldozata volt: Kondor Jenő járásbíró és Kondor József 15 éves fiú. A hitközség mai vezetősége: Kun Lajos

főrabbi, Brünauer Jenő elnök, Moller Rudolf al-elnök, Lengyel Imre pénztáros, Holló Gyula ellenőr, Klein Aladár ügyész, Klein Mór és Ádám Sámuel gondnokok, Gergely Adolf tanár iskolaszéki elnök és Vámos Adolf igazgató-tanító.

Jászkont, vagy *Jászkonti.* A legősibb Árpádkorabeli magyar zsidó családnév, az 1050 körüli időkből maradt fenn. Az 1105. meghalt híres francia zsidó tudós: Rabbi Sélomó Jiccháki (Rasi) *Párdesz* c. munkája említi Jászkont, vagy Jászkonti Izsákot, akinek a neve többféle formában fordul elő. J. Izsák (Jicchok) Magyarországon élt és előkelő ember volt. A történelmi kutatók közár leszármazásának tartják (l. *Családnevek*). Egyes feltevések szerint külföldre járó kereskedő volt, külföldi források viszont emlitenek egy Magyarországból való Izsákot, aki a szentírás értelmezésével foglalkozott. U. I.

Jásznigi Sándor, író és műfordító, szül. Privigyén 1861., megh. Budapesten 1926. Írói neve: *Oscar von Krücken.* Rendkívül széleskörű tevékenységet fejtett ki magyar szépirodalmi műveknek németre való fordításával, amelyek magyarországi német, osztrák és birodalmi német lapokban, valamint vagy 260 önálló kötetben jelentek meg. Berlinben tíz kötetben *Ungarischer Novellenschatz* címmel kiadta a magyar elbeszélő irodalom legjavát. Lefordította Jókai, Mikszáth több regényét és Bródy Sándor, Csiky Gergely, Herczeg Ferenc, Molnár Ferenc, Pekár Gyula, Rákosi Viktor sok elbeszélését. Számos esztétikai, irodalom- és művészettörténeti, valamint néprajzi tanulmánya jelent meg. Egyik alapítója a Nemzeti Szalon képzőművészeti társulatnak. Regényeket és novellákat is írt. *Das geistige Ungarn* címen kiadta Magyarországi íróinak, tudósainak és művészeinek életrajzi lexikonját. Sz. G.

Jávör Pál*, festő, szül. Budapesten 1880., megh. u. o. 1923. A mintarajziskolában, a szolnoki művésztelepen, Párisban, Brüsszelben, Brugesben és Olaszországban tanult. Arcképeiből 1910. gyűjteményes kiállítást rendezett a Nemzeti Szalonban. Hagyatéki kiállítását a Múcsarnok mutatta be. Impreszzionisztikus előadása dekoratív szépséggel és nagyvonalú leegyszerűsítéssel párosult képein. (Arcképek, aktok, enteriőrök és csendéletek). Több díjat nyert Négy képe a Szépm. Múz.-ban van. F. B.

Jéciász nésomó (h.). Szó szerint: A lélek kimenetele: A nyelvhasználat a halál bekövetkezésének pillanatát jelöli ezzel.

Jehi rocón (h.). *Legyen (Istennek) az akarata.* Öt verssorból álló könyörgés a hétfői és csütörtöki torafelolvasás után. Minden strófa J.-nal kezdődik, kivéve az utolsót. Sok más ima is J.-nal kezdődik. A rabbinikus irodalomban híres invokáció rabbi Jochanan ben Zakkáj búcsúbeszédéből, amelyet halálos ágyán intézett tanítványaihoz: «Legyen Istennek az akarata, hogy úgy uralkodjon rajtatok az istenfélelem, mint a hűstől-vértől (embertől) való félelem». Csodálkozva kérdezték tanítványai: Csak ennyit kívánsz tőlünk? Mire a haldokló így felelt: «Bizony annyit csak, mert aki rosszat mivel, csak arra gondol, hogy meg ne lássák az emberek, de

hogy Isten szemétől féljen, nem jut az eszébe.» (Beráchót 28).

Jehosua ben Chájim, 1494 körül élt, szemtanuja volt a nagyszombati zsidóégetésnek (l. *Nagyszombati zsidóégetés*), vagy pedig egy szemtanutól értesült róla. Héber gyászdal írt a magyar zsidóság szenvedéseinek erről a leg-szomorúbb eseményéről és felpanaszolja ártatlanul üldözött hitfeleinek szenvedéseit és azokat a kegyetlenségeket, amelyeket a tűz-halálba vetett zsidó vértanukon elkövettek.

Jehósua Könyve, a Biblia történeti könyvei közé tartozik. Héber neve: *Széfer Jehósua*, latinul: *Liber Josuae*, görögül: *Jévzusz Naué*. A héber Bibliában a prófétai könyvek első részében foglal helyet. Folytatja Izráel történetét Mózes halálától. Elbeszéli a Szentföld elfoglalását. Miután csodálatos módon átkelnek a Jordánon, Gílgában megünneplik a peszachot. Majd elfoglalják Jerichot, Ajt, a déli és északi rész apró fejedelmeit sorra legyőzik. Majd elmondja az ország szétosztását s megismertet bennünket Palesztina földrajzával. A befejezés Jehósuának a néphez intézett utolsó beszédét, az Istennel kötött szövetség megújítását Jehósua halálának és temetésének leírását tartalmazza. Jehósua könyvének vallásos tartalma Isten hatalmát és Izráel népéhez való hűségét hangsúlyozza, aki beváltotta ígérését, mikor Izráelnek adta Kanaán országát. Izráel legyen hű Istennel szemben. A könyv egyes részei a liturgiában bizonyos hetiszakaszok prófétai olvasmányaként szerepelnek.

Jehuda ben Léb, rabbi, szül. Trietschben (Morvaorsz.). Már 1770. Pozsonyban lakott, hol fiatalok tanításával foglalkozott és küzdött a vándortanítók rendszertelen tanítása ellen. *Omer mijejudó* (Brünn 1790) c. könyve is az észszerűbb oktatás mellett küzd.

Jehuda ha-Kohén, rabbi, megh. Máramaroszigeten 1819. Lembergben több tanítványa volt, itt jelentette meg *Kuntresz haszfekosz* c. könyvét 1788. Nagy hírnévre tett szert munkácsi rabbinak választották. Innen került Nagyszöllőszre, s ott egész Ugocsa megyének volt rabbija. 1802. Máramaroszigetre választották meg. Unokája adta ki glosszáit *Terumósz nazeri* címen.

Jehudi. Judabeli. A zsidó héber neve.

Jeitteles, 1. **Ignác**, zongoraművész, szül. Budapesten 1834 szept. 9., megh. u. o. 1901. Atyja J. Mór a Pesti Izr. Hitközség hírneves kántora, aki maga is alapos muzsikus volt. J. Prágában, Kistinél tanult zeneszerzést. Zongorára Dreyschock tanította. A negyvenes években bejárta Magyarországot és mindenütt nagy sikerrel hangversenyezett. Később zongoratanítással foglalkozott és komponált. *Kerekes András* c. dala még ma is népszerű.

2. **J. Lipót**, pedagógus, szül. Prágában 1812., megh. Aradon 1871. Bécsben volt orvostanhallgató, de ezt a pályát abba kellett hagynia s Budára jött a hitközség főtanítójának, amely állásából Chorin Áron főrabbi csakhamar Aradra hívta az ottani zsidó reáliskola tanárául. 1848-ban J. szerkesztette a *Der Patriot* c. lapot liberális szellemben s ugyanoda népszerűvé vált verseket is írt. A világoosi fegyverletétel után a hegyek

közé menekült, később azonban letartóztatták és csupán hosszú, kínos fogság után szabadult meg. Utóbb az *Arader Zeitung* c. lapot szerkesztette.

3. **J. Mór** kántor, a XIX. sz. elején élt Budapesten. Egyházi zenész volt. Főleg kórusokat komponált, amelyek ma is közkezen forognak és a zsidó liturgiai életben fontos szerepet játszanak. K. K.

Jejászer kocháchó, (h.) népiesen és romlott kiejtéssel: *skajach* (magyarul: *újuljon meg az erőd*), a magyar köszönöm értelmében. Különösen a tórafelolvasó emelvényről lejtöttet üdvözik így, mire ő naszonlóan válaszol. Altalában mindakkor használható, mikor valaki valamit megköszön.

Jekum purkon (h.). *Jöjjön megváltás*. Arameus nyelvű ima, melyet szombat délelőtt mondanak. Két szakaszból áll. Az első: imádság a Tórával foglalkozókért, a második pedig: Izráel vallásos gyülekezeteiért. A modern ritus mindkettőt történelmi vonatkozása miatt elhagyta.

Jellinek, 1. **Artur**, jogtudós, ügyvéd, szül. Budapesten 1851 márc. 11. **J. Mór** (l. o.) legidősebb fia. A bécsi egyetemen tanult, majd ügyvédi irodát nyitott Budapesten. 1877-től kezdve több ízben volt országgyűlési képviselő és több fontos törvényjavaslatot ő készített elő, így a bíróságok illetékességét választási ügyekben, továbbá a házassági törvényt. A jogi szaklapok állandó munkatársa. Önállóan megjelent művei: *Az apai hatalomról a római jogban* (1875); *A büntető bíróságok szervezete és hatósági köre* (1883); *Katonai büntetőjog és katonai eskü* (1884); *Feles föld* (1886); *A magyar magánjog mai érvényében* (1886); *A mentelmi jog* (1890).

2. **J. Henrik*** (haraszti), közgazdász, **J. Mór** (l. o.) fia, szül. Budapesten 1853 dec. 22., megh. u. o. 1919. Tanulmányai befejezésével belépett az atyja által alapított budapesti közúti vasút-társaságba, melynek 1883. vezérigazgatója lett. Előmozdította a főváros vasúti hálózatának kiépítését és a főváros és környékének helyi-érdekű vasutakkal való ellátását. Ezért udvari tanácsosságot és nemességet kapott. 1911. vállalata igazgatóságáról lemondatták, de továbbra is részt vett közügyekben. A háború végén megindult Új Nemzedék hetilapot ő finanszírozta.

3. **J. Mór**, közgazdász, szül. Ungarisch-Brodban 1823., megh. Budapesten 1883 jún. 13. Testvére volt **J. Adolfnak**, a hírneves bécsi főrabbinak és teológusnak és **J. Herman** filozofusnak, akit a bécsi forradalom leveretése után Windischgrätz agyonlővetett. A lipcei és bécsi egyetemeken tanult jogot és nemzetgazdaságtant. Ő is részt vett a forradalomban, mely alatt Brünnben liberális lapot szerkesztett. Később Budapestre jött, ahol gabonaüzletet létesített. Részt vett a Tőzsde alapításában és elnöke volt a gabonátőzsdének. 1864-ben megalapította a közúti vasutat, melynek elnöke maradt haláláig. Sokat írt és sokat tett a magyar kereskedelem felvirágoztatása érdekében. Közgazdasági cikkei a Honban és az Akadémia évkönyveiben jelentek meg. Önállóan megjelent művei: *Programm egy kombinált mezőgazdasági bizománynizlet iránt* (1861); *Die niedrigen Getreidepreise* (1865).

Jemnitz Sándor, zeneszerző és zeneíró, szül. 1890. Zenei tanulmányait Budapesten, Lipcsében

és Berlinben végezte. Eleinte karmester volt Csernovicban és Brémában a városi színházaknál, később Berlinben a Die Musik c. folyóirat munkatársa lett. 1919-ben tért vissza Budapestre, ahol 1924 óta a Népszava zenekritikusa. Sok szerzeménye jelent meg: triók, szonáták, vegyes- és férfikarok stb. Egy művével 1926. nemzetközi pályadíjat nyert. Szerzeményeit német városok zeneünnepélyein is előadták. Számos zenei folyóirat munkatársa.

Jeremiádok. A reformáció korabeli magyar líra vallásos-hazaifias költeményei, melyekben a református énekszerzők Jeremiás próféta siralmának parafrázisos gondolataival, hasonlataival keseregtek vallásuk üldözése és a magyar nemzet pusztulása miatt. Ezekben a jeremiási hangulatú versekben Isten két kiválasztott népének, a zsidóknak és a magyarnak sorsa, panasza, gyásza és reménye azonos. Párhuzamba kerül magyarság és zsidóság, s ez a parallelizmus a későbbi irodalomban is jelentkezik: Szalárdi János XVII. sz.-i magyar történetében és irodalmi atavizmusként még Petőfi lírájában is. (A jeremiádok lelőhelye; *Régi Magyar Költők Tára* VI.) zs. J.

Jeremiás, próféta a zsidó királyság fennállásának utolsó napjaiban. Könyve az utolsó próféták között a második. J. élénkebben érzi prófétai hivatását, mint elődei. Már ifjúkorában hallja Isten hívó szavát: «Íme, a mai napon rendtelek a pogányok és királyságok fölé, hogy gyomlálj és szakíts, pusztíts és rombolj, építs és plántálj» (Jer. 1. 10). J. a szív embere és a szívén szűri át gondolatait. A papok megtalálják az elveszettnek hitt *Szövetség Könyvét*, a Tórát, vagy annak ötödik részét, felolvassák a nép előtt, ez megesküszik rá és alkotmányának teszi meg. A megrendült állam új és erős fundamentumot kapott és a megmenekülés reménye éled a szívekben. De J. úgy érzi, hogy a kország, mely emészti nemzetét, gyógyíthatatlan s erőlteti ahhoz, hogy elháríthassa a Babilonia felől fenyegető veszedelmeket. Még csak a nép megújulásába veti bizalmát. Pap létére forradalmi szavakat harsogtat a templomban, elítéli az áldozást, jöllehet, hogy Jósia király már megtisztította azt a pogány jellegtől. «Ne bízzatok hazugságban, mondván: az Úrnak temploma, az Úrnak temploma ez. Hanem inkább javítsátok meg a ti útjaitokat és cselekedeteiteket és olyan ítéletet tegyetek az ember között és a felebarátja között... És azt teszem, hogy békességgel lakozzatok e helyen, a földön, melyet adtam a ti atyáitoknak örökkön örökké» (Jer. 7. 4, 5, 7). «Vajjon mikor loptok is, vagy öltök, és paráznalkodtok és áldoztok a Bálnak és idegen istenek útján jártok, kiket nem ismertek; akkor is eljöttök-e és álltok én előttem e házban, mely neveztetik az Én nevről és ezt mondjátok: Megszabadultunk; hogy azután ugyanezen utálatos dolgokat cselekedjétek?» (Jer. 7. 9, 10). «Égő áldozatokat csapjátok vágóáldozatukhoz és egyétek meg azok húsát, mert nem szóltam a ti atyáitoknak és nem parancsoltam nekik azon a napon, melyen kihoztam őket Egyiptom földéből, az égő áldozatok és egyéb áldozatok felől.» (Jer. 7. 21, 22). Tragikus sorsa előre látható. A né-

pet csak úgy tudja megjavítani, ha régi rossz hitétől eltántorítja. Szembeszállásáért mi jót várhatna a néptől, amely tévelygéseire ragaszkodik. Üldözni fogja a nép, üldözni fogják a hatalmasok és maga Jojakim király is, akinek a szemébe vágja: «Jaj annak, aki házat épít hamisan magának és palotákat álnokul, az ő felebarátját pedig ingyen dolgoztatja és munkájának bérét nem adja meg neki... Uralkodol-e azért, mert cédrussal kerítéd meg magadat? A te atyád nem evett, ivott-e... Igaz törvényt tett a szegénynek és a szűkölködőnek és akkor jó volt dolga. Nem-e ez az Én igaz ismeretem? azt mondja az Úr! De a te szemed és szíved csak a te fősvénységedre irányul és az ártatlan vérnek kiontására, fosztogatásra és elnyomásra, hogy ezeket cselekedjed» (Jer. 22. 13, 15, 16, 17). Nem kíméli Jekonia királyt sem. Engesztelhetlen üzenetet hoz neki Istentől: «Élek Én, azt mondja az Úr, hogy ha Jekonia, Joakimnak, Joda királyának fia olyan volna is, mint az Én jobbkezemen való gyűrű, onnan is leántanálak és átadnálak azoknak, akik életedre törnek»... (Jer. 22. 24, 25). Cidkija, a jámbor Jósia fia, az utolsó király visszatér a Tóra törvényeihez, felszabadítja a rabszolgákat, de az ország nagyjai meghusították a királyi rendelkezést. Ez az embertelenség felháborítja J.-t és így prófeciált: «Azért ezt mondja az Úr: Tinemengedeték nekem, hogy mindenki szabadságot adjon az ő atyjaflának és a felebarátjának, azért hát Én hirdetek nektek szabadságot, azt mondja az Úr, a fegyverre, a döghalálra és az éhségre». (Jer. 34. 17). Az optimista álpróféták, akik Jesájával vallották dogmatikusan, hogy Jeruzsálem és a nép maradéka nem pusztulhat el, természetesen üldözték J.-t, aki sötét jóslataival «megrontotta a keresetüket». De J. éppen olyan nagynak bizonyult szenvedéseiben, amilyen nagy volt hazafias érzelmeiben. «Unszoltál Uram és engedtem az unszolásodnak, megragadtál és lebírtál, szüntelen nevetség tárgyává lettem, mindenki engem csúfol... Azért mondtam: soha többé Róla meg nem emlékezem, sem az Ó nevében többet nem szólok, de az én szívemben lángoló tűz égett és beleharapott a csontjaimba, gyötörődöm és nem bírom elviselni.» (Jer. 20. 7, 9). «Bár volna a pusztában vándortanyám, hogy elhagynám népemet, elmennék tőle, mert mindnyájan paráznák és árulók gyülekezete» (Jer. 9. 1). De marad és folytatja nehéz munkáját mert fel akarja tartóztatni a romlást és felemelni süllyedtségéből a népet, amelyet szeretett. Csakhogy minden küzdelme hiábavaló, mert a nép inkább az álprófétákra hallgat. «A jeruzsálembeli prófétáktól ered az álszenteskedés az egész országban.» (Jer. 23. 15). Mikor bekövetkezett, amitől félt és amit megjósolt, mikor Jeruzsálem elesett, prófeciája új irányba fordul. Keserű kitörései elnémulnak és érzelmessége vigasztaló szavatokban oldódik fel. «Es mondja az Úr: Hang hallatszík Rámában, keserves sírás és jajgatás: Ráchel siratja az ő gyermekeit, nem akar megvigasztalódni, mert nincsenek. Ezért azt mondja az Úr: Tartsd meg hangodat a sírástól és szemeidet a könnyezéstől, a te cselekedetednek jutalma lészen, azt

mondja az Úr és az ellenségek földjéről visszajönnek. Mert van még reménység a te jövődre, hogy fiaid visszatérnek az ő földjükre... Hát nem kedve gyermekem-e Efráim? nem enyelgő kisdedem-e? Ha rá is szóltam, jóindulattal kell rá gondolnom, úgy hogy fáj érte a szívem és meg kell könnyörlőm rajta... Ímé, eljönnek a napok, mondja az Úr és új szövetséget szerzek Izrael házával és Juda házával... Adom az Én törvényemet ő beléjük és beírom azt az ő szívükbe és leszek az ő Istenük, ők pedig Nekem lesznek a népeim» (*Jer.* 31. 14, 15, 19, 30, 31, 32). Minden gondja az elhurcolt nép felé árad. A babiloni foglyoknak bátorító üzeneteket küld. «Így szól Isten az egész számkivetettséghez, amelyet Jeruzsálemből Babiloniába vittem: Építsetek házakat és lakjatok bennök, kerteket plántáljatok és gyümölcseivel éljete. Vegyetek magatoknak feleségeket és szüljetek fiúkat és leányokat, a ti fiaitokat is házassítsátok meg és a ti leányaitokat adjátok férjnek és szüljenek fiúkat és lányokat, szaporodjatok meg és meg ne keveredjete. És annak a városnak békességét keressétek, amelybe titeket számkivetettelek és imádkozzatok érte az Istenhez, mert annak békességében lesz a ti békességetek is» (*Jer.* 29. 4, 5, 6, 7). Hetven esztendőre teszi a fogság idejét, akkor aztán jön a szabadulás. Életének folyását és üldöztetésének történetét bőven írta meg könyvében, amely Báruch feljegyzései révén maradt fenn. J. típusa azoknak a mártíroknak, akik szenvedtek a hitükért és a meggyőződésükért, de eszméik diadalát nem érték meg. F. M.

Irodalom. V. Ryssel (*Jew. Encycl.*); Hitzig, *Kurzgefasst. Exeget. Hbuch* (Leipzig 1866, 2. kiad.); Ewald, *Prophe-tische Bücher d. Alten Testam.* (2. kiad. 1868); Cheyne, *Pulpit Commentary* (3 vol. 1883—85); Orelli, *Kurzgefasst. Commentar* (2. kiad. 1891); Giesebrecht, *Handkommentar z. Alten-Testament* (1894); Duhm, *Kurzer Handkommentar* (1901); Budde (*Jblicher f. deutsche Theol.* III. és XXIII.); Cornill (*Stade's Zschrift* IV.); Stade (u. o. V.); Schwally (u. o. VIII.); Cornill, *Die metrischen Stücke d. Buches J.* (Leipzig, 1902); v. Bulmering, *Das Zukunftsbild d. Propheten J.* (1894); Streane, *The double Text of J.* (1896); Workmann, *The Text of J.* (1889).

Jeruzsálem, héberül: *Jerusolájim*, az ókori zsidó állam (Judaea), majd Palesztina fővárosa, egyike a világ legrégebb és legnevezetesebb városainak, évezredek át királyok lakhelye, nagy világtörténeti mozgalmak középpontja volt és a zsidóknak, keresztényeknek és mohamedánoknak ma is egyformán szent helye. A Biblia szerint (*Mózes* I. 14. 18) már Ábrahám idejében állott a város, mely Malkicedek király rezidenciája volt és «Salem» (béke) nevet viselt. Régebbi neve még a városnak: Jebus és Jebussi a jebuziták föníciai törzse után, akiktől Dávid király foglalta el a várost, mely róla a «Dávid városa» nevet nyerte. A felső város körül húzódó sziklás Cion-hegyről még Cionnak (l. Cion) és Cion bástyájának (*Sám.* II. 5. 5—10) is nevezték. Mikor a két városrészt, a felső és alsó várost nagyarányú építkezésekkel összekötötték, akkor kapta a város a J. nevet, melynek tulajdonképeni jelentése: «újjaépített Salem». Görög és latin szerzők *Solymanak*, az arabok *El Kudsnak* és *Beit el Mukkadasnak* (szentség) nevezik. A Bar Kochba-lázadás leveretése után egy ideig *Aelia Capitolina* volt a neve, míg a törökök *Kodzsí Serifnek* nevezik.

J. Palesztina (l. o.) nyugatjordaní részén, a Cion, Moria és Akra hegyeken épült s három szűk völgy fogja körül. I. Agrippa alatt megnagyobbodott J. egy új városrészszel, amely a Becetha dombon épült. Később a Moria hegyétől délkeletre az Ofel, az olajfák hegyének lábánál pedig a Bethpage és Bethania nevű városrészek épültek, ahol a zarándokok laktak. J.-et először Dávid király erősítette meg, aki a Cion hegyén emelkedő várat fallal vétele körül. Az erődítési munkálatokat Salamon király folytatta s valószínű, hogy ő építtette a sok tornyú három fal közül az első, mely az egész várost körülkerítette. Nehemiás Könyve a város kapui közül megemlíti a völgykaput, mely a mai jaffai kapunak felel meg, Efrájim, vagy Benjámín kapuját (a mai damaszkuszi kapu), a juhok kapuját (a mai István kapu) és az esszéusok kapuját. A régi J. pompájáról tanuskodik a Királyok Könyve (II. 9. 16), mely felsorolja a város diszes palotáit: a Templom, Dávid és Salamon palotája, az «asszonyok háza» a függő kertek a királyok tavával stb. Évezredek alatt J. sok viszontagságon ment keresztül. A zsidó honfoglalás és az ország felosztása után Benjámín törzséé lett a város, amelyet teljesen Juda törzse hódított meg. A várat a jebuzitáktól Dávid foglalta el. Alatta és Salamon király alatt érte el J. virágzásának fénykorát s lett Templomával, palotáival és erődítményeivel a vallási és állami élet középpontja és az ország fővárosa. Salamon halála után J. elvesztette jelentőségét és évszázadokon át egymást váltották falai között a hódítók. Jerobeam alatt Sisak egyiptomi király foglalta el és pusztította el a Templomot. Joram alatt az arabok és filiszteusok, Chizkia idejében az asszirok dúlták fel a várost, mely Cedekia alatt Nebukadnezár Babilonia királyának uralma alá került, ki fogságba hurcolta a zsidókat, elpusztította a Templomot és a falakat is (586. Tisó be-áv). 445-ben Kr. e. Cyrus perzsa király jóindulata folytán Ezra pap és Nehemia próféta vezetésével visszatért a zsidóság exiliumból J.-be, melyet újra építettek. A második Templom építése is erre az időre esik. 320-ban Ptolomaeus hódította meg J.-et. 168-ban pedig Antiochus Epiphanes szír király foglalta el, aki elpusztította a falvakat, megrongálta és kirabolta a Templomot. Antiochus szentségtörő eljárása a Makkabeusok (l. o.) szabadságharcát eredményezte, akiknek vezére Juda Makkábi visszafoglalta hosszú harcok után J.-et. A Hasmonaeus (Makkabeus) dinasztia alatt, valamint a Herodianusok idejében ismét fejlődésnek indult J., de ez csak rövid ideig tartott, mert II. Agrippa alatt a rómaiak, legyőzve a zsidóság hősi ellenállását, (l. *Giskalai* János) elfoglalták a várost és elpusztították a Templomot (70. Tisó be-áv). Bar Kochba (l. o.) vezetésével a zsidók visszafoglalták J.-et, mely rövid idő múlva ismét római fennhatóság alá került. Hadrián császár Aelia Capitolina néven újjaépíttette J.-et és a Templom helyére Jupiter Capitolinus templomát emelte. A zsidóknak ekkor halálbüntetés terhe alatt tilos volt átlépniük a város kapuját. Constantin császár alatt keresztény várossá lett J., melyet sűrűn kerestek fel a keresztény zarándokok. 614-ben II. Chosroes perzsa

király elfoglalta J.-et, de 629. Heraclius császár visszafoglalta. 637-ben a győzelmes Omar kalifa négy havi ostrom után végkép elfoglalta J.-et, mely egészen 1918-ig mohamedán uralom alatt volt, kivéve 1099—1187-ig, amikor a keresztes hadak megszállva tartották, de az utóbbi évben Szaladin egyiptomi szultán visszafoglalta azt. Később Törökország alá tartozott Palesztinával együtt J. is, mely egészen a jelen századig visszafejlődött s csupán a cionizmus fellendülésével regenerálódott. Ma J. nek 120,000 lakosa van, amelyből 80,000 zsidó. A Balfour-deklaráció (1918) óta az angol protektorátus alatti zsidó állam fővárosa s a főbiztos (Chief Commissioner) székhelye. Számos középülete s újabban gyártelepe is van. Iparai közül különösen a faárúk készítése jelentékeny. J. nevezetessége az utóbbi években létesült egyetem, melynek épülete a Scopus hegyén van. Úgyisint van a fővárosnak hébernyelvű modern operaháza is, mely magas színvonalon áll. Emellett régebbi idő óta van nagyszabású kórháza, újabban több modern berendezésű kórháza, hébernyelvű gimnáziuma, számos napi- és hetilapja ugyancsak héber nyelven és könyvtára is. J. zsidósága nem alkot egy hitközséget, hanem külön községekben tömörülnek a különböző országokból származó zsidó beköltözöttek. J. tudományos szempontból is rendkívül nagy jelentőségű, nem csupán az újonnan létesült egyeteme miatt, hanem főképen azért, mert ott van az amerikai, angol és német Biblia-archeológiai kutatók központja. J. minden időben a zsidóság szent városa volt s az is maradt mind e mai napig. A Zsoltáros rajongó lelkesedéssel énekl meg mint «Isten városát», a «szent várost», de a későbbi talmudtudósok munkáiban is sűrűn bukkannak fel poetikus képek J. hajdani dicsőségéről. «Ez volt a város, melynek híre a világ egyik végétől a másikig visszhangzott» (*Midr. Rabba*). «Tíz mérő szépséget kapott a világ, ebből kilenc jutott J.-nek» (*Kiddusín* 49b). A diaszpóra évezredek alatt J. a jobb jövőnek mindig eleven szimbóluma volt a zsidóság számára, mely sohasem adta fel a reményt, hogy visszatérhet ismét a majdan régi fényében tündöklő J.-be. Ennek a zsidó liturgiát sűrűn átszövő reménykedésnek legmeghatóbb kifejezéseit a Haggadában (jövő évrő J.-ben) és a Zsoltárban (Száradjon el a jobboldom, ha valaha elfelejtetek J.) találjuk. L. *Bar Kochba*, *Giskalai János*, *Tiso-be-av*, *Cion* és *Zarándoklás a Szentföldre*.

Jesája, (*Jesájóhu*, *Ezsajás*). Próféta. (Könyve az *Utolsó próféták* könyveinek sorában első helyen áll.) Izráel legnagyobb prófétája, akinek működése történelmi kihatású. Vallási és társadalmi jelentőségén túl fellépése a zsidó állami életre is korszakos hatással volt. Elsőnek jelölte meg Izráel hivatását és ő juttatta legpregnansabban kifejezésre az *isteni ítélet* és a *messiási idő* eljövetelenek eszméjét. J. működése az állam szorongatottságának idejére esik. Pekách, az északi birodalom királya és Recin szír király szövetséges hadjáratot terveztek III. Tiglat Pileszár asszír király ellen és csatlakozásra akarják kényszeríteni Áchár királyt (736—722) is. A nép is, a király is kétségbeesik. De ekkor jelenik meg J. és

Istenbe való bizalomra serkenti a királyt. Ne rettegjen a «két füstölő csóvától», hanem higgyen inkább ügyének igazságosságában, Istenben is, mert hit nélkül nincs megmaradás. Ő a hit prófétája. Szenvedélyesen hitt a zsidó nép és Cion rendeltetésében. «Cionból indul ki az isteni tan és Isten igéje Jeruzsálemből.» Cion és a nép tehát nem pusztulhat el. Szenvedni fog a nép, de a maradéka megtisztul és ez lesz a jövő alapköve s Isten birodalmának biztosítéka. A hit és a politika érvei talán nem győzték meg a királyt, azért hát jósígéretekkel akarja felrázni. Megjövendöli egy csodás fiú születését, akinek *Immánuel* (velünk az Isten) lesz a neve. Ez hozza majd az üdvösséget és a megváltást. De sem a király, sem a nép nem fogadta még magába az ő nagy hitét s kétségbeesésükben Assyria karjaiba vetették magukat. J. megjövendöli, hogy éppen Asszírria hatalma válik végzetessé Izráelre. De azért még most is küzdött a csüggedés ellen. Asszírria is eszköz csak Isten kezében és «kevélykedhet-e a favágóval szemben?» Judának egy kis maradéka meg fog térni és akkor: «Dávid házából vessző sarjad, amelyen a bölcsesség és okosság, a meggondolás és erő, az istenszeretet és istenfélelem ihlete nyugszik, igazság szerint mond ítéletet az elnyomottak fölött, szája ostorával sujt le a zsarnokra és derekának öve az igazság lesz». A hit prófétájaként lépett fel később is, mikor Szanherib Chizkijáhu királyt szorongatta. Szanherib biztosra vette a győzelmét és Chizkijáhut már a hatalmában érezte. («Mint madarat a kalitkában, úgy fogom a királyt»; így dicsekedik ékíratos tábláin, amelyek megmaradtak.) Chizkijáhu azt hiszi, hogy csak nagy adót kell felajánlania és megválthatja magát. J. közbeveti magát. Ne roskadjon össze a félelemtől. «Mint az éhes, aki álmodja, hogy eszik, de arra ébred, hogy üres a gyomra, vagy mint a szomjas, aki álmodja hogy iszik, de mikor felébred, mégis bágyadt, úgy járnak majd a népek sokaságai, amelyek Cion ellen vonulnak fel.» Csak a hittől várta a felszabadulást és lenézte azokat a prófétákat, akik a nép sorsát más szemszögből figyelték. «Az Isten tébolyt öntött a prófétákra, úgy hogy bezárt könyv ő előttük a jövő, amelyből nem olvashatnak. (Minden bajnak az az oka, hogy) ez a nép csak szavakkal járul elém és csak ajkaival imád, szíve azonban távol van tőlem és vallása csak betanult szabályokból áll.» Minden politikai fordulatot arra használ fel a próféta, hogy hasson a nép erkölcsére és kitisztítsa vallási és társadalmi romlottságából. Merészen vágja a király és az országnagyk szemébe: «A láb talpától a fejig nincsen ép hely (az országban). Mint lett kicsapongóvá a hűség város, egykor csupa igazság volt, most gyilkosok tanyája lett. Ezüstöd salakká változott; borod vízzel hígult; gazdáid latrok, tolvajok cimborái, valamennyi szereti a megvesztegetést. De árváinak nem szolgáltatnak igazságot; az özvegy peresügye eljűk sem kerül». A régi próféták szellemében fordul a formalizmus ellen. istenszemlélete a legteljesebb istenismeret emanációja. Isten a világ ura, a sorsintéző, minden esemény az ő akaratából ered és minden ítélete

méltó az ő igazságához. A mindenttudó és mindenttehető nem áhíthat áldozatokat. «Csak a jogtisztelet fogja megváltani Ciont és csak az igazság az ő megtérőit. Mosakodjatok, tisztuljatok, vessétek el gonosz tetteiteket, távolítsátok el a bűnt, gyakoroljatok jót, keressétek az igazságot, egyenesítsétek fel az elnyomottat, szolgáltassatok igazságot az árvának és védjétek meg az özvegyet.» Ez az ő Istenhite, de politikai hitvallomása is. Csak az erkölcsi tisztaság mentheti meg a nép jövőjét. A léhaság, a belső romlottság, a szegények kárán tobzódó fényűzés elpusztítja és nagyon keserű lesz a hanyatlás. Mesterien festi meg ennek a kornak feslettségét a következő jövődőlésben: «Akkoriban elveszi az Isten a lábikráknak nap- és holdképes cicomait, a függöket, láncokat és fátylakat, a pártákat, lábláncokat és díszöveket, az illatszelenecéket és a varázsereklýéket, a karikákat és az orrgyűrűket, a tükröket, gyolcskendőket, fejkendőket és átalvetőket. Illat helyett bűz lesz, öv helyett kötél, fodros hajdász helyett tarfej.» A gazdagok példája csábította a népet erre a prédáló fényűzésre és mindenki a harácsolásból merítette a hozzávaló tehetséget. Mindenki telhetetlen volt és ez csak végső romlásra vezethetett. «Jaj azoknak, akik házat házhoz építenek, mezőt mezőhöz foglalnak, hogy nem is marad már hely mások számára, de majd maradtok magatokra az országban.» A nép, ha érezte is romlottságának veszedelmeit, mégis remélt, mert bízott az intézményeiben. De J. éppen ezen a ponton szállt szembe az általános felfogással. A béke és az üdvösség kútforrása nem a formákban rejlik, hanem a nép jellemében. Ezért bízik Chizkijáhuban, aki vallásos reformjaival tisztultabb istenismeretet árult el és tőle várja, hogy helyreállítja az igazságot és megalapozza az üdv birodalmát. Világsemlélete oly magas csúcsra emelte, hogy Izráel határain túlra is vethette jószemének tekintetét. Nem csak Izráelt látta, de a népek sorát is. Fájt neki a nemzsidó népek sorsa is és egy-egy reménysugárral földerítette látókörüket. Seregszemléje az egész világra kiterjedő eschatológiával végződik: «Mert az Úrnak minden haragja vagyon minden pogányok ellen és búsulása azoknak minden sokaságán, veszedelemre rendelte és halálra adja őket. Az egeknek minden serege is megsejnyved és összegöngyölödik tekeres módjára az égbolt és minden serege lehull, ahogyan lehull a szőlőtő levele és ahogyan lehull a fügefafa hervadt lombja. Mert fellázadt az Égben az én fegyverem és imé az edomitákra leszáll ítélre és a népre, amelyet veszedelemre rendeltem. Az Úrnak fegyvere megteljesedik vérrel, meghízik kövérséggel, a bárányok és bakok vérével, a kosok veséinek kövérevel, mikor az Úrnak áldozat lesz Brezrában és nagy öldöklés Edómban. Mert az Úr leszámolásának napja és a büntetésnek esztendeje lesz Cionért.» (Jes. 34. 2, 4, 5, 6, 8). De aztán a megváltott Cionra gondol és tekintete felderül: Örül a pusztá és a sivatag, vigad a vadon és kivirágzik, mint a nárcisz. Akkor a vakok szemei megnyílnak és a süketek fülei megnyiladoznak. És a délibáb tóvá lesz és a szikkadt föld vizek

forrásává. És lesz ott örvény és út és szentség útjának nevezetük... és nem járnak azon mások csak azok, akik megváltattak.» (Jes. 34. 1, 5, 7, 8, 9). — *Deutero J.* vagy *Babiloni Névtelen*, próféta. J. könyvének egységessége a 40. fejezetnél megszakad. A további 26 fejezetben is az előzők szelleme nyilatkozik meg, de mégis újszerűen és még erőteljesebben. De a megváltott stílusnál feltűnőbb még a történelmi szemlélet, amely más, mint az első 39. fejezetben. A babilonai exiliáról itt más képet kapunk, amely nem egyezik az eddigi fejezetekben rajzolt helyzettel. A bibliai kritika ez oknál fogva a könyvnek hátsó részét (40–66. f.) egy másik prófétának, a *Babiloniai Névtelennek* tulajdonítja. A próféta Babiloniában élt. Hírét vehette, hogy harminchét esztendei raboskodásból felszabadul Jojachim király és hogy messze keleten Cyrus diadalai népeket szabadítanak fel jármuk alól. Izráel népének egy része már nem is akart tudni a visszatérésről, másik része áhitotta ugyan, de nem merte remélni. Ő mégis a nemzeti ébredésnek prófétájaként fordul a csüggedtekhez és kishitűekhez. Régibb jóslatok is (melyeket Jesája könyvébe [13. f.], iktattak), voltak forgalomban Babilonia bukásáról. «Még a ciprusfák is kárörvendenek fölötted valamint a Libanon cedrusai: mióta elbuktál, nem jár ránk, aki ki-döntene. Az világ alulról eléd háborog, eléd riogatja árnyait, a föld régi hatalmasait, felkelti trónjaikról a népek valamennyi királyát. Mindannyian megszólalnak és mondják: te is elaléltál, mint mi, hozzánk hasonlóvá lettél... Mi mélyen zuhantál alá az égről, fényes csillag, hajnalfla; földhöz vágódtál, népek sanyargatója. Azt forgadtad elmédben: felhatolok az égbe, Isten csillagai fölé emelem trónomat... felszálllok felhők magasságába, hasonló leszek a Felsőgehez: most letaszítottál az alvilágba, a sírgödör legmélyére... A nemzetek minden királya sírboltjában nyugszik, dicsőségesen, téged pedig kivet a sírod is, mint korhadtt csemetét» (14. 8–19). Minden multbeli jövődőlés és jelenben lejátszó világtörténelmi esemény reményt öntött beléje, hogy Izráel nem veszett el örökre és közeledik a megváltás órája. «Vigasztaljátok, vigasztaljátok népemet, szól az Isten, hassatok szívére és hirdeessétek, hogy immár letelt rabságának ideje, hogy kivette már kétszeresét büntetésének Isten kezéből». Szerinte «Cyrus jobbát Isten fogta meg», hogy meghódoltasson előtte népeket, hogy ércajtókat feltörjön és vas-zárákat felpattantson. Csak magának, Izráelnek is rá kell még eszmélnie, hogy Istennek tervei vannak ő vele, hogy ő általa akarja nevét a földön elterjeszteni. Izráel népe Isten szolgájává magasztosult szenvedéseinek tisztítóüzében. Ő nem tüzzel-vassal terjeszti majd a hitet, sőt repedt nádszálat sem tör ketté és pislogó kanócot sem olt el, mégis napvilágra deríti az igazságot. Eddig lenézték, megkínózták, «latrok közé szánták a sírját», de egyszer beismerik hogy «a mi bűneinkért szenvedett, a mi vétkeinket viselte és az ő seibeiből gyógyulás fakad számunkra» (53. f.). Maga Izráel nincs tudatában még magasztos rendeltetésének. «Ki a vak, ha nem szolgám, ki más

a süket, ha nem követem. Sokat láttál ugyan, de nem jegyeztél meg, nyitott fülekkel sem hallod: az Isten az ő igaza kedvéért kívánja nagyvá tenni és győzelemhez juttatni az ő tanát». Azokkal szemben, kik úgy gondolják, hogy az apák bűnei miatt kerültek fogságba, így szól a próféta: «Hol az anyátok válólevele, mellyel elbocsátottam, avagy ki a hitelezőm, akinél eladtalak volna benneteket? Lám, a magatok bűnei miatt lettetek eladva, sőt a ti bűneitek miatt lett anyátok elbocsátva... De vajjon rövid-e a közem a megváltásra, avagy nincs-e erőm, hogy felszabadítsalak?» Ezentúl már nem hagyja Isten elveszni a népét. «Hegyek megrendülhetnek, dombok megmozdulhatnak, de az Én szeretetem nem mozdul el tőled és az Én békeszüvetségem nem szűnik meg». Jesája alakja fényt árasztott még a késő utókorra is. Emberi nagysága s költői ereje még ma is csodálatot ébreszt és termékeinytően hat a kultúrnépek erkölcsi és vallásos életére.

F. M.

Irodalom. T. K. Cheyne (Jew. Encycl.); S. D. Luzzatto, II. Profeta Isaia (Padova 1855); Krauss Sámuel hébernyelvű kommentárja a keleti biblia-kiadásban; Cheyne-Black, Encycl. Bibl. (1901); Guste u. Ryssel a Kantzsch-féle «Die Heilige Schrift»-ben XV. k. (Freiburg i. B.—Leipzig 1894); Marti, Das Buch Jesaja (Tübingen 1900); Klostermann, Deuterjesaja (München 1893); Dillmann, Der Prophet Jesaja (Leipzig 1890); Duhm, Das Buch Jesaja (Göttingen 1892); Orelli, Die Propheten Jesaja u. Jeremias (Nördlingen 1887); Bredenkamp, Der Prophet Jesaja erläutert (Erlangen 1887); Franz Delitzsch, Biblischer Kommentar über das Buch Jesaja (Leipzig 1886); Knobel, Der Prophet Jesaja (3. kiad. Leipzig 1861); Ewald, Die Propheten d. alten Bundes (2. kiad. Göttingen 1867—68); Hitzig, Der Prophet Jesaja (Heidelberg 1863); Gesenius, u. a. (Leipzig 1820—21); Reuss, Les Prophetes (1876); Döderlein, Esaias (Nürnberg 1789); Ed. König, The Exiles Book of Consolation (Edinburg 1899); Cheyne, Isaiah (1898); Mitchell, Isaiah. A Study of Chapt. I.—XII. (New-York 1897); Skinner, Isaiah (Cambridge Bible 1896—98); Cheyne, Prophecies of I. (1880—82); Alexander, Commentary (Edinburgh 1865).

Jeschurun. Németnyelvű független zsidó hetilap. 1882-ben indult meg. Pollák Káim tanító, majd Izraelsohn J. szerkesztette. A lap 1883. szűnt meg.

Jesurun, Izrael költői elnevezése, amely négyszer fordul elő a Bibliában.

Jëvorechëchó, (h.). (Magy.: *Áldjon meg*). A papi áldásnak kezdő szava. (Móz. IV. 6, 24—26) és így általában az áldásnak vulgáris neve is. (A papi áldásról részletesen l. *Birchos Kóhánim*.)

Jézus, a kereszténység alapítója, szül. Nazaretben, Galileában, Lukács evangéliumának adatai szerint az időszámítás előtt 2-ben (Luk. 3. 23), a rómaiak az időszámítás 29. évében, Niszán hó 14. Jeruzsálemben kivégezték. A zsidó források közül Josephus, ill. egy oda beszűrt későbbi interpoláció említi (*Antiquitates* XVIII. 3, § 3), míg a Talmud és az apokrif-evangéliumok legendákat és érdekes adatokat vegyesen adnak elő. Az Új-Testamentum négy evangéliuma foglalkozik J. életével, melyek közül *Máté*, *Márk* és *Lukács* a főforrások, míg János evangéliuma a vallási fantázia későbbi terméke, amelyet a német teológusok «írányregény»-nek neveznek. A három előbbit nevezik *szinoptikus evangéliumnak* s ezek közül is Márké a legrégibb s forrása a másik kettőnek. Keletkezési ideje röviddel a Jeruzsálem elpusztulása utáni kor. Eredeti nyelve a görög volt, míg J. arameusul beszélt. Ezért a szinoptikus

evangéliumok is eltérően közlik még a Miatyánk szövegét is (l. o.). J. természetfelettségét a szinoptikus evangéliumok nem domborítják ki túlságosan s a csodák csak arra vonatkoznak, hogy a «teljesedést», a próféciákat s a későbbi keresztény dogmatikát igazolják. A szűztől való születés hite is ezt a célt szolgálja. Ehhez hasonló elképzelés a görög hőrosz-folkloreban, de más népeknél is megtalálható s a legendának mindig az a célja, hogy a néppel szemben a hőrosz felsőbbrendűségét szimbolizálja. Amilyen fontos volt J. isteni származásának lerögzítése, éppen olyan fontos volt annak a bizonyítása is, hogy J.-ban a zsidó messianizmus is megvalósult. De a zsidó hagyomány emberi származásának képzelte el a Messiást. A két ellentétes felfogás összeegyeztetése szinte lehetetlennek látszott. Az őskeresztény naiv csodahite azonban nem tudta az egyik gondolatot feláldozni a másikért és keveset törődve a következetességgel, J. származását Dávid királyra vezeti vissza a két Evangélium két különböző családfája (*Máté* 1. és *Lukács* 3.). A legjellemzőbb J. életében, úgy, amint az evangéliumok közlik, élete nagyobb részének teljes elhallgatása. Annyit tudunk meg, hogy egy soktagú család szülöttje volt s hogy nővérei mellett *Jakab*, *Jószé*, *Simon* és *Juda* testvérei voltak; hogy atyja asztalos volt s ő is ezt a mesterséget folytatta. Justin Martyr, a korai egyházatyja, még 120 körül látott volna oly tárgyakat, melyeket J. készített (*Dialogus cum Tryphone* § 88). Neveltetése és iskoláztatása Galileában, melyet Jeruzsálemben meglehetősen elhanyagoltak és lenéztek, csupán szerény keretek között mozoghatott, de bizonyára megfelelt a hagyományoknak. Ismerte a zsidó Bibliát és a zsidó próféták és erkölestanítók, főképp Hillel tanításait. Tanítási módja azt bizonyítja, hogy sűrűn társaloghatott a farizeus és esszénus rabbikkal; allegoriái és parabolái teljesen ezekre emlékeztetnek, úgy-szintén külső tanításmódja is. Fiatal korának csupán egyetlen eseményét jegyzi fel *Lukács evangéliuma* (2. 41—52): J. «bar micvó»-ját, vagyis 13 éves kori konfirmációs ünnepségét a jeruzsálemi templomban, de sem ekkor, sem ezután jó sokáig nem árulta el csodálatos képességeinek öntudatát. Életének döntő fordulatát a Jochanánnal (*Keresztelő János*) való találkozás hozta meg. A kereszténységnek ez a tulajdonképeni alapítója a galileai mezőkön és a Jordán közelében prédikálta a bűnbánás szükségességét és «Isten Királysága» közeli eljövetelét. A bűnbánást a Jordánban való fürdéssel kapcsolta egybe, azaz a keresztteléssel. J. először vonakodott ezt tenni. Az egyik apokrif-evangélium szerint megkérdezte, mivel vétkezett, hogy ezt kell tennie. Jochanan rendkívüli hatással volt, J.-ra, aki mesterének tekintette s az ő példaadásából látta, mily óriási hatást lehet gyakorolni a néptömegekre. Erre az időre esik J. átalakulása s ezóta hitt őmaga is isteni küldetésében. Az apokrif, de főfontosságú *Héber evangélium* erre vonatkozóan J. egy mondatát közli, mely még a legeredetibbnek látszik: «Anyám, a Szentlélek hajaimnál a nagy Tábor-heggyre vitt engem.» Ez utóbbi hegy szülőfaluja, Nazareth határára volt, míg a Szentlélek az esszénusoknál

ismeretes *Ruach ha-Kódes*-nak felelt meg s ezt már Jeromos egyházatyja is így látja. Mindenesetre a mondás arról tanuskodik, hogy J. hitt lelkének isteni eredetében s vallási absztrakciókra hajlott, amely utóbbi lehetett hallucináció, mint némely más embernél, de lehetett extázis is. Ilyennek tekintették hozzátartozói is, akik a keresztes-mozgalommal nem szimpatizáltak egészen J. tragikus haláláig. J., ellentétben Jánossal és az esszénusokkal, nem iraradtállandóan a mezőkön, hanem visszament szülőhazájába, Galileába. Itt főleg a betegek gyógyításával s az ördögűzéssel tűnt ki, sőt az utóbbit láz ellen is alkalmazta (*Luk.* 4, 39), de *Máté* (10. 1; 9, 14. 29) is tesz említést J. ördöghitéről s az exorcizációról, melyet gyógyításnál alkalmazott s amelyet természetfelettségének mintegy bizonyítékául említenek tanítványai. Tanítása lényegében megfelelt tanítója, Ker. János tanításának s ehhez képest prédikálta a bűnbánást és *Isten Országá* közeli eljövételét. Úgy ezek, mint az «Isten-Atyaság» közhelyek voltak az akkori zsidó liturgiában; a bűnbánás, a magábaszálás meg kiváltképpen a zsidó vallás lényege volt mindenkor s ezek szükségességének hirdetésével J. ősrégi zsidó gondolatkörben mozgott. Az *Eg Királysága* v. *Meny nyek országa* (héb. *Malchusz Samáim*) speciálisan zsidó koncepció, amely közszájon forgott felépése előtt, különösen esszénus körökben. J. csupán azt vallotta, amit a zsidó nép a római uralom igája alatt hitt, hogy világkatasztrófa közeledik, azaz Jeruzsálem el fog pusztulni s romjain felépül «Isten Országá». Mesterétől, Jánostól különbözött J. két dologban, ú. m. a mózesi és rabbinikus törvények némelyikének elhanyagolásában és megszegésében, míg a többiben speciálisan zsidó volt, még oly dolgokban is, amelyeket zsidó szűklátókörűségnek tartottak. J. rendszeresen zsinagógákban tanított, ami lehetetlen lett volna, ha a farizeus tanításokkal lényegében ellenkezett volna, mert ekkor a zsinagóga teljesen farizeus befolyás alatt állott, miután mint valláspolitikai párt abszolút többségben volt a Nagy Szanhedrinben s a kaszt-papság feletti ellenőrzést is teljes mértékben gyakorolta (l. *Farizeusok*). J. tanítási módszere az ú. n. *másál*, az akkor divó parabola volt s ebből 31-et őrzött meg a három *szinoptikus evangélium*. Ezek egyike, a samaritánus-parabola (*Luk.* 10. 17—37) különös figyelmet érdemel zsidó szempontból, mert ez Jos. Halévy francia orientalista bizonyítása szerint eredeti formájában a három társadalmi osztály: a kohaniták, azaz arisztokrata papság, a leviták, azaz segédpapság és az ezen kívüli zsidó nép közti ellentétet mutatta s a kasztpapság áldozása ellen irányult. Később változott át a szövegben levő «izraeliták» samaritánussá. J. és tanítványai figyelme a morális megtérésre helyezte a fősúlyt, ámde ez a misszió csupán Izráel elveszett tíz törzsére irányult (*u. o.* 7, 24) s nem a pogányokra és samaritánusokra (10, 5) s ezért vonakodott először gyógyítani J. a szír nőt (7, 24). A 12 apostol megválasztása szintén Izráel 12 törzsére való emlékezés (3, 13—16), de ezenkívül is J. egész felfogása nem csupán zsidó, hanem a túlzó esszénus nemzeti zsidó álláspont volt, né-

mely, alább megjelölt elkülönülést kivéve. Így zsidó volt abban, hogy az étkezési törvényeket megtartotta s a tisztátalan állatok evését, pl. a kutyáét és sertését eltiltotta (*Máté* 7. 6); a zsidó reggeli ima kegyserét, a talliszt és ciciszt megőrizte és előírta (*u. o.* 9. 20); az áldozást megtartotta s tanítványaival is megtartatta (*u. o.* 5, 23—24); speciális imája pedig (l. *Miatyánk*) a már régebben a farizeusoktól a liturgiába felvett, szigorúan előírt s máig változatlanul naponként háromszor mondott «18 benedekció» (*Semóne Eszré*) 3. 5. 6. 9. és 15. szakaszainak, valamint az *Ovinu Málkénu* «bűnbánat 10 napi» ima rövidítése (l. *Miatyánk*). A *hegyi beszédben* nyomtatékosan hangsúlyozta, hogy nem a Törvényt elpusztítani jött, hanem épen teljesíteni (*u. o.* 5, 17, v. ö. a kifejezést *Sábbát* 116b) s hogy egy jöttát sem kíván változtatni a Törvényen, azaz a Tóra előírt parancsain (*u. o.* 5, 18, v. ö. *Luk.* 16, 17). Sőt, még a későbbi tradíció is, úgy látszik, J.-t a Törvény skrupulózus őrének tekintette (v. ö. *János* 8, 46). Másrészt némely más tekintetben elhajlott a Törvénytől s annak rabbinikus magyarázatától s pl. ahol mesterének, Ker. Jánosnak követői bőjtöltek, ő vonakodott ezt tenni (*u. o.* 2, 18) s megengedte híveinek, hogy szombaton szedjenek gabonát (2, 23—28) s ő maga is gyógyított azon a napon (3, 1—6), míg a rabbik csak életveszedelem esetében engedték meg azt (*Sábbát* 22, 6), azonkívül elengedte a kézmosás szigorú törvényét étkezés alkalmával (7, 2). Mindazáltal J. nemcsak kívánta a Törvény csorbíttatlan megtartását, de annak belső értelmét is kereste s ezért a cselekedetek, a szándékok tisztaságára helyezte a fősúlyt, jóllehet ebben a legkevésbé sem volt eredeti, mert ezzel már nemzedékek óta vallási iskolák foglalkoztak s a próféták és a rabbik, Izráel tanítói állandóan hangoztatták ennek szükségességét (v. ö. *Jesája* 1, *Micha* 2). Mégis a ker. teológusok nagyrésze szerint ezek az újítások különítették el a régi és az új Törvényt, mely utóbbi a «Hegyi beszéd»-ben foglaltatik, de amelyet az esszénus-chasziideusok már J. fellépése előtt vallottak és gyakoroltak, kivéve a szombat legcsekélyebb megszegését. Ugyancsak ezektől ered a védtelenek és kiutasítottak, a szegények és ügyefogyottak nagymértékű támogatása, felkeresése is, amelyet ez az askéta s világról lemondó szekta a farizeusoknál is nagyobb mértékben gyakorolt. Egy jelenség azonban kétségtelenül van az evangéliumokban, amely — bár a ker. teológusok nem domborítják ki megfelelő mértékben — mégis J. merészen önálló újítására s erkölcsi nagyságára vall s ez a leprások negyedének felkeresése, látogatása, vigasztalása. Ez azért volt nagy dolog, mert a rigorózus tisztasági-higiénikus törvények értelmében az ezekkel való érintkezés még az esszénus-chasziideusoknál is szigorúan tiltva volt, sőt ezek magukra egyenesen a kohaniták számára előírt tisztasági törvényeket alkalmazták. J.-nak ezt a nagystíliu jótékonyságát és humanitását tehát nem szabad figyelmen kívül hagyni. Egyéb újítása volt, amit szintén nem lehet lekicsinyelni, hogy a házasságot egész életre szólónak tekintette s a törvényes elválást sem engedélyezte (*u. o.* 10, 2—12), azon-

kívül a Talmud egyik helye szerint (*Sábbát* 116a), a primogeniturát meg akarta változtatni, hogy fiú- és leányutódok egyenlően örököljenek, mely utóbbi jelentős szociális és gazdasági újításáról a keresztény forrásokban nincs szó. Egyik fontos probléma J. életének vizsgálásánál a farizeusokhoz való viszonya. J. maga ezekkel nem volt soha rossz viszonyban, sem a farizeusok nem voltak neki ellenségei; tanításainak legnagyobb része azoknak s azok legnagyobbikának, Hillel és iskolája tanításainak ismételése. Hogy nem volt rossz viszonyban a farizeusokkal, azt megerősíti *Lukács evangéliuma* (14), mely szerint J. együtt lakott és ünnepelt velük. J. maga nem tartotta magát Messiásnak s messiási volta Pétertől (Simeon) ered, aki a többi tanítványokkal együtt az utódlás miatt azt titokban tartotta. J. mindössze a próféták teljesítőjének s nyomatékosan az *Ember fiának* vallotta magát Jóllehet J. majd 2000 év óta a humanitás reprezentálója a kultúrvilágban, a régi szövegek kritikai vizsgálata után meg kell állapítani azt is, hogy szelidsége mellett fellépésében szigorú és kemény is tudott lenni az akkor uralkodó társadalmi osztályokkal, a kaszt-papsággal, a gazdag világiakkal és a gögös irástudókkal szemben. Feltűnő, hogy a gazdagokat elkerülte s hogy e tekintetben is zsidó volt, mert a késői Zsoltárok szerint (*Zsolt.* 9, 10, 22, 25, 35, 40, 69, 109) a szegények pártfogását szíve egész melegeivel gyakorolta. Ő is azt vallotta, amit ezek a zsidó Zsoltárok és a próféták, hogy a szegénység és jámborság, másrészt a gazdagság és antiszociális döllyfősség azonos fogalmak. J. életének nagy fordulója a 29. év, amikor Jeruzsálembe ment Peszach ünnepére. A főforrás erre a szinoptikus evangéliumokon kívül a *Héber Evangélium* apokrif irat, de még ebből is a gyanútlanok tűnik ki, nem pedig sajátmagának feláldozási szándéka. Ez evangélium szerint a Getsemánban megkísérelte még a menekülést (24, 42). Jeruzsálem a Peszach ünnepsége előtt állott közvetlenül s ilyenkor szokott volt a római prokurator a fővárosban megjelenni megerősített csapatával, melyre annál nagyobb szükség volt, mert a nép a római adó miatt forrongott, sőt mozgalmában vezetőre talált egy J. bar Abbasz (Barabás) nevű vezérben, aki nyíltan fellázadt. J. (nazáreti) mindössze 20 tagú kíséretével ment a fővárosba, de ott már várták, mert csodatevő gyógyításának a nép ajkán híre kelt, épenúgy annak is, hogy a romaiak ellensége. Jövedele Niszan hó 10-én volt, amikor a peszachi bárányt vettek városszerte, áldozathozatal céljából. Ő is azért ment Jeruzsálembe, hogy áldozzon, de a fogadtatás meglepetés volt számára. Itt a Templom belső udvarába való avatkozása miatt kérdést intézett hozzá a papság, ill. Hanan v. főpap névű megbízottja. Rejtélyes válaszában J. igényeit tanítójával, Jánoséval tette egyenrangúvá, ami más szóval a közvéleményre való appellációt jelentette a kaszt-papsággal szemben, mely az időben a római prokuratorától függött (l. *Főpap*). A «szófer» (irástudó) kérdésére J. is ugyanúgy redukálta a zsidó vallás tanításait, mint Hillel és Summái iskolája, t. i. a «Sémá»-ban: «Halljad Izráel, az Örökkévaló a mi Istenünk,

az Örökkévaló Egy!» (*Deuter.* 6, 4), vagyis a zsidóság feltétlen hitvallomásában és a «Szeresd felebarátod, mint sajátmagadat» bibliai szeretet-parancsban (*Levit.* 18, 19) foglalta azt össze, tehát a judaizmus etikáját vallotta ő is. Azonban a legkegyetlenebb kérdést Herodes Antipas kémeitől kapta s ez az volt, hogy törvényes-e Caesarnak adót fizetni? erre habozva, de helybenhagyólag válaszolt (*Máté* 22, 21), ami a zelótáknak (l. o.) ellenszenvét vonhatta maga után, mert ők Róma ellen fegyveresen szervezkedtek, ami a papságot is aggasztotta. De a papság J. és híveinek felkelésétől is tartott s a Rómának való felelősség következtében határozta el a papi-párt (tehát korántsem a farizeusok, hanem ellenkezően a szadduceusok) J. letartóztatását még Pészach előtt, hogy a Szanhedrin ülészhessen. Niszan hó 14., csütörtökön fogasztotta el J. tanítványainak mellette tartózkodó részével a széder-esti vacsorát (*Utolsó vacsora*), mert az ünnep szombatra esett. Ezután, megsejtve, hogy Hanan v. főpap eljár ellene, a város falain kívül eső Getsemane kertjébe menekült, de ezt a rejtkehelyét elárulta egyik tanítványa, Judás Iskariót. Hogy milyen alapon tartóztatták le, nem egészen világos. J. nem igényelte a Messiás szerepét, de ha tette volna is ezt, a zsidó törvények szerint ezért nem lehetett perbe fogni. Először a prokuratorától lemondattott előző évi főpapnak, Hanánnak, a tényleges főpap Joszef ha-Chaifa apósának a szintén városon kívüli, az Olajfák Hegyén levő magán-villájába vezették J.-t, ahol sietve azt a vádat hangoztatták ellene, hogy a Templom elpusztítására törekszik s hogy azt szellemi uralommal akarja pótolni. A vád ebben a formájában egyenlő volt a messiásságra törekvéssel. Valószínűnek látszik azonban, hogy a tényleges, bár természetesen koholt vád, amelynek alapján letartóztatni lehetett, a «gidduf» volt, vagyis a blaszfémia, mert a főpap megszággatta ruháit, amit csak ily esetben tett (*Szanhedrin* 8, 10, 11). A Nagy Szanhedrinnek nem lehetett ez ügyben tárgyalása, mert csütörtök éjjel volt az Jeruzsálem falain kívül, amikor a 73 tagból álló eme legfőbb törvényhozó-testületet nem lehetett egybehívni, de lehetséges, hogy annak 23 tagú papi-bizottsága Hanánnál tartózkodott s ott határozta el J. átadását a római hatóságnak, ill. Pontius Pilatus prokuratornak, azon a címen, hogy messiási igéjével zavart támaszt a népben s lázadást okoz Róma ellen, s így a római intézkedések következtében a város falaiba lépéskor át kellett adni a már letartóztatott foglyot a római hatóságnak. Bár zsidó részről per nem volt, a letartóztatást a v. főpap közegei fogatosították s ugyanők eszközölték az átadást a prokuratornak. Az evangéliumok többes számban beszélnek a főpapokról, aminek oka, hogy ez időben történt a főpapi méltóság átruházása Hanánról Joszef Chaifára. Hanánt Valerius Gratus deposszedálta, de ennek dacára a nagyobb tekintély az övé volt s rangjánál fogva feljogosítva érezhette magát az intézkedésre. Hanán adatta át tehát J.-t Pilatusnak, akinek szemében az eset olyan volt, mintha p. o. ma Indiában a bíró elé egy mohamedán népevezért visznek azzal a «váddal», hogy az «Mahdi»-

nak tartja magát s hátvédje van a népnél. Ez esetben, ha zavargás mutatkozik, az illetőt az államrend érdekében kivégzik. Pilatus is így járt el, de habozás után s hagyta a zsidók privilégiumát érvényesülni, mely abban állott, hogy az ünnepnapra való tekintettel kérhetik egy halálraítelt kiszabadítását. Ekkor két foglya volt a prokurátornak, ú. m. J. és Jézus bar Abbasz (Barabás), akit nem ok nélkül vádoltak rebellióval, mert ez a zelóta Róma ellen nyíltan lázadt. A nép nagyobb része ép emiatt vele szimpatizált s nem J.-sal, aki a rómaiaknak fizetendő adót ajánlotta s midőn a fogolymegváltásra került a sor, a nép Bar Abbasz nevét kiáltotta, minek következtében J.-t a római törvénykezésnek szolgáltatatta ki. A kivégzés módja csak egy lehetett, mert a «crimen lesae» esetére a provinciákban (nem nemeseknél Rómában is) a krucifikációt, a borzalmas keresztrefeszítést alkalmazták s erre ítélte Pilatus J.-t is, akitől a szájalom érzését a nép nem tagadta meg, mert éppen Lukács evangéliuma (23, 28—31) szerint részvétét az utolsó percig megmutatta s hogy fájdalmait enyhítse, a jeruzsálemi asszonyok tömjén-mirha-ecet keveréket nyújtottak neki, mert ez kábító hatású volt, de J. a szörnyű torturát öntudattal szenvedte el s a bódító italt visszautasítva a Zsoltárséval panaszkodott (*Zsolt.* 22, 1: «Éli, Éli, lámá azáv-táni»), ami egyébként szintén ellentmondásnak látszik, ha ő maga is Messiásnak tudta magát. Ez is bizonyítja, hogy messiási küldetésének hite tisztán tanítványaitól ered. (L. *Kereszténység és zsidóság viszonya*). Hívei az egyszerű nép köréből kerültek ki, még pedig Galileából, amely műveltség dolgában hátramaradt volt Palesztina egyéb országrészei közt. Az egyszerű nép körében terjedt el halála után a feltámadási legenda és messiási mivoltának hite is. Ellentmondások a J. születéshelyére vonatkozó adatok is. A galileai Nazarettel (*Márk* 1, 9: 6, 3), ellentétben áll a kényszerített Bethlehem, amely Micha próféta (5, 1) jövendölése folytán került oda, mint a megjövendőlt Messiasz szülőhelye. Két különböző legendát és genealógiát is találunk az Új-Testamentumban (*Lukács* 1. 26; 2—24 és *Máté* 2. 1—22). *Máté* genealógiája szerint (1, 1—16) J. ősei Ábrahámig vannak visszavezetve 40 generáción át, Lukácsnál (3, 23—38) Ádámig, «Isten fiá»-ig. J. csodái jórésben Mózes csodatételeinek ismételése míg a halottak feltámadása az Elijahú-legendák felelevenítése és átirása. J. az esszénusoktól tanulta nem csupán a gyógyítást, hanem az elnyomott, elhagyott emberekkel való együttérzést, szájalmat (*Máté* 14, 14; 15, 32). Külön járt J. abban, hogy az «Am ha-Arec»-ekkel, az egyszerű, tudatlan parasztokkal és a leprásokkal is érintkezett, sőt a bűnösökkel is (amit egyébként a Talmud is erénynek tart) s hogy a nőknek is megengedte, az esszénusokkal ellentétben, hogy követhessék. Nagy súlyt helyezett arra, hogy «Isten Királysága» közeli eljövele miatt tanítványai igazságosak és tiszták legyenek s nagyobb, kölcsönös szeretetet mutassanak egymás iránt, mint a farizeus tudósok (*Máté* 5. 20; 18, 4—5). J. az esszénus szellem és gyakorlat útján járt, amely önkéntes szegénységet, szükös-

séget és a családtól való eltávolodást követelt. Egyik szép cselekedete volt J.-nak, hogy a kufárokat kiverte a Templomból. Az evangéliumi szövegek «farizeus»-a helyett eredetileg főpap v. szadduceusok állhattak s a «farizeus» betoldás későbbi eredetű; még később az egész zsidóság szerepelt J. vádlójaként, sőt Pilatust tekintették ártatlannak s olyannak, aki J.-t ártatlannak ismerte el (*Máté* 27, 24; *János* 18, 28; 19, 16). Megjegyezzük még, hogy Celsus J.-nak 10—11, a Talmud öt tanítványát említi (*Szanhedrin* 43a), a *Toledot Jesu* («J. élete», középkori héber irat) hatot említ, köztük négy evangelistát. Azonban maguk az evangéliumok szerint J.-nak mind a 12 tanítványa zsidó volt.

8. R.

Irodalom. Krauss Sámuel, Das Leben Jesu, nach jüdischen Quellen (Berlin 1902); u. a., K. Kohler és J. Jacobs (Jew. Encycl. 1904); Mehlführer, Jesus im Talmude (Altorf 1899); A. C. Werner, u. a. (Stade 1738); Wagenseil, Ignea Sathanae (Altorf 1861); D'Herbelot, Bibliothèque Orientale II.: Von der Alin, Die Urtheile heidenischer und jüdischer Schriftsteller über Jesus (Leipzig 1864); Hoffmann, Das Leben Jesu nach den Apocryphen (u. o. 1851); G. Rosch, Jesusmythen (Theol. Studien u. Kritiken, 1873); Conrad, Jüdische Sagen über das Leben Jesu (Erlangen-Leipzig 1901); Baring-Gould, Lost and Hostile Gospels (1876); Laible, Jesus Chr. im Talmud (Appendix: Die talmudischen Texte, von Dalman. Berlin 1891); Travers Herford, Christianity in Talmud and Midrash (London 1903); Bischoff, Ein jüdisch-deutsches Leben Jesu (Leipzig 1895); Lightfoot, Horae Talmudicae, (Oxford 1854); Abbot, Gospels (Encycl. Britt.); A. Wünsche, Neue Beiträge zur Erläuterung der Evangelien aus Talmud und Midrasch (Göttingen 1878); Dalman, Worte Jesus (1900); O. Holtzmann, Leben Jesu (Leipzig 1901); Bousset, Jesu Predigt in ihrem Gegensatz zum Judentum (Göttingen 1892); G. H. Dalman, Christianity and Judaism (London 1901); G. Solomon, The Jesus of History (London 1880).

Jichusz (*jichesz*, h.). Előkelő származás.

Jiddis, a keleti, főként a lengyel- és oroszországi zsidók nyelve, amely német, héber és szláv elemekből kultúrnyelvvé fejlődött. Észak-Amerikában is nagy zsidó tömegek anyanyelve. Orosz- és Lengyelországban, Amerikában hatalmas J. nyelvű irodalma és sajtója van az ottani zsidóságnak. A máramarosi, ung- és beregmezei zsidók között sok a J. anyanyelvű. L. *Jargon*.

Jiftach (*Jeftu*). A zsidó nép bírása, állami életének legzűrzavarosabb korszakába. Tulajdonképpen portyázó csapat vezére csak, mikor a gileádiak felhívására az ammoniták elleni hadjárat vezérségére vállalkozott. Harcos hevében megfogadta, hogy ha győzelmesen tér vissza a hadjáratból, akkor «ami háza kapujából eléje kerül, Istennek legyen szentelve» (feláldozza). A győzelem után éppen a leánya jön diadalmi zenével eléje. A vaksorsnak ez a kegyetlen játéka megrendíti, de állja fogadalmát. A Talmud fogadalmáért súlyosan elítéli. E helyen Eliézerre, Ábrahám pátriárka szolgájára utal a Talmud. Mikor Izsák számára feleséget ment keresni, ő is fogadalmat tett: Imé, itt állok a vízforrás mellett és e város lakosainak leányai kijönnek vizet meríteni. Legyen ezért ez: Hogy a leányzó, akinek azt fogom mondani: hajtsd meg a te vedredet, hogy ihassam és ez azt mondja erre: igyál, sőt még a tevéidet is megitatom: legyen az, akit szerzettél a te szolgádnak Izsáknak és ezen ismerjem meg, hogy irgalmasságot cselekedtél az én urammal. (*Móz.* I. 13. 14). Ezt a fogadalmat is elítéli a Talmud, mert megeshetett volna, hogy

sánta, vagy vak lány kínálja meg a vízzel és akkor arra kényszerült volna, hogy a fogadalmát szegje meg, vagy az urához való hűségét. Könnyelműnek bélyegzi a Talmud Saul fogadkozását is, hogy a lányával jutalmazza azt meg, aki Góliátot leveri, mert rabszolga, vagy más megbélyegzett is legyőzhette volna az óriást (*Taanit* 46). Más helyen tragikus összeütközést sejt a Talmud J. és leánya között. Ez szemrehányásokkal halmozta el apját: «hiszen Jákób is megfogadta; «amit Isten ad, annak tizedét neki szentelem». Isten tizenkét fiúval áldotta meg, vajjon feláldozott-e ezek közül csak egyet is?» J. barbár hatalmaskodását nem lehet összeegyeztetni még az őskori zsidóság erkölceivel sem, a fogadalmak szentségével még kevésbé és ellenszenvesen zord áldozatkészsége egyszer sem ihlette meg az ősi zsidó költészetet. F. M.

Jigdal (h.). *Magasztaltassék az élő Isten és legyen dicsőítve*. A reggeli imarendbe fölvetett hitvallomás, amely a Maimonidesz által dogmatizált tizenhárom hitcikkelyt tartalmazza. A közforgalomban levő imakönyvek ennek az imádságnak szerzőjéül is Maimonideszt vallják, de tévesen, mert a XIV. sz. derekáig még nem is ismerték. A J. szerzője Daniel b. Jehuda Dájan, aki Olaszországban élt. A XV. sz. sziddurjai még a péntekesti liturgiába iktatták, némelyek a szombati muszaf, a legtöbben az engesztelő ünnep esti imarendjéhez csatolták. Utolsó versét (mészim jechaje él berov chaszdo, a holtakat feltámasztja a Mindenható nagy kegyelme) kétszer mondják. A spanyolszefárd rituálé hozzáfűzte még azt a tizennegyedik verset is: Éle jud gimmel ikarim jeszod torat Mose emesz unvuato, ime ez a tizenhárom hitcikkely Mózes igaz Törájának és prófétaágának alapja.

Jirmijahu, Jeremiás próféta héber neve. l. *Jeremiás*.

Jirmijahu, Abaújszántói rabbi a XIX. sz. elején. Rabbi családból származott, anyai ágon pedig a *Meginé Sélomó* szerzőjének leszármazottja. 1780-ban, amikor Borkenstein Gerson nagymartoni rabbit Nikolsburgba hívták meg országos főrabbinak, ő lett annak utóda Nagymartonban. 1801-ben elfogadta az abaújszántói hitközség meghívását, de már 1807. u. o. meghalt. Utódja fia, *Joáb* németkeresztúri rabbi lett. J. a *Modóó* c. munkához kommentárokat írt (Zolkiew 1795).

Jistábách (h.). *Dicsértessék a kezdete és egyszersmind neve a reggeli imába betoldott bibliai rész befejező áldásának*. Ennél a szakasznál tér el a köznapi liturgia lényegében az ünnepitől, mikor is e helyen a *nismász* (l. o.) kezdetű szakaszt iktatják be. Az ima Isten dícséretét tartalmazza.

Jiszmach Móse (h.). *Örüljön Mózes*. A szombati reggeli téfló (l. o.) negyedik áldásának neve és kezdete.

Jiszrael Zeév, ha-Lévi, sátorlajaujhelyi dajan. Szerzője az *Erec Chemdó* és *Nachló Leiszróól* c. könyveknek. Öregségére Erec-Jiszraelbe ment és Tibériásban telepedett le, ahol 1861. meghalt.

Jiszró, hetiszakasz, mely Mózes 2. könyve 18. fejezetének elejétől a 20. fejezet végéig terjedő részt foglalja magában. Rövid tartalma: Jiszró

és Izrael, Izrael kiválasztása. A tíz ige. A hetiszakaszhoz tartozó prófétai rész. *Jezsajás* könyve 6. fejezetének elejétől a 7. fejezet 6. verséig terjed. A tórai és prófétai rész között az az összefüggés, hogy mindkettőben Isten megjelenéséről van szó, a Bibliában a kinyilatkoztatás, a prófétikus könyvben pedig Jesája prófétává avatása alkalmával. R. D.

Joáb, abaújszántói rabbi a XVIII. sz. végén és a XIX. sz. elején. Fia volt *Jirmijáhu* (l. o.) abaújszántói rabbinak. 1791-ben Németkeresztúron, később Hunfalun, majd atyja halála után Abaújszántón lett rabbi. Nagykiterjedésű irodalmi munkásságot fejtett ki. Bécsben adta ki az Alfazinak tulajdonított *Sadré Binó* c. művet (1792) és a *Chén Tóv* c. munkát (u. o. 1806). Halála után két művét adták ki *Imré Noám* (Munkács 1885) és *Imré Joáb* címen. Veje volt Frankl Izsák nagykárolyi rabbi (l. o.). S. R.

Joachim, 1. *József**, hegedűművész és komponista, szül. Köpcsényben 1831 jún. 28., megh. Berlinben 1907 aug. 15. Kilencéves korában a bécsi konzervatóriumba került, ahol Böhm tanítványa volt. Itt Mendelssohn-Bertholdy előtt is játszott, majd a Gewandhausban lépett fel tizenkétéves korában az Ernst-quartettel. 1849-ig maradt J. Lipcsében, mint Dávid és Hartmann tanítványa, de közben egész Németországban hangversenyezett. 1844-ben maga Mendelssohn vitte Angliába, ahol előkelő koncerteken lépett fel. 1849-ben Párisba ment és itt Berliozsal együtt lépett fel nagy sikerrel. Ezután Weimarba hívták meg koncertmesternek, majd a hannoveri király hegedűszólistája lett 1852. 1868-ban Berlinbe, a Königl. Hochschule f. Musik tanárának és a Szépművészeti Akadémia tagjának hívták meg. Világhírű quartettjét továbbra is vezette s öreg koráig koncertezett. Kompozícióin Schumann hatása érzik erősen. Formai és tartalmi tekintetben legkiválóbb alkotása a *Magyar koncert*. További jelentékeny kompozíciói: *Hamlet-nyitány* (op. 4); *Héber melódiák* (hegedűre és pianóra, op. 9); *Nocturne*, hegedűre és kis zenekarra (op. 12); *Dem Andenken Kleists* (op. 14); *Marza* jelenet Schiller Demetriusából (contralto-solo és orchesterre, op. 14) stb. A J.-ról szóló számos könyv közül legjobban Moseré (2 köt. 1900). Ugyanő J. levelezéseinek kiadója is. K. K.

2. *J. Vilmos*, kiváló orvosíró, szül. Pozsonyban 1811., megh. Pesten 1858 szept. 17. A pozsonyi jesi-ván Talmudot tanult, majd a pesti egyetem orvosi fakultására iratkozott be és 1838. doktorátust tett, azután Bécsben lett kórházi, majd katonaoorvos Itáliában. Aztán Sárváron, majd 1853-tól kezdve Pesten volt orvos. Értékes orvostudományi munkásságot fejtett ki magyar nyelven is. Magyarországnak egyik legelső szakképzett balneológusa volt s idevonatkozó írásai részint az Orvosi Társaság jelentek meg, részint a Balneologische Zeitschrift-ben és a Zeitschrift f. Natur- u. Heilkunde in Ungarn-ban. Önállóan megjelent művei: *Der Gesundheitsfreund der menschlichen Seele* (1845); *Törvénykezési orvostan orvosok s jogászoknak számára* (1853, első enémű munka magyar nyelven); *Betrachtungen über die hämorrhoidalzustände u. deren Heilung* (1855); *Die*

Bitterwässer Pannoniens in chemischen physiologischer u. vorzüglich in therapeutischer Beziehung (1855.); *Zur Diagnostik u. Therapie der Abscesse* (1856). Tagja volt több külföldi orvosi tudományos társaságnak. (V. ö. Reich «Bész Él» III. f. 18.)

S. R.

Jób (*Ijób, Hiób*), hőse a róla elnevezett könyvnek, amely a bibliai Szentíratok c. gyűjteményben a harmadik helyre került a zsidó kánon szerint. J. a szenvedésben való jámbor kitartás eszményképévé magasodott a világirodalomban. J. nem zsidó, hanem Ue-ből való arab. Három országból való három barátja szintén nem zsidó. Egész környezete idegen s a könyv témája is kiemelkedik a zsidóvallás légköréből és az általános emberi vallásbölcselet magasságában mozog. J. könyve (Kohelettel és a Példabeszédekkel) az ú. n. Chochmó- (bölcesség) irodalom körébe tartozik és az egyetemes emberi szempontok racionális fölismérése jellemzi. Költői stílusú párbeszédben bontakozik ki a hős szenvedése és valláserkölcsi szemlélete. A dialógus prózai nyelven írt prologus előzi meg. A prologus nem minden adata egyezik a párbeszéd adataival és ezért sokan azt a felfogást vallják, hogy a prózai bevezetés csak későbbi toldalék. J. jámbor ember s nagyon gazdag. A sátán kétségbevonja az ő igaz jámborságát, s azt mondja, hogy azért istenfélő J., mert gazdag. Sujtaná Isten őt csapásokkal, bizony nem tartana ki vallásosságában. Isten, hogy próbára tegye J.-ot, kiszolgáltatja őt mindenestül, de élete kivételével, a sátánnak. Gyermekét, vagyonát elvesztette és barátai Elifáz, Bildád és Cofár (asztán Elihu) felkeresik, hogy megvigasztalják. Végül Isten is megszólal és J. sorsa jóra fordul. J. tehát azáltal is pernyertessé lett, hogy ő bizonyult vallásosnak a jámborkodó barátokkal szemben. Amazok vallása a megszokottság kényelmes puha párnája, az övé azonban a kritika útvesztőjén keresztül világosságra kijutott vallásosság, mely a becsület védelmének hevében született újjá. Kételyek mardossák meg mindvégig az isteni igazságszolgáltatás felől, de elvégre Isten fölötté áll még annak az igazságnak is, melyet ember a maga szűk látókörében annak tart. Az anthropocentrikus világlátásnak át kell alakulni theocentrikussá. Ennyiben lehet a könyvet, mint általában szokás, theodiceának, istenigazolásnak venni. De még sokkal inkább igazolja az embert, ki a sátán ármánykodása ellenére megtartja jellemének tengelyét: az Istenhitet. Ilyen értelemben fogja fel e könyv tendenciáját magyar-zsidó kutatója: Hevesi Simon is. A liturgiában J. könyve borús hangulatú tartalma folytán av hó 9 napjának magánolvasmányai között kapott helyet. Jób könyvét az Izraelita Magyar Irodalmi Társulat bibliájában Béres Ármin, a Frenkel-féle bibliában Hevesi Simon fordította.

F. M.

Irodalom. Hevesi Simon. J. könyve; C. Siegfried (Jew. Encycl.), Ewald (2. kiad. 1854); Klostermann (Realencycl.); Budde (1896); Ceyne, J. a. Solomon (1887); Bickell, Dichtungen d. Hebräer II. (1892); Das Buch J. (Wien 1894); Voigt, Einige Stellen d. Buches J. (1895); Lei, Studien u. Kritiken (1895); Bär, Text d. Buches J. (1895); Laue, Die Komposition d. Buches J. (1895); Reuss, Das Alte Testament (1892–94); Duhm, J. (1897); Reuss, Vortrag über d. Buch J. (1888); Hoffmann, J. (1891); Fr. Delitsch, Das Buch J. (Leipzig 1902).

Jób Dániel, író és rendező, szül. Aradon 1880 dec. 22. Egyetemi tanulmányai végeztével a hírlapírói pályára lépett, majd 1907-től kezdve a Vígyszínház rendezője lett. 1921-ben az amerikai Blumenthal a Vígyszínház művészeti vezetésével bízta meg, 1926-tól kezdve pedig u. o. társigazgató. Írt egy elbeszélő kötetet *Ifjúkor* c. (1908) és két színművet *Orgona* (1913) és *Őszi vihar* c., melyek közül az utóbbit 1918. a Vígyszínház mutatta be.

Sz. G.

Jobbágy Jenő, szül. Szegeden 1898 júl. 16. Egész fiatalon a Pesti Napló belső munkatársa lett, majd a Hét, a Mult és Jövő és a Zsidó Szemlében jelentek meg cikkei és novellái. A szépirodalommal hamar felhagyott, közgazdasági pályára lépett, s most közgazdasági irányú cikkeket ír különböző lapokba.

Jóbél (*h.*), az ötvenedik esztendő bibliai neve. A bibliai korban külön intézményszámba ment a családi birtok és a magántulajdon védelmére. Ilyenkor ugyanis az eladott föld az eredeti tulajdonoshoz tért vissza. J. a jubileum szó héber alakja.

Jocé. (*h.*) Vulg.: *jojce*. Eleget tesz (a kötele-ségeinek). A héber szó annyit jelent, hogy *kimegy*. A keleties frazeológia az elvégzett köteleességről azt mondja, hogy aki elvégezte, kimegy a kötele-ségből. A kifejezést olyan embernek a jellem-zésére is használják, aki nem ellenzékieskedik és minden véleményt elfogad. *Jojce* (*jóce*) *lechol hadéosz*. Minden véleménynek eleget tesz. F. M.

Jochanan ben Zakkai. Jeruzsálem elpusztítása s az azt követő kornak legjelentéke-nyebb tannaitája, a jabnei akadémia megalapítója. Hillel tanítványa (Szukkót 28a) és utóda volt az iskola vezetésében, mert jóllehet legfiatalabb volt a tanítványok közt, Hillel mégis őt jelölte utódának, mint a bölcsesség és a jövő generáció atyját (Jeruzs. Neddárim V. 39b). Élete utolsó negyven esztendejében Izrael vezetője volt. A templom elpusztítása előtt már nagy aktivitást fejtett ki, különösen a szaduceusok Halachájával szemben. 18 évig Galileában élt, aztán a lakosság tudatlansága és vallási közönyössége miatt eltávozott onnan. Jeruzsálem védelmében élénk részt vett, de a békekötést tanácsolta; midőn azonban ez nem volt lehetséges, missziója tudatában koporsóban kivitette magát az égő városból s Vespasianus engedélyével Jabnében megalapította nagyjelentőségű akadémiáját. Ekkor már öreg volt, de energiájával, tudományával és nagy tekintélyével mégis a zsidóság centrumává emelte az iskolaszékhelyet. Legfőbb érdeme, hogy az áldozás és cerimóniák helyébe az áhitatos imát és a tanulást helyezte. A Szanhedrint szintén Jabnéba helyezte át. Élete utolsó éveit Berur Hagilban töltötte s itt keresték fel tanítványai. Utóda a pátrarcha, II. Gamaliel lett. J. utolsó óráit a Talmud (*Beráchót* 28b) beszéli el, úgyszintén azt is, hogy soha senki se látta más-hol, mint vagy a Bész-há-Midrásban, vagy tanulmányok közben. Főkép törvénytudása volt nagy, de sokoldalú ismerete kiterjedt a Halachára és Haggadára is, ezenkívül pedig biblia-exegezisést is több helyen említi a Talmud (*Bábá Bathra* 10b, *Abot di R. N. 4.*, *Bechórot* 5b, *Chullin* 27b, Jerus. *Szanhedrin* 19b, *Pesztika* 40c). J. volt a

szimbolikus biblia-interpretáció rendszeresítője; módszerét chomer-nek nevezik. Történelmi nagysága abban áll, hogy a zsidóság világhelyzetét világosan felismerve idejében s azt a legkétségteljesebb viszonyok között reorganizálta, feltéve őrzött írásmagyarázatát és tradicionális ismereteit pedig az utókor számára megmentette. S. R.

irodalom. Bacher Vilmos, «Jewish Encyclopedia»: u. a. «Agada der palästinesischen Tannaiten» (2. kiad. 1.); Grätz, «Geschichte der Juden» III.; Weiss, «Dör-Dör» I.; Derembourg, «Essai sur l'Histoire et Géographie de la Palestine» (1867); J. Spitz, «R. Jochanan b. Zakkai» (1883); Schlatter, «J. der Zeitgenosse der Apostel» (1899).

Jod a héber alphabetum tizedik betűje. Hangzó értéke: j (szó végén i és e hang után nem ejtjük), tehát inyhang. Számértéke: tíz. Neve kezdet jelent, alakja félig zárt kéznek felel meg.

Jóel próféta könyve a 12 kisebb próféta között foglal helyet. A prófétáról semmi személyes vonatkozású adatot nem találunk könyvében, nem is tudjuk, hogy a könyv mely időből való. Szól sáskacsapásról, a közeledő ellenségről, amely sáskarajhoz hasonlít és ez ellenében bőjtre hívja fel népét. «De szíveteket tépjétek, ne ruháitokat, úgy térjete meg Istenhez.» «Akkor aztán kiöntöm az Én szellememet mindenkire, hogy prófétálnak fiaitok és lányaitok, öregeitek álmokat látnak, ifjaitok látomásokat érnek, sőt a rab-szolgákra és szolgálókra is kiöntöm akkor a szellememet. Csodajeleket hívok elő az égen és földön: vért, tüzet és füstgomolyokat. A nap átváltozik sötétséggé, a hold vérré, mielőtt eljönne Istennek nagy és félelmetes napja. . . Egyiptom pusztává lesz, Edóm sivataggá a Juda fiain elkövetett jogtalanság miatt, Juda pedig örökké megmarad és Jeruzsálem nemzedékről nemzedékre.» J. nem ismeri Jesája nagyszerű emberközösségét és prófétizmusát nem színesíti meg az örök béke gondolata, amely a kardból kaszát kovácsol. J. nacionalista és harcra buzdít: «Rontsátok el a ti szántóvasaitokat, csináljatok fegyvert azokból és kaszáitokból dárdákat csináljatok.» Korát illetőleg a legszélsőségesebb nézetek merültek fel. Vannak, kik a legrégibb és mások, kik a legkésőbbi prófétának tartják. F. M.

irodalom. Hitzig, Kommentar zu den kleinen Propheten (2. kiad. 1881); Keil, Biblischer Kommentar (3. kiad. 1888); Orelli, Kurzgefasster Kommentar (2. kiad. 1888); Weilhausen, Die kleinen Propheten (1892); Nowack, Handkommentar (1897); Pusey, The minor Prophets (1888); P. W. Farrar, u. a. (1890); Credner, Der Prophet J., übersetzt u. erklärt (1831); Meier, u. a.; Wünsche, Die Weissagung d. Propheten J. (1872); A. Marx, Die Prophetie des Joel (1879); Scholz, Kommentar zu J. (1885); E. le Sauvoureux, Le Prophète J., Introduction, Critique, Traduction et Commentaire (1888); Pearson, The Prophecy of J. (1885); Grätz, J. (Breslau 1872); Kessner, Das Zeitalter d. Propheten J. (1888); Stade's Zschr. IX.; Volek (Encycl. IX.); Rob. Smith, Encycl. Britt.; Ryssel (Encycl.).

Joél. máramarosi szabó, a hétesztendő há-
törében Máramaros vm. alispánjának megbízásá-
ból Hottin besszarábiai városban járt, hogy a
tatarsereg mozdulatairól híreket hozzon. 1762
aug. 13. volt Hottinban, értesüléseit, melyek a
valóságnak mindenben megfeleltek, a porosz
ezredes zsidó tolmácsától szerezte. Az erről szóló
okmány szerint J. fontos tudósítását «sidó» nyel-
ven, tehát héberül vagy jiddisül írta meg és ebből
fordították magyarra. Az okmány most a maros-

vásárhelyi Teleki-levéltárban van. J. személyé-
ről semmi adat nem maradt. U. L.

Jogegyenlőség az az elv, amely a társas-
dalmi berendezésre való tekintet nélkül a törvény
előtt nem tesz különbséget az ország polgárai
között, tartozzanak azok bármely nemzetiséghez,
fajhoz, osztályhoz, vagy felekezethez. A törvény
előtt való egyforma jogokban való részesedését
a polgárságnak először a francia forradalom való-
sította meg, Magyarországon az 1848-iki törvény-
hozás.

Jogfosztottság. Alkotmányos vagy alkot-
mányellenes úton bekövetkezett olyan állapot,
amely egy felekezetet, osztályt, fajt, nemzetiséget,
esetleg egy egész népet vagy nemzetet polgár-
jogainak gyakorlásában megátol. Az egyéni,
illetve kollektív szabadságnak ez a korlátozása
sokszor ismétlődött a történelem során. A magyar
zsidóság évszázadok alatt élt ilyen jogfosztott-
sági állapotban és az ezeréves történelem régmúlt
korszakaiban, csak az államalapítás első két
századában volt szabadságjogainak birtokában.
Ha jogokhoz is jutott, mint IV. Béla alatt, akár-
hogyan is tekintjük, ez a jog, külön zsidó-jog volt
és nem egyenlő jog, amely egyformán megilleti
az állam minden polgárát. A középkor még nem
ismerte az egyenlő elbírálás szellemét és a szabad-
ságjogot is úgy kezelte, mint olyan kiváltságot,
amit adományozni lehet és amit meg lehet vonni
a kegyvesztettség bekövetkeztével. Noha a zsidó-
ság a középkorban valósággal állandó jogfoszt-
ottságban élt, a folyton életben tartott külön
zsidótörvények mégis egyszer sem szögezték le
a jognélküliségét. Annál meglepőbb, hogy túl a
középkor végső határain, III. Ferdinánd nyomta
rá legelőször a zsidókra a jognélküliség bélye-
gét 1647., mikor elrendelte a zsidók elmozdítását
a vármok bérlésétől és kimondta, hogy azok az
ország jogainak nem részesei. U. L.

Jogkiterjesztés. A zsidók jogállapotát
1790–1840-ig a De Judaeis c. törvény (l. o.) sza-
bályozta. Az 1840-iki országgyűlés a régi törvény
helyett az alábbi 1840: XXIX. t.-cikket léptette
életbe: «Addig is, míg a zsidók állapotjáról a
törvény bővebben rendelkezik, ezúttal határoz-
tatik: 1. §. Mindazon zsidók, kik az Országban,
vagy kapcsolt Részekben születtek, valamint
szinte azok is, kik az itteni lakásra törvényes
úton engedelmet nyertek, ha ellenük erkölcsi ki-
fogás nincsen, az egész Országban és kapcsolt
Részekben bárhol szabadon lakhatnak, kivéven
egyedül az 1790: XXXVIII. t.-cikkben említett
bányavárosokat, melyekből a bányák és bányászati
intézetek tekintetéből törvényes régi szokás mel-
lett jelenleg kizárva vannak. 2. §. A fennálló fel-
tételék mellett gyárakat zsidók is állíthatnak,
kereskedést és mesterségeket akár maguk ke-
zükre, akár vallásukbeli legények segítségével
is űzhetnek s ifjaikat azokban taníthatják, azon
tudományokat pedig és szép mesterségeket, mik-
nek gyakorlatában eddig is voltak, ezután is
gyakorolhatják. 3. §. Egyébiránt köteleztetnek,
hogy állandó vezetékek és tulajdonnevekkel élje-
nek, a születendő pedig vallásuk papjai által
vezetendő anyakönyvben bejegyeztessenek. 4. §.
Minden oklevelet és szerződéseket a hazában és a

kapcsolt részekben divatozó élő nyelven kötelesek szerkesztetni. 5. §. Amennyiben az izraeliták polgári telkeknek szabad szerezhethetése gyakorlatában lennének, az ily városokban ezen gyakorlat jövőre nézve is megállapíttatik. U. L.

Jognélküliség. A XVII. sz. közepén II. és III. Ferdinánd uralkodása alatt a harmincadok és vámok bérlei zsidók voltak. III. Ferdinánd nem akarta őket megtérni ebben a jövedelmező foglalkozásban és több ízben bocsátott ki szigorú rendeleteket, hogy megfossza őket a bérleteiktől. Végzetes hatású volt az 1647. kiadott rendelete, amelyben kimondja, hogy a vámok bérletétől el kell mozdítani a zsidókat, akik az ország jogainak nem részesei (jurium regni non capaces). Ez volt a hazai törvényhozásban az első királyi megnyilatkozás, amely a magyar zsidókra a jognélküliség állapotát deklarálta. (L. *Jogfosztottság.*) U. L.

Jogtalanság, ami a joggal ellentétben áll. A rendezett jogállapotnak és a jogbiztonságnak a hiánya, valamint az egyes osztályoknak és társadalmi rétegeknek kizárása a jogok, főleg a politikai és legelsősorban az emberi jogok gyakorlásából, olyan ténykedések, amelyek a J. fogalmába tartoznak. A zsidóság a történelem során számos esetben részesült ilyen jogtalanságban. (L. *Jognélküliség, Jogfosztottság.*)

Jogtudomány. Mint a teológiában és a filológiában, úgy a J.-ban is nehéz meghatározni a zsidók részvételét olyan módon, hogy azt a XIX. sz. ig el lehessen különíteni a zsidó tudományoktól. Nem véletlen azonban az, hogy a gettó kapuinak leomlása után a polgári pályákon érvényesülő zsidóság hatalmas részt vett és eredményesen munkálkodott éppen a J. terén. A gettó tudománya főképpen a filológiai ismerettel párosult jog volt, miután a talmudtudomány csupán a modern feldolgozás alakjában vallástörténelmi, filológiai és archaeológiai studium, de azoknak a részére, akik csak magát annak anyagát vitatják meg, éppen tartalmának nagyobb része miatt, valamint az évezredes studium hagyományai miatt is elsősorban jogi disciplina. Ezért a zsidóság, amint megnyílt előtte a jogász pálya, csupán jogi ismerete forrásanyagát változtatta meg, a jogi érzéket, mely két és fél évezred öröksége volt, egyenes vonalban továbbfejlesztette s míg a XIX. sz.-ig ez csupán a Talmud és Sulchan-Áruch kommentálásában, az azokhoz írott scholionokban merült ki, de jogi judiciumban, sőt rabulisztikában, másrészt kritikai hajlamban is néha meglepően nyilatkozik meg: addig a XIX. sz.-tól kezdve az élő jog érdekelte a zsidó jogászokat. Ezek közé azonban a nagyszámú és e helyütt fel nem sorolható kiváló és irodalmilag is jelentékeny nyomokat hagyó talmudtudós jogászokat nem soroljuk fel, miután azt más fejezetek és azok irodalma alatt tárgyaljuk. A talmudi jogra csupán azt kell leszögeznünk, hogy azt az európai jogtudományba a hírneves Fassel Hirsch (l. o.) nagykanizsai rabbi németnyelvű művei vitték be, s a külföldi jogtörténészek félszázadnál hosszabb idő óta az ő munkáit idézik. Ehhez járultak Bloch Mózes (l. o.) németnyelvű feldolgozásai is, bár azok az előbbiek nivóját nem érik el, éppen

jogászai szempontból. Mindkettőnél azonban a polgári, büntető és tulajdonképeni egyházi jog elkülönül.

A különböző államok élő jogának zsidó művelői közül a legkiválóbbak az alábbiak:

Adler, v. bécsi egyet. tanár, jogtörténet.
Ascher, v. holland miniszter, nemzetközi jog.
Bernard Lazare, kriminalista, a Dreyfus-per ügyvédje.

Brandeis, new-yorki Chief-Justice, cionista vezérfrfi. Államjog.

Cohn Georg, zürichi egyet. tanár. Jogtörténet.
Crémieux Adolphe (megh. 1884.) v. francia igazságügyminiszter, büntetőjog.

Dernburg Heinrich*, berlini egyet. tanár. Kereskedelmi és büntetőjog, jogi enciklopédia.

Ehrenberg Victor*, lipcei egyet. tanár, kereskedelmi és pénzügyi jog.

Errera L., v. brüsszeli egyet. tanár.

Friedberg Emil*, v. lipcei egyet. tanár, kereskedelmi és egyházjog.

Frankel Ottó, prágai egyet. tanár, magánjog.
Glaser*, bécsi egyet. tanár, közjog.

Goldschmied, berlini egyetemi tanár, kereskedelmi jog.

Grünhut Karl S.* (l. o.), bécsi egyet. tanár, keresk. és váltójog.

Haase Hugó, v. német bir. képviselő és miniszterelnök, a Független szocialista párt alapítója és elnöke. Büntetőjog.

Haas Ludwig, német bir. képviselő, politikai és jogi író.

Hatschek Julius*, v. göttingeni egyet. tanár, az angol alkotmány és közigazgatási jog specialistája.

Jellinek Georg*, v. heidelbergi egyet. tanár, az államjog klasszikusa.

Jellinek Walter*, heidelbergi egyet. tanár, államjog.

Levi, bostoni Chief-Justice, büntetőjog.

Levi-Catellani Enrico, padovai egyet. tanár, nemzetközi jog.

Lewy E., freiburgi egyet. tanár, római jog.
Luzatti Luigi, v. olasz miniszterelnök, római egyet. tanár, államjog.

Oppenheim, londoni egyet. tanár, államjog.
Polacco, bolognai egyet. tanár, keresk. jog.

Preuss Hugó, v. berlini egyet. tanár, a weimari alkotmány szerzője és fogalmazója. Államjog.

Rava Adolfo, v. olasz miniszter, római egyet. tanár. Államjog.

Reading lord, órgróf (viscount) régebbi nevén Rufus Isaac, v. indiai alkirály. Lord-Chief Justice, főállamügyész, képviselő. Jelenleg a Lordok Háza tagja, cionista és zsidó közéleti vezér. Kereskedelmi, pénzügyi és nemzetközi jog.

Reinach Joseph, v. francia képviselő, politikai és jogi író.

Riesser Jacob, R. Gabrielnek, a német zsidó emancipáció előharcosának unokája. A német néppárt egyik alapítója és vezetője. A Reichsratnak 1918 óta állandóan első alelnöke, a berlini egyet. tanára, a Hansabund alapítója, kereskedelmi jog.
Rosenthal Eduard, jenai egyet. tanár, jogtörténet és nemzetközi jog.

Rosin H., volt berlini egyet. tanár.

Schücking Walter, müncheni egyet. tanár, nemzetközi jog.

Schwartz Berthold* (l. o.), baseli egyet. tanár. Római jog.

Simson Eduard*, von, az 1848. frankfurti parlament elnöke, majd a legfelsőbb Birod. Törvényszék elnöke, német közjog.

Sonnenfels Joseph*. A büntetőjog egyik megalkapítója.

Stahl Julius*, berlini egyet. tanár, a konzervatív Kreuzzeitung alapítója.

Stammler Rudolf*, berlini egyet. tanár. Jogbölcselet, jogi enciklopédia.

Stier-Somló Felix*, bonni és kölni egyet. tanár. Jogbölcselet, nemzetközi jog és államjog.

Unger Joseph*, bécsi egyet. tanár. Állam- és keresk. jog.

Arias Gino, genovai egyet. tanár, a fascista alkotmány szerzője és fogalmazója. Jog- és alkotmánytörténész.

Vinaver, v. orosz dumaképviselő, büntető- és kereskedelmi jog.

Wollemborg Leone, v. olasz miniszter, egyet. tanár, pénzügyi jog és szociálpolitika.

Worms Emile, v. párisi egyet. tanár, pénzügyi jog. S. R.

II. A J. és államtudomány Magyarországon ugyancsak jelentős módon juttatta szerephez a magyar zsidóságot. E tudománykör szakirodalmában tekintélyes a névsora azoknak, akik még el nem évült forrásműveket alkottak, vagy figyelemreméltó munkásságot fejtettek ki, mint Bamberger Béla, Baumgarten Izidor, Baumgarten Nándor, Darvai Fülöp, Fayer László, Földiák Gyula, Friedmann Bernát, Horn Ede, Löw Tivadar, Löw Tóbiás, Márkus Dezső, Mezei Ernő, Neumann Ármin, Pollák Illés, Vázsonyi Vilmos, Visontai Soma stb. A J.-i irodalom e művelőihez sorakoznak azok, akik mint jogi folyóiratok szerkesztői szolgálták a magyar jogtudományt: Balog Arnold, Wolf Vilmos, Grünhut Ármin, Ujlaki József, Schwartz Izidor, Lévy Béla, Szende Lajos és Márkus Dezső. A gyakorlati jogi élet terén is számosan jutottak el a legelsőkhöz, így: Vázsonyi Vilmos volt igazságügyminiszter, Vadász Lipót volt igazságügyi államtitkár, Fayer László egyetemi tanár, a magyar büntetőjog reformátora, Neumann Ármin egyetemi tanár, a kereskedelmi jog egyik legnagyobb magyarítója, Baumgarten Izidor koronagyógyász-helyettes, Horowitz Lipót jogakadémiai tanár, Fodor Ármin kúriai bírő, Kovács Marcel kúriai bírő, Szántó Mihály miniszteri tanácsos, Baumgarten Nándor közigazgatási bírő, valamint Márkus Dezső, Dévai Ignác, Grün József, Neuberger Ignác, Baumgarten Károly, Barna Ignác, Beck Hugó, Rósa Kalmán, Pataki Gyula, Kelemen Mór, Décsey Zsigmond, Szegő Ignác kúriai bírák és tanácselnökök, akik mellett méltóan szerepelnek az ügyvédi gyakorlat legmarkánsabb képviselői közül: Schreyer Jakab, Siechermann Bernát, Dombóvári-Schulhof Géza, Wittmann Ernő, Medgyes Simon, Fazekas Oszkár, Mózes László, Friedmann Bernát, Visontai Soma, Vaisz Sándor, Batacszki Lajos, Brüll Ignác, a pesti ügyvédi kamara volt elnöke, Pollák Illés, Baracs Marcell, Gál Jenő,

Grünhut Ármin, Mezei Mór, Stiller Mór, Darvai Fülöp, Chorin Ferenc, Neumann Rafael, Rósa Izsó stb. E névsor kiegészítésül fel kell említeni a zsidó származású, de más hitre tért tényezőit is a magyar J.-i életnek, mert csak így egészül teljessé mindaz, amit a zsidó alkotótehetség produkált a J. terén. Csemegi Károlyt, a halhatatlan kodifikátort kell első helyen említeni; igen kiváló munkásságot fejtettek még ki: Teleszky István volt igazságügyi államtitkár, Szászi-Schwarz Gusztáv egyetemi tanár, Földes Béla egyetemi tanár, Somló Bódog egyetemi tanár, Pikler Gyula egyetemi tanár, Lengyel Aurél miniszteri tanácsos, Almási Antal, Meszlényi Arthur, Schwarz Bertalan stb. (V. ö. *Venetianer* L. «A magyar zsidóság története.» U. L.)

Jom hakippurim. Az engesztelésnek napja, tisri hónap tizedikén. Liturgiai sajátságai a következők: I. Az ünnep előnapján szlichoszt mondanak és délelőtt levágatják a szárnyasokat (l. *Kaporósz*), sokan e szárnyasokkal való engesztelést szegényeknek osztott pénzen váltják meg. A sacharisznál nem mondják a 100-ik Zsoltárt, de mondanak ovinu malkénut, nincsen tachanun, nem mondják a 20-ik Zsoltárt. Sok helyütt a templomatyák (l. *Gabbáj*) édességet osztanak ki a közönség körében. Ezzel szimboliztikusan azt a kívánságot fejezik ki, hogy senkise legyen reászorulva a köztámogatásra, hanem szerezzék meg édes nyugalomban a kenyerét. Szokásban van J. előnapján a temetőbe menni. Kötelesség ilyenkor a szokottnál nagyobb (ünnepi) ebédet fogyasztani. Már a hagyomány mondja: aki jól lakik kilencedikén, annyi ez, mintha böjtölne kilencedikén és tizedikén. A jámborabbak ilyenkor a rituális fürdőbe mennek (l. *Mikvo*), még a gyászidőben levő is mehet ide. A minchó tefilló a köznapival megegyezik az utolsó áldásig, majd vidduj, al chét, eloháj necór következik. A tefilló megismétlésénél a vidduj elmarad. Nincsen sem ovinu malkénu sem tachanun. Egész kadis, olénu, árvák kadisa. Az emberek sokhelyütt börszíjjal harminckilenc ütést veretnek magukra. Ezt háromszor mondott vehu rachummal számolják ki, mint-hogy e bibliai vers 13 szóból áll ($3 \times 13 = 39$). Akit ütnek, mondja a viddujt és arceal észak felé fordul. A böjt beköszöntését fogadó étkezés könnyen emészthető ételekből álljon. Meggyújtják otthon az ünnepi gyertyákat (l. *Gyertyagyújtás*), áldást mondanak fölötte és sechejónut; ha péntek este is van, akkor a két áldást összekapcsolják. Sok helyütt megáldják a gyermekeket, hogy legyenek istenfélők és hosszúéletűek, a haragosok pedig kibékülnek. II a. Naplemente előtt gyülekeznek a zsinagógában, a férfiak taliszt öltenek, áldást mondanak reá s levetik a cipőket. (Sok helyütt a rabbi a Tórást a frigszekekrényből kivieszi, a templomban körülhordozza, majd feddő beszédet mond.) Az előimádkozó háromszor mondja a Kol nidré imát, melyet a közönség hal-kan vele mond. Mindenki hangosan sechejónut mond. Péntek este itt a 92. és 93. Zsoltárok következnek. Majd a maariv következik. A sémát követő hat szót (boruch sém...) ez alkalommal hangosan mondják. A maarivban beiktatják az ünnep vezérversét. Péntek este a legtöbb szombati rész is

megmarad; mogén óvószban hamelech hakódost mondanak hoél hakódos helyett. Ninesen a tefilló végeztével kadis, majd az előimádkozó jaalet mond, szelichosz és pijutok, nagy vidduj, ovinu malkenu, mely szombaton elmarad. Egész kadis, olénu, árvák kadisa, 27. Zsoltár, árvák kadisa, valamennyi sir hajichud és sir hakóvód, adón ólam. II b. Korán mennek reggel templomba, a kézen csak az ujjakat mossák meg s így a szemet is. A napi sir hajichudot mondják, majd sir hakóvódot és a napi Zsoltárt. Jocér órtól pijutokat illesztnek be. A sémánál a hat szót ismét hangosan mondják. A tefillóban nagy vidduj. A tefilló ismétlésénél pijutok, szelichosz, nagy vidduj, ovinu malkenu, mely szombaton elmarad. Két Tórát vesznek ki a frigyszekrényből, mondják a tizenhárom isteni tulajdonságot, mint ros hasónókor. A tóraolvasás külön (ünnepi) hanglegjtéssel történik. Az első Tórához hat férfit hívnak fel (szombaton hetet). A felolvasott rész: *Mózes* III. 16. fejezet, a főpap jom hakipurimi szolgálatáról szól. A másik Tórát is az asztalra helyezik s fél kadist mondanak mindkettő fölött. A második Tórából e részt olvassák fel: *Mózes* IV. 29. fejezet 7–11 versek, a vonatkozó áldozati törvény. A haftóra anyaga: *Jesája* 57. fejezet 14. verstől az 58. fejezet végeig, az igaz bójtról szól. Szombaton van jekum purkon és misebérach is, majd halottak és mártírok emlékezete (l. *Hazkorasz nesómósz, Av horachamim*), asré, jehalelu s visszahelyezik a Tórákat a frigyszekrénybe. II c. A muszaf tefillót délelőtt kell még megkezdeni. A megismétlésnél nagy vidduj és pijutok, szelichosz, Kohanitik áldása (l. *Birchosz kohanim*) szombaton is. Egész kadis, ovinu malkenu, mely szombaton elmarad. II d. A minchónál nem mondanak sem asré, sem uvó lecijont. Egy Tórát vesznek ki a frigyszekrényből. A felolvasás anyaga: *Mózes* III. 18. fejezet, a tiltott házasságokról, a nemi élet tisztaságáról szól, a Tóra elé három férfit szólítanak, a harmadik egyszersmind a maftir, ki Jóna könyvét olvassa haftóra gyanánt. Az áldásokat csak mogén Dóvidig mondják. Jehajelu. Visszahelyezik a Tórát, félkadis. A tefilló a sachariszével megegyezik, tehát nagy vidduj. A tefilló ismétlésénél pijutok, szelichosz, vidduj. A papi áldás elmarad, de szim sólóm, ovinu malkenu, mely szombaton elmarad, egész kadis. II e. A neiló asréval és uvo lecijon-nal kezdődik. Fél kadis és a neiló tefilló. Az *ir* ige helyett mindenütt a *pecsétel* ígét használják: koszvénu, uchszóv, venikószév helyett: choszménu, uchszóm, vészéchószém, kisvidduj. Az ismétlésnél pijutok és szelichosz, mely közben hétszer mondják Isten tizenhárom tulajdonságát. Kohanitik áldása csak a tefillóban, de valóban nem. Ovinu malkenu még szombaton is. Majdsémá jiszóruól egyszer, boruch sém stb. háromszor, az örökkévaló az Isten hétszer. Egész kadis, egysófár-fúvás. Végül: lesónó habó bijerusolájim. III. E-ste köznapí maariv ima, a tefillóban áto chonantonu (l. o.) betoldással, egész kadis. Áldás bor, láng és fűszer fölött (l. *Havdóló*). Olénu, 27. Zsoltár, jókívánságok és áldás a holdra (l. *Birchosz levónó*).

F. D.

Jom séni sel gólujósz (h.). A számkivételtek második napja. Az ünnepek második napjá-

nak neve. A bibliai törvény ros hasono és sovnoosz ünnepeket csak egy, peszach és szukkosz (l. o.) ünnepeket pedig csak két naposaknak ismeri; a nap-tári bizonytalanság folytán aztán ezek az exiliumban két, illetőleg nyolc naposakká lettek. A J. tehát a diaszpórában élők ünnepének második napját jelenti.

F. D.

Jom tov. Jó nap. Az ünnep héber neve. A jiddis nyelvhasználat pleonazmusként mondja: gut jontev (jom tov). Az egyes ünnepekről lásd a megfelelő címszavakat.

Jóna próféta könyve a 12 kisebb próféta gyűjteményének egyik része. Tartalmi tekintetben az elbeszélő műfajhoz tartoznék, de alapeszméje a próféták közé utalja. J.-t Isten Ninivébe, AsszírIA fővárosába küldi, hogy ott Istenítéletet és bűnbánatot hirdessen. Tehát a pogányok számára is van megtérés és a biblikus felfogás nem köti ezt az Egyisten hitére való megteréshez. A megtérés tehát erkölcsi javulásban áll. J. azonban egy Tarsisba induló hajón szönik meg hivatása előtt. Ekkor Isten vihart támaszt és a hajó már már törést szenved. Rémullet fogja el a hajóslegényeket, mindegyik a maga Istenehez kiáltoz, tengerbe vetik a hajó rakományát, J. azonban a hajó sarkában húzódik meg, lefekszik és elalszik. Szól hozzá a kormányos: mit alszol? kelj fel, kiálts te Istenedhez, hátha megkönyörül rajtunk! Aztán sorsot vetnek, hogy ki miatt érte őket a veszedelem és a sors J.-ra esik. Kérdik tőle: Mi a mesterséged, honnan jössz, mi a hazád, miféle népből való vagy? Mire ő felel: Héber vagyok és az Örökkévalót, az ég Isténét imádom. Saját tanácsára aztán tengerbe dobja J.-t. Elnyeli egy hal és ő annak belében imádkozik. A hal erre kiveti a partra és ő most már elmegy Ninivébe és hirdeti a végveszedelmet. Ott bójtöt rendel a király, még az állatokra is és Isten visszavonja a kimondott veszedelmet. Ezt zokon veszi J., de Isten egy ricinusbokrot mutat neki, melyet féreg emészt, hogy ő nem hűsölhet árnyékában. Mire így szól Isten «Te fájlalod a ricinusbokrot, mellyel nem vesződtél és én ne sajnáljam Ninivét, a nagy várost?» A könyv bizonyára szatirikus célzattal Izráel ellen, mely nem akarja hivatását teljesíteni, holott más vallásúak jobbak; a hajóslegények imádkoznak, mialatt J. alszik, a niniveiek megtérnek, holott J. jobban röstelli, hogy szava nem ment teljesedésbe, mint ahogy fájlalja a város erkölcsi romlását és szörnyű bűnhődésének bekövetkeztét. Csak zsidó próféta lehetett akkoriban oly éles bírálója saját népe gyöngéinek, mint amilyen J. volt.

F. M.

Irodalom. Hitzig, Kurzgefasstes Exegetisches Hdbuch (4. kiad. 1904); G. A. Smith, Twelve Prophets; Wellhausen, Die kleinen Propheten (3. kiad. 1898); Nowack, Die kleinen Propheten (2. kiad. 1904); Kalisch, Bible-Studies II.; Cheyne (Thel. Rev. 1877); Wright, Biblical Studies (1886); G. F. Block, Studien z. Gesch. d. althebräischen Litteratur.

Jónás, 1. Dávid, építész, szül. Budapesten 1871. J. Zsigmond (l. o.) tesvérbánja. Tanulmányait a budapesti műegyetemen, majd Bécsben végezte. Hosszú ideig öccsével közösen dolgozott, azután a Magyar Államvasutak építésze lett. Ő tervezte a Bőszörményi-úti Tisztviselőtelep házait (1924).

F. B.

2. **J. János***, úttörő pedagógus és keresk. akadémiai igazgató, szül. Kiskunhalason 1848 nov. 4., megh. Eperjesen 1911. jan. 3. Eleinte jesivánövendek volt, de világi műveltségre törekedvén, kizárták onnan, mire J. cél nélkül tovább tanult, majd elvégezte a gimnáziumokat. Azután a pesti egyetemen az orvosi és bölcsészeti karra iratkozott be egyszerre. Az orvostudományi tanulmányokat nemsokára feladva, keleti nyelveket és matematikát hallgatott. J. 1870. Lipcsében Roschernél nemzetgazdaságtant tanult s Bebellel személyes érintkezésbe lépett. 1829-ben a budapesti Kereskedelmi Akadémiához hívták meg, 1885. pedig Trefort kinevezte az akkor létesült pozsonyi kereskedelmi akadémia igazgatójává. Foglalkozott keleti és európai közép-kori irodalommal és számos pedagógiai tanulmányt írt. Lefordította Vámbéry angolul írt meséit, az *Indiai tündérmeséket* (1881); Garibaldi regényét, *A szerzetes uralma* címen (1870, névtelenül); Duncker *Az ókor történetét* (4 köt. 1876–78), amellel írt számos tankönyvet, nyelv-tant és kereskedelmi iskolai szakkönyvet. J.-t úgy tekintik, mint a hazai kereskedelmi szakoktatás úttörő kezdeményezőjét. S. R.

3. **J. Zsigmond**, építész, szül. Budapesten 1879. Tanulmányait a műegyetemen végezte. 1906-ban a Magyar Mérnök- és Építész Egylet aranyérmét nyerte el. Hosszabb ideig tesvərbátyjával, Dáviddal (l. o.) működött együtt. Közös tervezett épületeik: Szénássy és Bárczay áruháza; Tolnai Világlapjának palotája; a Goldberger-féle áruház. F. B.

Jonátán ben Jákob, rabbi. 1686-ig Budán lakott, majd fogságba esvén, Nikolsburgban váltották ki. Könyve *Keszess Jonászon* c. alatt 1697. jelent meg Dyrhenfurtban. Tárgya a szer-tartástan körébe vág.

Jónáth, rabbi. Nevét a nagy ünnepek alkal-mával szokták említeni néhány német községben azon zsidók hosszú sorában, akik a hit martirjai voltak. J.-t néhány társával együtt 1250–80 kö-rül kivégezték Pozsonyban. Az esemény köze-lőbbi adatai ismeretlenek.

Jordán Sándor, rabbi, szül. Sátán (Borsod vm.) 1861. Különböző jesivák és egyetemek elvégzése után a rabbi-pályára lépett. Miskolcon mint hittanár, Fogarason mint megyés rabbi működött. Erdemrendes dísztagja a fogarasi katonai veteránok egyesületének. Megindítója, elnöke és vezetője volt a magyarországi izr. statusquo-hit-községek egyesülési és szervezkedési mozgal-mának. A háborúban a katonai kóser-élelmezés első bevezetője, amit később más városban is követtek. Szatmáron, amelynek most főrab-bja, Szafa Chaja néven együletet alapított a heber nyelv felújítása érdekében. U. o. alapít-totta meg az első heber tannyelvű óvodát 1911., majd 1922. a hat osztályú nyilvános, heber tan-nyelvű elemi iskolát. Főműve 1895. jelent meg a harmadik századbéli rabbi *Jochanan ben Nappa-cháról*. A műhöz Nöldecke, a neves orientalista írt kritikai megjegyzéseket. Sz. I.

Jóre deó (*Jóre dea*). Vallási törvénykönyv, a Sulchan Áruach egyik része. (L. *Kódex-iro-dalom*).

Joseffy, 1. Rafael, zongoraművész, szül. Po-zsonyban 1853., megh. New-Yorkban 1915. Már kora ifjúságában csodagyermekszámba ment. A híres Taussignak volt kedvelt tanítványa. Több ízben hagversenykörutakat rendezett Ma-gyarországon és a külföldön. Híre eljutott Ame-rikába is és 1891. a new-yorki Nemzeti Konzerva-tórium meghívta tanárának. Igen sok zongora-művet írt, amelyek dallamosságukkal népszerű-séget szereztek komponistájuknak. Kitűnő zene-pedagógus volt, aki egész nemzedékeket tanított meg zongorázni. Híres pedagógiai munkája 1892. *School of advanced piano-play* címmel angolul, 1902. pedig *Meisterschule des Klavierspiels* címmel jelent meg. Haláláig jó magyarnak val-lotta magát. M. B.

2. **J. Vilmos**, teológus, szül. Sárospatakon 1825 okt. 25., megh. Budapesten 1910 márc. 5. Előbb különböző jesivákon, majd a sárospataki ref. kollégiumban tanult. A hallei egyetemen Geseniusnál keleti nyelveket hallgatott, később a padovai rabbiszemináriumon S. D. Luzzatto és Lelio della Torre növendéke volt, az ottani egye-temen pedig filozófiai doktorátust tett. 1856–57-ig tanító a Pesti Izr. Hitközség iskolájában. 1861–64 közt Bécsben működött, mint rabbi, 1873–85 közt pedig Londonban tartózkodott s köziratok tanulmányozásával foglalkozott, ké-sőbb, haláláig Budapesten élt, mint magántudós. Önállóan megjelent művei: *Moria* (Leipzig 1870); *Sir ha Sirim* (Basel 1877); *Gott und Götter* (Bu-dapest 1897). Egy cikksorozat is jelent meg tőle a kolozsvári Magyar Polgárban *A történetírás bűnlajstroma* címen. M. B.

Josephus Flavius, zsidó történetíró és had-vezér, szül. 37-ben, megh. a második század ele-jén. A kohaniták előkelőbb családjából való származásával, sőt anyai ágon a Hasmoneusokkal való rokonságával ő maga kérkedik (Vita s. 1). Már gyermekkorában feltűnt emlékezőtehetségé-vel és tanulási vágyával. Végigtanulta a fari-zeusok, szadduceusok és esszenusok iskoláit, majd három évet a pusztaságban töltött, míg végre 19 éves korában a farizeusokhoz csatlako-zott. 26 éves korában volt először Rómában több paptársának kiszabadítása érdekében. Ez egy Alityros nevű görög-zsidó színész és a zsidókkal szimpatizáló Poppaea Sabina, Nero nejeinek se-gítségével sikerült is neki. Röviddel Jeruzsá-lembe való visszatérése után megkezdődtek a nagy hadjáratok s a jeruzsálemi Nagy Szan-hedrin ő rá bízta Galilea védelmét. Hogy ezt a rendkívül fontos határrészt miért bízták éppen ő rá, nem árulja el, csupán annyit mond, hogy a forradalmat lecsillapítani küldték oda, mert csu-pán az egyik rész hajlott arra, a többi a rómaiak pártján volt. Ez nyílt ferdítés J. részéről, ami a tényekkel tökéletesen ellenkezik s csupán saját áldatlan szerepét akarta tisztázni ezzel. A Szan-hedrin ellenőrül két törvénytudóst adott melléje, de ő ezeket visszaküldte, egész Galileát átszer-vezte s ügyeinek élére egy új Szauhedrint állított. Kitűnő organizátor volt és csapatai közt fegyelmet tudott tartani. Ő maga 100,000 főnyi gyalogos és 5000 lovas katonáról beszél. Számos várost meg-erősített. Ekkor még őszintén akarhatta a rómaiak

kiűzését s a Törvényt is megtartotta, de nagy ellenfele, Giskalai János (l. o.) már árulással vádolta meg s fellázadt ellene, azonkívül bevádolta a Nagy Szanhedrinnél, amely elhatározta letételét, de J. nem fogadta a kiküldöttöket, mire újból kinevezték Galilea kormányzójának s a zendülő Tiberiás lakóit erőszakkal leverte. Minthogy a lázadások ellen Sepphoris vára római őrseget kért, J. azzal a szándékkal ment oda, hogy megbünteti őket, de Cestius Gallus hamarabb elfoglalta azt s J.-t visszavonulásra kényszerítette, ő azonban egy másik római sereget a Jordánon túlra kergetett. Midőn Vespasiánus megérkezett, J. erősítéseket kért Jeruzsálemből s ő maga Sepphoris közvetlen közelében állott fel seregeivel Jotapatánál s jóllehet a Szanhedrin nem tudott neki seregeket küldeni, J. kitűnő stratégiának bizonyult a védelemben s Vespasiánus csak 47 napi ostrom után tudta tőle az erődtímenyt elfoglalni. J. egy ciszternába menekült, de társait kijátszva, megadta magát Vespasiánusnak, akinek megjósolta császárságát. Ekkor kezdődik J. árulása. Felvette az őt adoptáló Vespasiánus családi nevét s midőn Jeruzsálem ostroma alatt az valóban császár lett, J. elkísérte őt Alexandriába, de később Titushoz csatlakozott Palesztinában. Jeruzsálem elpusztítása után J. több száz foglyot szabadított ki, főképp nőket és gyermekeket s ki-esszolgált több elítéltnak a keresztfáról való levételét. Ezután zsidó iratokkal felszerelve, Rómába ment, ahol azonnal polgárjogot kapott, pénzt és ellátást az udvartartástól. Ezenkívül Judaeában birtokot adományozott neki a császár árulásáért, úgy, hogy J. gondtalanul élhetett studiomainak. Halála után Rómában szobrot állítottak neki Eusebius és Jeromos egyházatyák szerint. J. történelmi művei nem csupán tartalmuk bősége, hanem apologetikájuk miatt is rendkívül becsesek s az ókorban is igen nagy hatásuk voltak. Művei, melyeknek legtöbbjét görögül írta, de a történettudomány általában latin címeiken említi, a következők: 1. *De bello Judaico*, a zsidó háborúról szóló nagy mű hét könyvben. Ennek az egynek eredetijét, mely teljesen elveszett, arameusul írta, később göröggre fordította és Vespasiánusnak s Titusnak ajánlotta azt. Úgy Titus, mint II. Agrippa az eseményekkel egyezőnek találták azt. Ebben többek közt az is áll, hogy a templomot nem Titus parancsára gyújtották fel, sőt annak akarata ellenére. 2. *Antiquitates Judaicae*, J. legfontosabb műve, egyzersmind az ókor legnagyobb szabású enemű írásműve. 20 könyvből áll s kronológiailag teljesen megfelel Dionysios Halicarnassus műve beosztásának. Ebben a művében J. a zsidóság komoly védelmezőjének s a görög-római világban elterjedt félreértések és ferdtések helyreigazítójának bizonyul. A könyvet Domitianus alatt, 93-ban írta. Felöleli a világ kezdetétől 66-ig, Palesztina megszállásáig terjedő időszakot. A könyv az egyházatyákra rendkívül nagy hatással volt s azok főképp innen, meg Philoból (l. o.) ismerték meg a zsidó multat. Művébe szándékosan beleszői a haggadikus legendák legszebbjeit. Művének a biblia-exegézis szempontjából is nagy, sőt kezdeményező hatása volt. Szempontjai és ér-

zései valódi zsidó szempontok és érzések, csupán nyelve görög. Ismeretei rendkívüliek, nemcsak minden zsidóíratot és szóbeli hagyományt ismer, hanem az alexandriai és a régebbi egyiptomi írókat, így Manethot is. 3. *Vita*, J. önéletrajza, mely főképp aktív katonai-politikai szereplésére és önigazolására vonatkozik, miközben ellentmondásba kerül régebbi művével. E művét élete alkonyán, 100 körül írta s Eusebius véleménye szerint csupán az előbbi nagy mű függeléke volt, amelyet azonban csak II. Agrippa halála után bocsátott közzé. 4. *Contra Apion*, a zsidók elleni rágalmak és vádak eloszlatására írta és csupán latin fordításában maradt fenn. Több más művet is tulajdonítanak J.-nak, így az ú. n. Makkabeusok negyedik könyvét és más műveket, melyeknek nem ő a szerzője. A zsidó törvényekről szándékában állott nagyszabású munkát írni, de ezt nem válthatta valóra, más kisebb művei pedig elvesztek. J. erősen hitt saját prófétai tehetségében. (Állásfoglalását az esszénusokkal szemben l. *Esszénusok*). Zsidó vallássossága, sőt orthodoxyája egészen kétségen kívüli, habár hadvezéri szereplése árnyat vet jellemére. Másrészt ez sem volt közönséges értelemben vett árulás, inkább a lehetetlen helyzet teljes felismerése, a menthető megmentése és az emberi élet megkimélése lehetett a célja. Ezt bizonyítja nem közönséges szeretete fajtája iránt. J. olvasása sohasem szünetelt; könyvei a keresztény egyházatyák legkedveltebb olvasmányai közé tartoztak; Eusebius a legnagyobb tudósnek tartja. A bizánci későbbi historikusok pedig az ő nyomán írnak. Írói képessége és stílusa egyaránt magas színvonalon állanak, de hiúsága és egoizmusa jellemének rovására mennek. J. műveinek görög, latin, szír, héber és modern nyelvű kiadása rendkívül nagyszámú s fel nem sorolható. Az Antiquitates egyes könyveit először Horschetzky (l. o.) nagykanizsai orvos fordította németre (Prága 1826 és Nagykanizsa 1843). Magyarra a latin szövegből Istóczy Győző, az antiszemita vezér fordította le J. műveinek egy részét (Budapest 1900).

S. R.

Irodalom. Krauss Sámuel, J. Fl. Jew. Encecl., (1904), mely a jelen értekezés alapjául szolgált; Nikolai, Griechische Litteraturgeschichte II.; Fürst, Bibl. Judaica II.; Bäwald, J. in Galiläa (Breslau 1877); Korach, Über den Wert des J. als Quelle für die römische Geschichte I. (Leipzig 1895); Niese, Der jüdische Historiker J. (Hist. Zschft. LXXVI.); Unger, Sitzungsberichte der Münchener Akademie; Bloch, Die Quellen des J. Fl. (Leipzig 1879); A. Mez, Die Bibel des J. (Basel 1895); Duschak, J. Fl. u. die Tradition (Wien 1864); Olitzki, J. Fl. u. die Halachah I. (Berlin 1885); Grünbaum, Die Priestergesetze bei J. Fl. (1887); Weyl, Die jüdische Strafgesetze bei J. Fl. (Berlin 1900); Poznanski, Über die religionsphilosophischen Anschauungen des J. Fl. (u. o. 1887); Lewinsky, Beiträge zur Kenntnis d. religionsphilosophischen Anschauungen des J. Fl. (Breslau 1887); Destimon, Die Chronologie des J. (Kiel 1880); Niese, Zur Chronologie des J. (Hermes) 1893; Destimon, Die Quellen d. J. Fl. (Kiel 1882). A bővebb irodalmat Schürer, Geschichte des jüd. Volkes (3. kiad. 1.) és főképp Krauss Sámuel i. m. tartalmazza.

Joszéf ben Gerson. rabbi. Őse a wieni kiűzöttek közül való, aki Budán telepedett le. Innen került J. az ázsiai Izmirbe. Kiadta mestere művét, *R. Joszéf Iszkifa responzumait*. Ez a munka Frankfurtban jelent meg 1709., saját írásai is bennfoglaltatnak.

Jozsef ben Samuel, rabbi. Budán lakott 1686-ig, ekkor vándorolt ki. Művének címe: *Zemirosz*, Wandsbekben jelent meg 1731.

Jozsef Selomo Zalman, rabbi. Pozsonyban született. 1780-ban adta ki glosszáit a Talmudhoz *Minchász Ohi* c. alatt Prágában.

Jószóm (h). Árva. Rendszerint a gyászolórtik alatta a gyász első esztendejében. Halálózási évfordulón azt, aki kaddist mond. *Kaddis jószóm*: árvák kaddisa.

Jótekonyság. A J.-nak és a J. organizációjának speciálisan zsidó eredete miatt a zsidóság életében különös fontossága is van, mert a J. első organizált formái a mózesi könyvek etikáján nyugszanak s már a bibliai korban megvalósultak; minden későbbi kor jótekonysági szervezete csupán annak továbbfejlesztése s így a speciálisan zsidó J.-i szervezeteké is. A J. bibliai héber kifejezése a *Cedókó*, tehát ugyanaz a szó, amely a bibliai nyelvben az igazságosságnak is egyedüli kifejezése. Minden intézményes J. egyedüli kifejezése a héberben máig a «Cedókó», míg a magánjótekonyságnak, a könyörtületesség vagy a szeretet gyakorlásának megjelölése már a Bibliában és a Talmudban (l. *Simeon ha-Caddik*) a *gemillusz Cheszed*. A régi zsidó etikai felfogás szerint, mely a bibliai, talmudi és az azutáni koroknak rabbinikus felfogására is változtatlanul vonatkozik, tehát magának a zsidó hitvallásnak sokat hangoztatott nézete szerint a J. magában véve még nem érdem vagy épen erény, hanem csupán kötelességteljesítés, mert általa csupán a «Cedókó»-nak, az igazságosságnak teszünk eleget; igazságosságnak pedig azért nevezi a héber nyelv a J.-t, mert Isten az Ő adományából megköveteli a szegénynek juttatandó részt, «mert a föld az Enyém, ti pedig mindannyian vendégek vagytok rajta», ezért az özvegyek, árvák, idegenek és a hit szolgálatának fizetség nélkül élő levíták és kohaniták kapjanak abból. A legrégebbi rabbinikus felfogás még azzal is magyarázza, hogy a «Cedókó» egyaránt egyedüli kifejezése az igazságosságnak és a J.-nak a Bibliában, mert a zsidó felfogás szerint a gyámoltalannak és hínestelennek joga van segítséget kérni szerencsésőbb sorsú testvéreitől. Ezen erkölcsi felfogások alapján van a zsidó J.-nak, mint kötelességteljesítésnek, egészen speciális indító oka és szerepe az egész későbbi zsidó történet folyamán. A legrégebbi korban a zsidó nép egyedüli törvénykönyvének, a Bibliának kimondott parancsai alapján gyakorolta a J.-ot: «Adnod kell a szegénynek és szivednek nem szabad bosszankodni, amikor adsz neki s az Isten meg fog téged áldani minden munkádban, mindenütt, ahova kezed teszed» (*Deuter.* 12. 10–11). A mózesi törvénykönyv a tulajdonjogot nem terjesztette ki a földbirtok és a vetés szélére, sem az elszórt kalászokra, sem az eltérített nyájra, sem a hetedik év (*jóbel*) termésére, mert «az idegené, az özvegyé, az árváé legyen az», mint a szigorított formájú parancs («Én, az Örökkévaló, parancsolom» végzettel) számos helyen tanítja. (*Ler.* 19. 9. 10; 23. 22; 25. 23; *Ér.* 23. 11; *Deut.* 24. 19–21.) Ezenkívül ugyanaz a mózesi törvények elrendelik a tized fizetését évenként az idegeneknek, özvegyeknek,

árváknak és a fizetéstelen papságnak, tehát már a nomád-pásztor korban a jövedelmet mint «Isten adományát» fogta fel a zsidóság s ennél fogva azt mindenben meg kellett osztani a szegényekkel. A szegényt a Biblia az «Én népemnek» nevezi s ugyancsak Istent tekinti az «árvák atyjá»-nak és az «özvegyek bírójá»-nak. A szigorú J.-parancsokon kívül a Biblia még számos helyen figyelembe ajánlja az irgalmasság gyakorlását: «Ha testvéred elszegényedik, segítened kell rajta, hogy ő is élhessen veled» (*Levit.* 25. 35); «Húsdoból való» és «ha látod őt meztelen, fel kell ruháznod, ha éhes, kenyeret kell adnod neki, ha kitaszított, hajlékot kell nyújtandod» (*Jesája*); «Áldott legyen, aki a szegényről gondoskodik, az Úr fogja őt megszabadítani» (*Zsolt.* 112.); «aki szánakozik a szegényen, Istennek ad kölcsön» (*Zsolt.* 19.), mert «Ő szereti az idegent, atyja az atyátlannak, bírja az özvegynek» (*Deut.* 10. 18., *Zsolt.* 118) stb. Hogy a J. kötelességgyakorlás, melyet mindenkitől elvár a vallás mindenkivel szemben, aki nélkülöz, az is kitűnik a Bibliából (*Deut.* 23. 5; *Kir.* I. 20. 31., *Amosz* 1. 11), azonkívül Philonak a «J.»-ről szóló műve is vizsztatükrözteti ezt (17–18. §). A zsidóság már ősatyját Ábrahámot is a jótekonyság és irgalmasság megtestesülésének látta, ellentétben minden más népnek hőrosz-ősatyjáról szóló képzeivel. A patriarkák közül Iszachar van feltüntetve úgy, mint aki segíti a szegényt és gyámoltalant s Isten minden adományát megosztja a szűkölködőkkel. A Midrás- és Talmud-szerzők felfogása még inkább továbbszötte és valóra váltotta a bibliai gondolatot a J.-ról. Az idevonatkozó rendkívül nagyszámú erkölcsi törvényből leginkább a következők tükröztetik vissza a Midrások és a Talmud magasztos felfogását a J.-ról: «Aki irgalommal van embertársai iránt, annak Isten is irgalmazni fog, de akiből hiányzik a könyörtület embertársai iránt, azon az Ég nem fog irgalmat gyakorolni» (*Sabbat* 151 b.). Az egyik midrás-allegória szerint Isten megmutatja Mózesnek az ég kincseit, mely azok részére van felhalmozva, akik életükben jótekonyságot gyakorolnak (*Midras-Tanchuma Exod.* 30. 13-hoz). Azonban ugyancsak a Talmudszerzők szerint a J. nem terjedhet addig, hogy valaki saját családja iránti kötelességét emiatt elhanyagolja, amikor az nyomorban van. Ezt a Talmud bűnnek tartja s amikor az esszénusok ezt nem követték, az ushdai rabbizsinat elrendelte, hogy senki se adjon többet vagyona ötödrésznél, nehogy függetlenségből függő helyzetbe kerüljön. A Talmud szerint a J.-ra elsősorban a feleség, a serdületlen gyermekek, a szegény rokonok és a város szegényei tarthatnak igényt (*Bábá Mecia* 71. a.). Másrészt a talmudi etika szerint a J.-ot úgy kell gyakorolni minden egyes szegénnyel szemben, ahogy azt annak szükségletei és korábbi igényei megkívánják, ennél fogva a tönkrement emberek korábbi társadalmi állását is tekintetbe kell venni «és ha valaki lovagláshoz van szokva, akkor azt sem szabad megvonni tőle akkor, amikor kényszerítve van azt nélkülözni változott viszonyok közt.» (*Szifré Deut.* 15. 8-hoz, *Ketubót tract.* 67b., *Peah Jerusalmi* 8. 21. b.) Ugyancsak a Talmud

írja elő a J. gyakorlásánál a feltétlen diszkrétciót, hogy a nyilvánosság ne sértse és ne alázza meg a támogatásra szorulókat (*Ketubót*). A pusztán J.-nál nagyobb érdem a szegénynek pénzt kölcsönözni, azt keresethez juttatni, de még nagyobb érdem a könyörületesség gyakorlása. Micha próféta (6. 8.) ezt a kifejezést használja: «szeretni a könyörületességgyakorlást». Minthogy a pusztán J. az eredeti zsidó erkölcsi felfogás szerint csupán kötelességteljesítés, azt csak a szeretet, a személyes jóindulat, az irgalmasság és könyörületesség, egyszóval a «gemillusz cheszed», ami benne foglaltatik, teszi erénnyé. Ebből következik, hogy a Biblián alapuló talmudi ethika a kirakatjótékonytságot megveti. Ezalatt a J. módját, szívből való, önzetlen eredetét, tapintatos lebonyolítását érti a Talmud, amint Mózes V. könyve is úgy kívánja a J. gyakorlását, «hogy szíved el ne boruljon». A «gemillusz cheszed», a szeretetnek, az irgalmasságnak, a jóindulatnak alkalmazása a Talmud szerint egy ke azoknak a pilléreknek, amelyeken a világ, az emberi társadalom nyugszik. Így tanította azt Nagy Sándor kortársa: Simeon ha-Cadik (l. o.) (az igazságos), az időszámítás előtti 4. sz.-ban. Eszerint az emberi szenvedés felismerése hívja fel az emberek egy részét a segítségre s ennek nyomán alakultak az első J.-i egyletek, melyek a társadalom fenntartásának részesei. A Talmud szerint ez elsősorban az illető városvezetőség, vagyis a hitközség kötelessége s ez tartozik gondoskodni arról, hogy ne legyen körében szűkölködő vagy bűnöző. Tehát a bűnözésnek a nyomorból való eredetét is felismeri és méltányolja a Talmud. Ezeken az erkölcsi alapelveken épültek fel a J.-i szervezet első formái a zsidóságnál s ezek a máig létező intézmények már megvoltak a jeruzsálemi Nagy Templom fennállása idején, amikor annak vezetői, az *Ansé Keneszesz Hagdóló* (a Nagy Gyülekezet férfiai) szervezték azt. Ezt azért fontos leszögezni, mert némely keresztény teológus és azok alapján mások is azt a meggondolatlan tévedést követik el, hogy Máté evangéliumából vezetik le a J. összes későbbi organizált formáit, jöllehet Máté (Matatjáhu) összes idevonatkozó kitételei kivétel nélkül a régebbi zsidó iratokon nyugsznak és betű szerint megvannak a 98.-ik Zsoltár Midrásában. A J.-nak ott említett hét ága: 1. az éhezőknek táplálékot, a szomjazóknak italt nyújtani, 2. a meztelenek felruházása, 3. a betegek látogatása, 4. a halottak eltemetése és a gyászolók vigasztalása, 5. a foglyok megváltása, 6. az árvák felnevelése és menhelyadás a hajléktalanoknak, 7. hozományadás árva leányok részére. Ezek a zsidó államban nem csupán szokások voltak, hanem intézményesített karitatív egyesülések alapjává váltak, mert már a mózesi törvények, egy egyszerű, de monetheista földmivelő-pásztor nép törvényei szigorúan megparancsolták az özvegyek, árvák és idegenek (rabszolgák és foglyok) támogatását. Hogy a J. szervezve volt a zsidó államban, arra bizonyosság Josephus leírása. Midőn Adiabene zsidó vallásra áttért királynéja: Helena és fia Izátesz a palesztinai éhség idején nagy mennyiségű gabonát, fűgét és érepenzt küldtek Jeruzsálembe, akkor ezeket az éhezők közt a Nagy

Templom «legkiválóbb emberei osztották fel» (*Antiquitates* 20. 2, § 5). A Misna is említi, hogy a kiosztást a legkiválóbb férfiak teljesítették minden J.-nál. Ezeket a J. élén állókat nevezték *gabbaim*-nak és *caddikim*-nak, akik előkelőség tekintetében a Kohaniták ama ága után következtek, akikből a főpapok kerültek ki s ezek családjába külön elővizsgálat nélkül beházasodhattak. Maga Rabbi Akiba is a J.-i egyesületek élén állott. A segélyszervezésnek a világtörténelemben ismert eme legrégebbi formái a Misna korában, tehát a Nagy Templom fennállás idején a következő volt. Minden községnek volt egy jótékony adományokat gyűjtő szekrénye (*chuppó, korbán*), mely a község szűkölködőinek szükségletére szolgáló pénzt tartalmazta. Ezek pöntekenként megkapták heti eledelszükségleteikre, valamint a ruházatukra elégséges pénzt. Ugyancsak abból osztottak ki adományt a vándor-szegényeknek és idegeneknek, akik csak annyit kaptak, amennyi egy napra szükséges volt, szombat kimenetelekor pedig három napi táplálékot. Ezenkívül azonban egy ebéd mindig rendelkezésre állott, az esetleges szükségre való tekintettel. A J.-i szekrényt a község három előkelő bizalmi férfija őrizte s csak J.-i ügyekben Besz-dint képeztek s saját belátásuk szerint járhattak el oly módon, hogy tekintetbe vették a támogatott személy előbbi szociális helyzetét. A pénzbeszedésre a két legtekintélyesebb vezető ment, de függetlenül ezek sem szedhették azt be, viszont nem kéregetni mentek adományokat, hanem formálisan megadóztatták az egész lakosságot tehetsége szerint; teljes felhatalmazással rendelkeztek és vonakodás esetén ingóságokat foglalhattak le. A «Chuppó» részére hetenként újra gyűjtöttek minden községben. Ha valaki 30 napig egy városban tartózkodott, köteles volt adakozni, ha 6 hónapig, akkor a ruhasegélyezéshez, ha 9 hóig, akkor temetési költségekhez is hozzájárulni. A J. adminisztrátorait, ill. a gyűjtőket *parnasszim* nak nevezték s ezek nemcsak «azdag és előkelő férfiak voltak, de makulátlan jellemükhöz szó sem férhetett és panasz sehol nem fordul elő ellenük. Valamennyi régi zsidó J. vezető principiumát a Talmud abban összefoglalja, hogy a szegényt sohasem szabad megszégyeníteni (*Chaggiga* 5a). A J.-ot a Templom fennállásakor, de különösen azután, hogy a szimbolikus értelmű áldozások megszűntek, az áldozatok egy fajának fogták fel s ehhez képest az adakozóknak méltóaknak, tisztáknak és kifogástalan jelleműeknek kellett lenniök, mintha áldozathozatalra járulnának, úgyszintén az elfogadóknak is a vallás keretein belül kellett élniök. A J. alapokból a Talmud tanúságtétele szerint nem zsidókat is támogattak, de azok a zsidók, akik félredobták a Törvényt, nem tarthattak jogigényt többé a támogatásra, ha részesültek is benne (*Gittin* 61a). A magánjótékonyság természetesen ez elől sem zárkózott el. Bálványimádóknak nem engedték meg, hogy az áldozat jellegével bíró J.-hoz hozzájáruljanak. A J.-nak legrégebbi intézményes formája, amely egyáltalán létezett, a zsidóknál volt meg s ez az országutakon létesített menházak voltak, idegenek, hajléktalanok és üldözöttek részére. Ezeknek J.-célú

látogatása és támogatása kötelesség volt s ezt a tradíció már a zsidóság kánaáni letelepedésekor Ábrahámra vezette vissza. Később, az egész ókorban fejlesztették ezt az intézményt és midőn a 4. sz.-ban Julianus császár hasonló intézményeket létesített a Római Birodalom minden részében, rendelkezésében kifejti, hogy a zsidók és keresztények, jóllehet az istenek ellenségei, a filantrópia megtestesítői s a zsidók közt koldus egyáltalában nincs. A J. későbbi kodifikálása Maimonidestől származik. Ő 8-féle J.-ot sorol fel (*Jad Hachazáka* 10. 7—13): 1. Aki támogat és pénzhez juttat szegényeket vagy valamely jövedelemmel járó munkához segíti azokat; 2. Aki ad anélkül, hogy tudná: kinek és az illető sem tudja, kitől kapott; 3. Aki titokban ad, bedobva a pénzt a szegények lakhelyére; 4. Aki a szegények közé dobja a pénzt, anélkül, hogy ismerné az illetőket; 5. Aki ad, mielőtt kérnének tőle s végül 8., aki ad, bár nem derült szívvél. A kórház és az azzal párosult menház intézménye a 11. sz.-tól kezdve van meg állandóan Közép-Európában. A Tóra előtti nyilvános fogadalom útján való J.-gyakorlás ünnepek vagy gyász esetek alkalmával, bár szintén ókori zsidó eredetű (*Toszaft*), a középkorban terjedt el. Ugyancsak megvolt mindenütt a kötelező J.-i alap támogatás biblikus alapon a legszegényebb gettóban is, sőt ezt egyenesen kötelező adónak fogták fel s a tehetős nőket és gyermekeket is megadóztatták. Az átlagos jövedelmű zsidó ember jövedelmének 10%-át tartozott J.-i célra adni a Talmud előírása szerint (*Ketubót* 50a és *Pea Jer.* I. 15b., *Maimuni Jad Hachazáka* 7. 5) s ennek alapján a középkori rabbik kötelező hitközségi adóvá emelték ezt. Ez a szokás a XIII. sz.-ban egész Európában s ehhez képest a magyarországi zsidónegyedekben is megvolt. A gettók fennállása idején a következő J.-i egyesületek léteztek mindenütt, ahol zsidók éltek hitközségekben: szegénytámogató, ruhakiosztó, nevelési, hozományosztó, árvasegélyző, és -nevelő, beteglátogató és -segélyző, gyermekágyasokat segélyző, hajléktalanoknak menhelyet nyújtó, aggokat gyámolító, igyenes tanítást elrendező és foglyokat megváltó egyesületek, melyek valamennyien megvoltak már a talmudi korban és a közép- és újkorban csupán új életre keltek. Főképp a foglyok megváltása volt a legnagyobb *micvó* (jó cselekedet) s ezt Maimonides valamennyi J.-nak föléje helyezi. Szervezés tekintetében a J. éppen a római, olasz és panyol zsidóknál érte el tetőpontját az egyenjogúsítás előtti időben. Itt a XVII. sz.-ban négy különálló hatalmas J.-i egyesület volt s ezek a J. valamennyi ágát felölelték, emberszeretetük és pénzalapjuk pedig oly jelentékeny volt, hogy nem-zsidókat is rendszeresen támogattak, emellett pedig itt volt az első modern nőegylet. Ez utóbbi tekintetében egyébként a sokkal csekélyebb zsidó lakosságú román államok, az utóbbi században pedig ezek mellett Anglia és az Egyesült-Államok zsidóságánál a közép-európainál lényegesen jelentékenyebb intézményeket találunk. A modern zsidó J.-i egyesületek tehát a legrégebbi korig mennek vissza s az emancipáció csupán újabb fejlődést adott ezek-

nek az intézményeknek, amelyek ha látszólag nagyoobszerűek is, de nem mindenben érik el a gettók önkéntes adóin alapuló J.-i intézményeit. A XIX. sz. óta vannak a J.-nak újabb organizációi, amelyeknek kiinduló pontjai Páris és London hitközségei, ahol a század elején valamennyi későbbi J.-i intézmény már készen volt. Közép-európában és így Magyarországon is csupán ezeket követték. A modern zsidó J. a következő organizációkat öleli fel: 1. Üldözöttek és emigránsok támogatását. Ennek Magyarországon nincsenek állandó szervezetei, csupán a romániai üldözések idején a század elején támogatták a hitközségek az átutazó kivándorlókat. Óriási szervezetek vannak Londonban, Párisban és az Egyesült-Államokban. 2. Szűkölködő családok élelemmel, tüzfával és téli segéllyel való ellátására létesült egyesületek különböző neveken a legtöbb hazai hitközségben is megvannak. 3. Elhagyott, elhanyagolt és bűnöző gyermekeket és ifjakat, valamint rossz útra kényszerült nőket foglalkozásra nevelő egyesületek. Ez utóbbiak Magyarországon csupán részben ismeretesek, ilyen p. o. az egyik legrégebb pedagógiai és gazdasági célú egyesület, a «Mikéfe», míg az utolsó (nőmentő) kategória teljesen ismeretlen; Londonban a kilencvenes években létesült előkelő társadalmi állású nőkből oly egyesülés, mely a prostituáltaknak a munkás életbe való visszavezetését gyakorolja. 4. Kórházak, orvosi rendelők, betegsegélyzők és gyermekágyasokat segélyző egyesületek: Ezek valamennyije elterjedt nálunk is a hitközségek anyagi képességei szerint; az utóbbi két kategória a legkisebb hitközségeknél is megvan. 5. Börtönlátogatás, mely szintén Nyugat-Európában és Amerikában van rendszeresítve, míg Magyarországon a kezdeményezés állapotában van csupán. 6. Vakokat, bénákat, süket-némákat stb. fogyatékosokat támogató egyesületek. Ezek részére nálunk magánjótékonyaságból eredő kiváló intézmények vannak. Az első ilyen egyesülés az ilyen betegek részére berendezett palotával Londonban 1863. létesült hitközségi kezelésben. 7. Aggok menhelye és szeretetházak, melyek Magyarországon régóta megvannak és népszerű, fejlődőben levő J.-i intézmények. 8. Szegénység megakadályozására szolgáló intézmények (ingyenes ebéd, tej- és táplálékiosztás, ünnepi segély, macdász-kiosztás, másrészt főzőiskolák, óvodák, leányegyletek szegénysorsú leányok és ipari nevelés szegény gyermekek részére), melyek részben Magyarországon is megvannak (Pesti Izr. Hitközség, Pesti Orth. Hitközség, Omike, Nőegyletek, Mikéfe). 9. Intézmények kölcsönös támogatása a hitközségek részéről, ill. a hitközségek szövetsége, mely Magyarországon még nincs meg. A zsidó J.-ról szólva meg kell említenünk a XIX. sz. legnagyobb szerű intézményét, az «Alliance Israelite Universelle»-t, melyet Adolph Crémieux v. francia igazságügy-miniszter kezdeményezett s amelynek fiókintézményei a Balkánon, Orosz-Lengyelországban, a Keleten és Afrikában a zsidóság több mint félszázadon át tartó segélyezésével és kitűnő francianyelvű iskolák és kórházak létesítésével a legáldásosabb J.-ot fejtette ki. (A hazai J. intézmé-

neyeit l. az illető hitközségek monografiáinál és a nagyobb intézmények címe szerint.) S. R.

Józsa Károly, festő és grafikus, szül. Szegeden 1872. Tanulmányait a bécsi akadémián, Münchenben majd Párisban végezte. 1912 óta Budapesten működik. Fa- és linoleum-metszeteit a The Studio, Kunstwelt és Rheinlande folyóiratok közölték. A Műcsarnok 1905—6-iki téli tárlatán állított ki először figurális színes fametszeteket. Színes fametszeteivel Londonban 1908. nagy aranyérmet nyert. Rézkarcokat is készít, továbbá plakátokat (Münchenben 1908. első díj a Stollberg pályázaton), valamint illusztrációkat. Több grafikai munkája van a Szépműv. Múz.-ban. F. B.

József ben Ábrahám, római rabbi a XVI. sz. elején, magyar születésű és a római rabbitanács tagja volt. Héber és olasz nyelven levelezett Egidio di Viterbo érsekkel, akinek kéziratokat gyűjtött. Fia, Semarja, szintén rabbi volt Itáliában. (V. ö.: *Berliner*, «Gesch. d. Juden in Rom.»).

Józsua, l. *Jehósua*.

Juda, 1. rabbi. Pozsonyban élt 1450 táján. Neve egykorú levélben fordul elő, melyet Ábrahám há-Kohén (l. o.) írt Iszerlein rabbinak Bécsűj helyre.

2. **J. Apafi Mihály** erdélyi vajda török tolmácsa volt. 1671 okt. 12. tette le a fejedelem és a fejedelelemnél azt a zsidó esküt, amit Werbőczy a Hármaskönyvében a zsidók számára előír (l. *Werbőczy zsidó esküje*).

Juda, palesztinai patriarchák, a Hilleltől (l. o.) származó Gamaliel patriarchák (l. o.) családjából. Köztük legnevezetesebb:

I. J. patriarcha, a Misna szerkesztője (megh. 220 körül). **R. J. ha-Nászi** (a fejedelem)-nek is nevezik s ez a cím a patriarchátusban ő utána lett örökletes; a Misna és a Talmud Rabbi-nak v. Rabbenunak nevezi egyszerűen, de néhol a szent építetont is alkalmazza rá, szentséges életmódja miatt (*Sabbat* 118b; *Jer. Megilla* 74a; *Szánhedrin* 29c). Magas méltóságában, melyben a római adminisztráció is a legteljesebben respektálta, oly egyszerű és istenfélő életet élt, hogy halála után ez a közmondás járta: «Rabbi halála után megszűnt az alázatosság és a büntől való félelem» (*Szóta*). A tradíció szerint akkor született, amikor R. Akiba mártírhalált halt; atyja II. Simon b. Gamaliel (l. o.) patriarcha volt s ő az usai Akadémián töltötte ifjúságát. Kétségtelen, hogy miként atyját, úgy őt is korán megtanították görögül is, ami a római hatóságokkal való érintkezésben nélkülözhetetlen volt. Azt is tudjuk, hogy az arameus helyett szívesebben a görög nyelvvel élt, de házában tiszta héberséggel beszéltek s ezt leányai is követték. (*Megilla* 18a; *Ros Hasána* 26b; *Nazir* 3a; *Erubin* 53a.) Tanítói: Juda ben Ilai és József ben Chalafta voltak, első és legkülönb mestere azonban az alázatosságáról híres atyja volt. Életének utolsó évtizedeiben székhelyét Szephoriszba helyezte át, miután előzőleg Bézs Seárimban tartott Akadémiát s ezt a helyet közismertté tette. 85 éves korában halt meg s számos legenda fűződik nevéhez, amelyek közül az, amely a római császárral való találkozásáról szól, történelmi értékű, mert működése idején két császár, Marcus Aurelius és Septimius Severus is megfordultak Palesztinában s ő azokkal szemé-

lyesen is érintkezett. Alatta végzik be a tannaiták működésüket s a zsidóság a rómaiak szigora mellett is I. J. ötven évi patriarchátusa alatt nyugalmasan élt Palesztinában. Nevét azonban a Misna összeállításával és fontos döntéseivel tette örökéletűvé: az ő Misnája az alapja a későbbi Halachának; ő válogatta és rendezte a hatalmas anyagot, amelyből nem mindent vett fel a szövegbe. Nemcsak döntéseit, hanem erkölcsi mondásait és végtelen jószívűségéről tanuskodó cselekedeteit is a Talmud gondosan megőrizte. Ugyanez vonatkozik bibliai exegézisére is.

II. J. patriarcha, III. Gamaliel patriarcha fia s I. J. unokája volt; Tibériásban működött a III. sz.-ban. Házassági és vallási döntéseit a Jeruzsálemi Talmud említi, főképp az *Abóda Zará* traktátusban. II. J. kortársa volt Origenes keresztény teológus, aki tőle tanult s akivel vallási vitát folytatott.

III. J. patriarcha, előbbi unokája s IV. Gamaliel fia volt, a III. és IV. sz. fordulóján működött s R. Jochanan Chalafta tanítványa volt. Életének legfontosabb külső mozzanata az volt, amikor Diocletianus császárt palesztinai látogatása alkalmával felkereste Caesareában.

IV. J. patriarcha, V. Gamaliel patriarcha fia és II. Hillel patriarcha unokája volt, a IV. sz. végén működött Tibériásban. Fia volt VI. Gamaliel, akivel kihalt a Hilleltől származó patriarcha család (l. *Gamaliel*, *Simeon* és *Hillel patriarchák*). V. ö.: (*Bacher Vilmos*, «Agada der Tannaiten»; *u. a.*, «Agada der palästineusischen Amoräer»; *u. a.*, «Jewish Encyclopedia»). S. R.

Judaea, Palesztinának (l. o.) déli része a Jordán és a Földközi-tenger között. Elnevezése a zsidóknak babiloni fogságukból való visszatérése óta áll fenn és határai, amelyek egyébként jelentékenyen változtak, az időtájon Keleten a Jordán folyó és a Holt-tenger, Délen Köves Arábia, Nyugaton a Középtenger, Északon Szamaria. Ez a terület Heródes korában Dan, Benjamin, főleg Juda és Simon törzseinek földjeiből állott, mely idővel kibővült a filiszteusok területeivel és Idumeával is. Heródes halála után fia, Archelaus uralma alá került Szamariával együtt, majd Rómához csatolták és prokurátorok kormányzására bízták, a szíriai kormányzó főhatalma alatt. K. u. 37-ben Palesztinával együtt Heródes Agrippának adta és csak 44-ben, ennek halála után került vissza a birodalomhoz. Titus hadjárata után K. u. 71-ben, mikor a zsidóságra nézve oly végzetesen bekövetkezett a Szentély lerombolása, J.-t tíz tetrarchiára osztották. Nevezetes városai voltak: Hebron, Gibeon, Bethlehem, Askalon és Gáza. Konstantin alatt J. és Szamaria egyesültek, melynek központja Caesarea volt.

Judaizálás vagy zsidózás, a nyugateurópai nyelvekben a középkor második fele óta használatos kifejezés, mely nem gúnyos értelmű, hanem ellenkezőleg kánonjogi meghatározáson alapszik. A magyarban ennek megfelelője a zsidózó vagyis szombatos: az, aki zsidó szokásokat tart, azokat követi. A J. és az ehhez hasonló más kifejezések a középkori *judaizer*, *judaizar* spangol szóból erednek. A XIII. sz.-tól kezdve az aragoniai és délfranciaországi inkvizíció-törvényszékek előtt

már ismeretes e kifejezés, mint vád, de rendkívül nagy szerepet az újkori vagy spanyol inkvizíció idején játszik. Ekkor a *judaizante herege* (zsidó szokást követő eretnek) a vád kifejezése, melytől az inkvizíció aktái hemzsegnének. Így minősítették nem csupán a zsidó szokások követésén rajtakapott titkos zsidókat, a marannusokat, hanem mindazokat a keresztényeket is, akik valamely zsidó szokást követtek; legfőképpen azonban a már megkeresztelkedett zsidókat, akik visszaestek a zsidóság szokásainak követésébe, miáltal kánonjogi értelemben *polluálták* a katolikus egyházat. Az esetek legnagyobb részében a világi karnak való átadás, azaz a biztos tűzhálál várt a judaizálókra, akiket tagadás esetében torturát alkalmaztak. A J. felismeréséről az inkvizíció perrendje gondoskodott, de utasításokat tartalmaznak Bernardon de Gui toulousei (XIV. sz. eleje) és követője, Eymerich aragoniai inkvizitor művei, a *Practica Inquisitionis Haereticarum Practicorum*, továbbá a XV. sz. végén Torquemada, a XVI. sz.-ban Espinosa bíbornok főinkvizitorok instrukciói is. Az utóbbi különös gondot fordít a szombaton szünetelő kémények megfigyelésére, a péntekről szombatra kemencében hagyott ételek készítésére, Eszter bőjtjének s különösen a Kippur bőjtjének, valamint a szombati tiszta ruhaváltásnak és a sertés élvezete elkerülésének megfigyelésére. A J. miatt való perbefogás a középkorban kizárólag már a kitért (megkeresztelt) zsidókat és a zsidóvá vált keresztényeket fenyegette, de 1491 óta, a spanyolországi zsidók kiűzése óta fővád volt ez a zsidózók minden kategóriájára a spanyol korona egész területén. Az utolsó judaizálót kimutathatólag Cordovában égették meg 1818. Az áldozat egy marokkói szefárd zsidó kereskedő volt. Magyarországon a kánonjog szigorát a J.-ra kimutathatólag sohasem alkalmazták. L. *Inkvizíció*. S. R.

Irodalom. H. Ch. Lea. History of the Inquisition in Spain I. IV. (1906); History of the Inquisition in the Middle-Ages I. III. (1889); Elkan Adler, Auto de fé and Jews (1908). Részletes irodalmat L. Seltmann Rezső, Az inkvizíció a történelmi kutatások megvilágításában (1928).

Judaizmus (gör. *ioudaismosz*), a zsidó nép vallásának lényege, hitének, szokásainak és rituáléinak rendszere, úgy amint az kanonizált iratokban és abból kifejlődve különböző civilizációk kulturhatásai alapján az egész zsidóság világvallásává alakult. Eredetileg a J. csupán Judaea lakóinak vallására vonatkozott, mert ezeket hívták *Jehudi*-nak innen az európai nyelvek *zsidó* szóhasználatára (gör. *ioudaioi*, lat. *judaei*, szláv *zsid*, olasz *giudaici*, sp. *judios*, fr. *juif*, ang. *jew*). A J.-nak megfelelő *jehudószt* *Eszter Rabbah* (3. 7) említi, míg maga *Eszter*-könyve (8. 7) *mi-jehudim*-ot említi. Az idők folyamán a J. fogalma és kifejezése az egész zsidóságra, annak multjára, jelenére, vallására és kulturájára alkalmazást talált. A J. pontos leírása éppen ezért nehéz, mert nem elfogadott hittételeken alapuló meghatározott vallásrendszerről van itt szó, mint a kereszténység vagy a buddhizmus fogalmánál, hanem a vallás elválaszthatatlanul egybe van kötve a zsidó néppel, amely az egész emberiségnek szóló etikai igazság órájának és letéteményesének tar-

totta magát a hosszú idők folyamán. Másrészt a J. törvényrendszer, mely a Kinyilatkoztatáson, a Szentírásen és a tradíción alapul, amiért azt sokáig teokráciának tartották, a zsidó nép vallási törvényhozásának, de nem vallásnak. A tények azt mutatják, hogy a J. sokkal tágabb fogalom és sokkal jelentékenyebb történelmi erő, mintsem hogy egyetlen nézőpontból egyszerű terminológiával meg lehetne azt határozni. A J. a történet harmincöt évszázadán át a civilizált világ valamennyi országára kiterjeszkedve, nem öltötte magára mindig ugyanazt a formát és jelleget. A J.-nak azon korszaka, amelyben kialakult, vagyis a patriarchális és prófétai korszak J.-a különbözött az exiliumi és exilium utáni J.-tól, másrészt a rabbinikus-farizeusi J. szintén különbözött a mózesi J.-tól, amelyhez a szadaceusok, majd a karaiták ragaszkodtak. Ugyanúgy a diaszpóra zsidósága, vagyis a hellén J. nagyban különbözött a palesztinai J.-tól; a középkorban német és francia területen feléledő keleti miszticizmus J.-a más, mint az arab filozófia hatása alá került spanyolországi J. A jelenkor zsidósága pedig szintén két különböző formáját képviseli a J.-nak, mert míg az egyik rész a törvényeken és a közép újkori kazuisztikán épít, addig a másik, nagyobb rész J.-a harmoniába kíván jutni más kulturák és magasabb célok követeléseivel. A J.-ról a keresztény teológia állapította meg, hogy az «mindig Isten élővízzel telt folyója maradt», amely, bár egy nép folyómedrében haladt, mindig újra táplálta és termékenyítette az emberi civilizáció nagy folyamrendszerét. A J. tehát történelmi tényező, amely koronként más formákat öltött. Szükséges ehhez képest, hogy annak alapvető fő princípiumait ismerjük s azokat megkülönböztessük a többi vallásnézetekétől.

I. *A J. lényege.* A J. mindenekelőtt a tiszta monoteizmus hitvallása, kinyilvánítása, propagálása és megőrzése. Ez volt mindenkor a zsidó nép egyetemének életcélja és feladata. «Isten egyetlen és így valamennyi nép közt Izrael fog kezeskedni az Ő tiszta tiszteletéért» (*Josephus: Antiquitates*, 4. 8, § 5, *Beráchot* 6a és *Attó Echod* szombati liturgia). A J. nem csupán az Egy-Isten hitének vallása, amelyet a zsidó egyén reggeli és esti imájában, a sémában nyilvánít, hanem a tiszta monoteisztikus hit őre is, amely örökös magában foglalja az annak védemében kifejtett intellektuális és szellemi munkát a hosszú sötét századokon át, a pogányság és felpogányság valamennyi hatalmával szemben, irtózatok harcok és áldozatok, mérhetetlen szenvedések és megpróbáltatások közepette egy óriási többséggel szemben. A J. nem kezdődött absztrakciókkal s a zsidóság monoteizmusa nem filozófiai spekulációk eredménye, amelynek dogmatikus jellege van. A zsidóság őskorszakában sem a sok Isten közül választott ki egy Istent, aki a kor követelményeinek vagy egyes gondolkodók felfogásának megfelelt. A J. már fejlődésének kezdetén háborút üzent a sok-istenségeknek és az idolatriának (*Exod.* 20. 3). Az Egy-Istent Izrael és a J. születésének órájában, a Sinai-hegyi kinyilatkoztatáskor így szólaltatja meg a Biblia:

»Egyiptom valamennyi istensége ellen ítélkezni fogok, Én, az Örökkévaló» (*Exod.* 12. 12), a szintén bálványimádó Babilon ellen pedig a próféta így dörög: «Az istenségek, amelyek nem alkoták az eget és földet, el kell, hogy pusztuljanak a föld színéről és az ég alól» (*Jerémiás* 10. 10). «A többi népek istenei bálványok, az Örökkévaló Isten alkotta a világot» (*Zsolt.* 96. 5). Kezdetétől fogva a J. ellentéte az élő, Örökkévaló Egy-Isten és a más népek által imádott képek és bálványok között, sokkal erősebb volt, mintsem, hogy a pogány ostobaságokat máshogy tekintették volna, mint gúnyos megvetéssel (*Jesája* 94. 9—19; *Jerémiás* 10. 8—15; *Zsolt.* 135. 16—18), míg másrészt a pogány vallások éppen azt vetették a zsidóság szemére, hogy láthatatlan Istent imád, olyat, akinek képe nincs. Ez utóbbi a legkiválóbb ókori történetírók véleménye is (*Tacitus. Historiae* 2. 5, 9; *Juvenalis* 14. 97). A J. az idolatriát főképpen a velejáró ocsmány rítusok, a tisztátalanság és kicsapongások miatt vetette meg (*Exod.* 20. 5, 23. 24, 33; *Levit.* 18. 24—30; *Deuter.* 10, 24; 7. 2—5; 23; 9. 3; 14. 16; 20. 17—18). Mózes korától kezdve Philóig és a talmudszerzőkig a pogány kultuszok fókisérői a bűnözés és kegyetlenség voltak, amelyek «utálatosak Izrael Istenének, aki gyűlöli a fajtalankodást» (*Szanhedrin* 106 a). Ezért a bálványimádással szemben a rabbinikus törvényhozás a rideg elutasítás álláspontját foglalja el és semmiféle engedményt nem hajlandó tenni a bálványimádás és politeizmus semmiféle formájával szemben sem. E tekintetben annyira ment mindenkor a J., hogy inkább az élet kínos feláldozását tette feltétlenül kötelezővé, mintsem, hogy a tiszta monoteiztikus zsidó hitét feladja (*Dániel* 3.; *I. Makkab.* 1. 63; *II. Makkab.* 7.; *Szanhedrin* 74a). Ez a szilárd hit nemcsak nem változott, hanem még növekedett a diaszpóra zsidóságánál, amely már a szétszóródás kezdetén őszintén meg volt győződve a maga monoteizmusának felsőbbbségéről s teljes bizalommal tekintett a legvésebb időkben is a J. végső győzelmére, tudatában lévén annak a misszióknak, amelyet az egyisten-ség eszméjeért már ősei is teljesítettek. A J. hite a végső győzelemben s a pogányság elmúlásában visszatükröződik úgy a prófétáknál, mint a liturgiában (*Jesája* 2. 2. 15; 46., 49.; *Zecharja* 8. 23; *Genesis Rabba* 39.; *Olénu-ima és különösen a Ros-Hasónó liturgia*). Ha a zsidó nép Istent Izrael Istenének is nevezte, bebizonyítható, hogy még primitív korában sem fogta fel öt törzs-istenségnek, más néphez hasonlóan, hanem univerzális jelleget adott neki már kezdetben is és imádta, mint a világegyetem teremtményét, a világnak (megteremtése s nem csak a zsidó nép létezése óta) igazságos kormányzóját, a gonoszság elítélőjét, a jog és igazság megalkotóját (*Genes.* 1—10.). Ehhez képest az idolatriát a J. lázadásnak tekintette a világegyetem Egy-Istenével szemben, «akin kívül nincs más Isten» (*Deuter.* 5. 39; *Jer.* 10. 7) és aki előtt minden térdnek tiszteletre kell hajolnia (*Jesája* 45. 23, 66. 23). Ezen eszmei alaphoz nőtt ki, mint a J. egyedüli eszménye: a tiszta monoteizmus hitvallása s annak propagálása az egész világon

(*Zecharja* 14. 9). A Sinai-kinyilatkoztatást is úgy fogta fel a zsidóság, mint Isten és az ősatyák, Ábrahám és Nóach között kötött szerződés megújítását, amely az egész emberiségre kiterjesztett (1. *Izrael szerződése*). Ez a szerződés tehát a monoteizmust az egész emberiségnek adja, aminthogy Isten is az egész emberisége, nem csupán Izraelé, amely azonban «papok birodalma a nemzetek között». A Zsoltárok és próféták Istene valóban nem egy néptörzsé, hanem az igazságosság és jog Istene (*Amosz* 1—2., 9. 7; *Jerémiás* 26., *Ezékiel* 40.; *Zsolt.* 96. 13., 98. 9 stb.). A J. Istene az egész történelem Istene lett a prófétai meglátásban; a Zsoltárok és a chászidok imáiban pedig az emberi szív istene, az «Atya», a «lélek szeretője» lett. A Nagy Zsinagóga (*Kenesesz Hagédoló*) korában már annyira átlényegült a J. istenfogalma, hogy egyáltalában nem volt szabad nevét kiejteni semmiféle formában sem. Később a J. megóvta, sőt még jobban hangsúlyozta monoteizmusát, amelyben nem engedte hozzátapadni sem a gnosztikusok dualizmusát (*Szanhedrin* 38a; *Gen. R.* 1.; *Eccl. R.* 4. 8), sem a kereszténység trinitariánizmusát (1. *Kereszténység és zsidóság viszonya*), mert ellenkezett felfogásával, hogy az egy igaz Isten legfőbb attribútumai: a végtelen jóság, az igazságosság és a könyörületesség különböző személyekre ruháztassanak s hogy ugyanakkor Isten antropomorf (l. o.) jelenséggé váljék. Éppen ezekben van a J. világtörténeti nagyszerepe, hogy örökdömta tiszta monoteizmus fölött; istenhite nem túl transzcendentális, Istene soha sincs távol az embertől, amikor az szükségben van; a J. Istene «mindig közel van, közelebb, mint minden mássegítség» (*Jerus. Berácht* 9. 13 a); «valódi nagysága abban áll, hogy leszáll az emberhez» (*Megilla* 31a, *Levit. Rabb.* 1. a 113. 6 *Zsolt.*-hoz); «Isten mindenkinek megjelenik az illető képessége és szüksége szerint» (*Mechilta, Besallach* 4.). A J. szerint Isten csupán szellem, elhatárolás és forma nélkül, az Abszolút Lény, aki magát így hívja: «Én vagyok, Aki vagyok» (*Ehje áser Ehje, Exod.* 3. 14), minden létezés forrása, Aki felette áll minden másnak, független minden feltételtől s Akinek nincsenek fizikai tulajdonságai (*Maimonides, Jad Hachazaka, Tesuba* 3. 7). A középkori R. Abraham de Posquières Maimonivel szemben azonban azon az állásponton van, hogy azok, akik a kabbalisták módjára Isten testiségét vallják, szintén lehetnek zsidók s valóban, a különböző időkbeli származó, de egységes liturgia a bevezető Adón Ólomtól a befejező Sir ha-Jichudig a legkülönbözőbb gondolatmenetet mutatja: egyszer racionalista, más helyen misztikus jellegű, transzcendentálizmussal kevert és oly mértékben panteiztikus, mint a világ egyetlen vallásának liturgiája sem. Míg a különböző korok és civilizációk egyre inkább kiterjesztették és elmélyítették az Istenről alkotott képzetet, addig az Isten-Egység gondolata mindenkor a legfőltvetőbb eszme volt, amelyet érinteni sem lehetett. Azonban a legjellemzőbb és leglényegesebb különbség a J. és más vallás vagy véleményrendszer közt a J. *etikai monoteizmusában* nyilvánul meg. Nem áldozás, hanem igazságos és

jótevény élet az, amit Isten követel (*Jesája* 1. 12–17; *Ámosz* 5. 21–24; *Hósea* 6. 6; *Micha* 6. 6–8; *Jerémiás* 7. 22; *Zsolt.* 40. 7; 50. 8–13); az egész régi zsidó áldozási kultusz csupán az emberek lelki szükségletei nyilvánításának volt megengedett kifejezője, de a vallás-etikának csak szimbóluma volt (*Peszikta* 6. 57, 62; *Num. Rabbah* 21.; *Levit. Rab.* 2.). A vallás egyetlen tárgya a régi zsidó felfogás szerint is csupán egy lehet: hogy az embert Isten útjaira vezérelje, hogy az *cedókó*-t, azaz igazságot és jótevényt gyakoroljon (*Genes.* 19. 19; *Deuter.* 10. 12); maga Isten az igazságosság, könyörület és szentség Istene, a morális tökéletesség eszménye (*Exod.* 20. 5–6; 34. 7; *Levit.* 19. 1; *Deuter.* 7. 9–10). Míg a pogány népek istenségfogalmai a félelem érzetének termékei, addig a J.-é az istenfélelemé, amely a lelkiismeret és belső istenismeret terméke s amely megőrzi az embert a bűn elkövetésétől (*Gen.* 42. 18; *Exod.* 20. 20; *Deuter.* 10. 12; *Jób* 1. 1). A J. felfogása szerint az emberiség története kezdetől fogva a világ erkölcsi kormányzójának, «a népek királyának, aki előtt mindenki megrendül» (*Jer.* 10. 7; *Zsolt.* 94. 10; *Dániel* 2. 21) kezeiben van, mert Őbenne egyesül hatalom és igazság, szeretet és bizalom (*Zsolt.* 89. 15). Istent a Biblia így beszélgeti Izrael népéhez: «Szentek legyetek mert Én, az Örökkévaló Isten szentséges vagyok» (*Levit.* 19. 1), továbbá: «Így szólt az emberhez: ügyelj az istenfélelemre, mert az a bölcsesség s a rossztól való tartózkodás maga a megértés» (*Jób* 28. 28, v. ö. *Micha* 6. 8; *Jesája* 33. 15; *Zsolt.* 15., 24. 4: «Ő megmutatta neked, ó, ember, mi a jó; vajjon mit kívánna az Úr tőletek mást, minthogy igazságosak legyetek, szeressétek az irgalmasságot s hogy alázatos lélekkel Isten útján járjatok.» Rendkívül jellemző a rabbinikus zsidóság felfogására az a tény, hogy amikor Istenről beszélnek, akkor rendszerint valamelyik attributumát használják névül: «A világ Egyetlen Igazságosa» (*Cadiko Sel Olom*), «a Könyörületes Egyetlen» (*Rachmónó*) s még gyakrabban «a Szentséges Egy, áldott legyen Ő» (*Hakkódos bóruch Hü*). A rabbik allegóriája szerint az első kérdés, melyet halandó ember kap az utolsó ítélet napján, ez: «Becsületesen bántál-e felebarátoddal?» (*Sabbat.* 31a). A világegyetem egysége párhuzamos gondolat az Isten-egységgel a J.-ban. A pogányság számos istensége a világot részekre és dominiumokra tagolta és ellenségeskedések színterévé tette; a Biblia Egy Istene kormányozza az egész univerzumot, földet és eget, világosságot és sötétséget, életet és halált, örök bölcsességgel és jósággal, Ő, aki a teremtés kezdetén szándékának végcélját tudta s eszerint rendez el mindent (*Gen.* 1. 1–31; *Jesája* 45. 5–7, 46. 9–10, 55. 8–9; *Zsolt.* 104. 24; *Példab.* 3. 19, 20; *Jób* 28. 24–27, 38), a természet örök törvényszerűségét is; Isten minden cselekedete része nagy művének (*Jób* 5. 9, 38.; *Zsolt.* 77. 15), minden természeti csoda mindenhatóságának megnyilatkozása (*Gen.* 18. 14, *Ex.* 9. 16; *Num.* 16. 30). Ez a hatalmas koncepció a mindentátfogó és ellenőrző Egy-Isten teremtő hatalmáról és bölcsességéről, amely mindenütt megnyilatkozik s

amely egy egységes, nagy terv szerint működik: kizárólag a J. monoteisztikus hitén alapszik. A J. nem ismerte el soha a dualisztikus vallások ama nézeteit, melyek az Isten Egysége mellett a rossz principiumát is vallották a teremtésben; a J. szerint Istennek nem lehet ellentényezője a sötétség és gonoszság hatalmában, miként azt Egyiptom, Babilonia vallásai és Zoroaszter tanították s az utóbbi nyomán a gnosztikus szektákba, majd a kereszténységbe is, mint démon átszármazott. Míg a legrégebbi zsidóságnál a Sátán égi angyal, aki Isten hatalmát hajtja végre (*Jób* 1. 7) és csupán annyira ténykedhet, amennyire Isten megengedi neki, végezetül pedig jót neki tenni, addig a nemzsidó Sátán-képzetek egyenesen vészthozók voltak a keresztény középs- és újkorban. A J. felfogása szerint a halált nem a Sátán, hanem az Isten bölcsessége hozta az emberre; «minden amit a Könyörületes tesz, jó» (*Beráchót* 60b), «tehát a halál is», mondja R. Meír (*Gen. R.* 9.); «mindent, amit cselekedett, nagyon jónak talált» (*Gen.* 1. 3); ha az embert baj éri, az a J. legrégebbi etikája szerint is nevelése javára és magasabb jólétére szolgál (*Deuter.* 8. 5; *Zsolt* 94. 12; *Taanit* 21a). A Midrás szerint, mivelhogy Isten látta, hogy csupán rideg igazságossággal nem állhat meg a világ, azért irgalmasságot vegyített abba s a világot mindkettőből teremtette (*Genes. Rabba* 12.) A pesszimista doktrínával szemben, amely szerint a világ véletlen változás és tele van rosszal, a Midrás merészen tanítja, hogy a világ szelekció és evolúció processzusa: «Isten világot világ után teremtett, míg így szólt: «ez utolsó tetszik Nekem» (*Gen. Rabb.* 9.) A J. doktrínája szerint Isten egységének leglényesebb jellemvonása az, ami Isten és ember viszonyára vonatkozik. A pogány idolatria az embert saját kezével készített bálványok imadására alacsonyítja le: a J. már az ósidőben az embert teszi Istenhez hasonlatossá, a teremtés koronájává, a földnek Istentől kiszemelt urává, Isten földi helytartójává (*Gen.* 1. 26, 28). Az emberben kulminált a teremtés s benne, mint a teremtés végcéljában egyesül a földi és az isteni. A paradicsom látszólag gyermekies leírásának ez a magasztos értelme (*Genes.* 2. – 3.). Ugyanezt az eszmét fejezi ki a zsoltárváltó is: «Te teremtetted az embert csupán kevéssel alacsonyabbrendűnek, mint az égi lényeket» (*Zsolt.* 8. 6); «Te alkottad meg őt úgy, hogy a Te kezeid művén uralkodjon» (*Zsolt.* 7). Az ember kétféle természete, a félig isteni, félig állati, *Jób*-nál is gyakran kifejezésre jut (*Zsolt.* 4. 17–19, 7. 17, 10. 9–12, 25., 32. 8). A J. tudatos elmélkedője, R. Akiba a bibliai verset: «Isten az embert Isten képmására teremtette», úgy magyarázza, hogy szabadnak alkotta meg azt Istenhez hasonlóan s szabadon választhat jó és rossz között; Nachmanides és Ibn Ezra exegéták szerint az intellektus az, mely az embert Istenhez hasonlatossá emeli (Kommentárjaik *Gen.* 2. 7, *Jesája* 42. 5, *Zsolt.* 104. 29, *Példab.* 20. 27, *Jób* 32. 8; *Ecclesiastes* 12. 7-hez). Mindenesetre az emberi lélek az, mely alatt az ősi zsidó szöveg Isten képmását értette. A rabbik még a talmudi korban azt tanították, hogy az embert Isten két

világra teremtette: a jelen világra s arra, amely el fog jönni (*Gen. Rabbah* 8.). A J. mindenkor elvetette az eredendő bűn gondolatát; a test ki van téve vágyaknak, de nem következik ebből a bűn elkövetésének szükségessége. A hús tisztántalanságának örökletessége nem a J. felfogása, mert az ellentétben áll a lélek tisztaságával. A zsidók reggeli bevezető imájában mai napig van egy ősrégi ima, melyben a következők foglaltatnak: «Te adtad nekem a lelket tisztán, Te teremtetted azt, Te formáltad azt és Te lehelted azt belém, Te őrzöd meg azt bennem s a kijelölt időben Te fogod azt tőlem elvenni, hogy az a jövő életben visszatérjen belém» (*Beráchót* 60b). Az a hit, hogy «a test a lélek börtöne», Plato révén származott át a mindenkor apokrifnek tartott iratokba, melyet tehát a J. kizárt a kánonból (*Bölcsess. Kv.* 9. 15; *Josephus De bell. Jud.* 2. 8, § 11), amely sohasem tudott gyökeret verni a zsidóságban. A J. nem akar tudni az evangelista Pál «testben levő bűn törvényé»-ről (*Róm.* 7. 23—25). A J. régi főelve, melyet Maimonides is a *Móre Nebuchim*-ban (3. 17) kifejt, az, hogy az ember szabad, tehát jó és rossz közötti választás rajta áll. «A bűn az ajtódon fekszik, annak vágya benned van, de neked uralkodnod kell felette» (*Gen.* 4. 7), szólott Isten Káinhoz s eme legregibb zsidó írás az emberi akarat szabadságának törvényét örök időkre leszögezte. Ugyanezt a gondolatot fejezi ki Mózes is, Isten nevében tanítva népét: «Lássátok, ezen a napon elébetek tettem az életet és a jót, a halált és a rosszat, ... azért válasszatok az életet» (*Deuter.* 30. 15, 19). Válatlanul vallják az akarat szabadságát etikai alapon Jézus Szirach (15. 14—17) és R. Akiba, aki burkoltabban így fejezte azt ki: «Mindent előre lát, de a szabad akarat adatott a embernek» (*Abót* 3. 15). Az akarat szabadsága az ember erkölcsi felelősségét vonja maga után; az ember Istenének tartozik számot adni magáról s éppen ezért az «eredendő bűn», mely örökletes átokként nehezedik az emberre, a J.-ban sohasem talált melegágyra, a J. azt mindenkor bölcsen kivetette. «Minden ember halálra ítéltető saját bűnei miatt», mondja a mózesi törvény (*Deut.* 26. 16) s ugyanezt fejezi ki Ezékiel próféta is (18. 20), a Midrás pedig ezt mondja: «A gonoszak szíveik hatalma alatt állanak, az igazságosak szíveiket tartják hatalmukban» (*Gen. Rabbah* 67). Az akarat szabadságot a Talmud így fejezi ki: «Az ember azon az úton vezetetik, amelyen haladni kíván; ha az ember magát bűnnel kívánja beszennyezni, a bűn kapui kinyílnak előtte; ha tisztaságra törekszik, a tisztaság kapui fognak megnyílni előtte» (*Jóma* 38a; *Makkót* 10b; *Niddin* 30b). A rabbinikus felfogás tagadja a bűn örökletességét s Ábrahámot és Ezékielt, mint bűnös apák gyermekeit mutatja. A bűn a J. régi tanítása szerint is a helyes ösvényről való letérés, melyet az emberi természet gyengesége idéz elő (*Num.* 15. 26; *I. Kir.* 8. 46; *Zsolt.* 19. 13. 78. 39. 103. 14; *Jób* 4. 17—21), de csupán a gonosz támad Isten ellen (*Jesája* 57. 20; *Zsolt.* 1. 4—6, 36. 2. stb.). Mégis nincs olyan bűn, amelyre bűnbocsánat és megtérés ne adatnék (*Ezékiel* 18. 23; *Jerus. Pea* 1. 16b; *Kiddusín* 40b). A J. elveti

az emberiség büntől való degeneráltságának gondolatát s megbocsátást mindig lehetségesnek tart úgy zsidó, mint nem-zsidó bűnöző számára (*Pe. száchim* 119a; *Ros Hasánah* 17b; *Szanhedrin* 103a, 108a; *Jóma* 86a, b). «Mielőtt Isten a világot teremtette, megteremtette a bűnbánatot, mint szükséges kelléket az ember számára», mondja a Talmud (*Peszáchim* 54a; *Gen. Rabbah* 21. 12). A J.-nak az a doktrínája, amellyel legnagyobb befolyást gyakorolt a világtörténelemre, az emberi család egységének gondolata volt. A *Genesis* első tíz fejezete, akármennyire is hasonló a külső elbeszélő rész más nép mondájához, mégis teljesen önállóan tanítja, hogy valamennyi ember és nép egy szülőtől, Adámtól (*h. a. m. ember*) származik. Ez a doktrína logikus következménye az Isten-egység gyakorlatának. A bábéli nyelvzavar és a szétszóródás gyermekiesnek látszó, idegen (babiloni) eredetű mondáját is megtoldotta a J. az emberiség egységének gondolatával. A próféta szerint a történelem célja és vége az, amikor «az Úr tiszta nyelven fordul a népekhez, hogy azok valamennyien hívassák Isten nevét és egyértelműen szolgálják Őt» (*Cefanja* 3. 9.: v. ö. *Gen.* IX. 1). Ebben a megváltásnak és az Ég királyságának eszméje, a J. speciális gondolata veti előre árnyékát. Aminthogy a teremtés az ember körül összpontosult, úgy az emberiség tökéletesülése a világtörténelem végcélja (*Gen.* 1. 28; *Jesája* 45. 18). «A világ az ember részére teremtett» (*Beráchót* 6b), a Tóra, a sinai-i kinyilatkoztatás a J. szerint eredetileg minden népek számára volt, de a többiek vonakodtak azt átvenni s így Izrael lett a «papok népe». A talmudi legenda szerint a Tíz Parancsolat 70 nyelven lett kihirdetve (*Sabbat* 88b); «ha Izrael sem fogadta volna el a Törvényt, a világ visszaesett volna a Káoszba» (*Sabbat* 88a). Izrael missziója már a legkorábbi időkben éppen az volt, hogy, mint Isten «elsőszülött fia» (*Exod.* 4. 22), a népek tanítója, papja legyen s példaadásával, az Egyetlen Isten erkölcsi törvényeinek megőrzésével s az Ő imádatával példát mutasson a népek családjának (*Sabbat* 19. 6; *Jesája* 61. 6). Izrael magát oly népek tekintette, «mely a pusztaságban lakik s nem számít a többi népek közt» (*Num.* 23. 9; *Deut.* 7. 7), de amely felett isteni Gondviselés őröklik különös gonddal (*Deut.* 27. 18—19. 32. 8—12), amelyik a bölcsesség és igazságosság összehasonlíthatatlan törvényeinek fáklyavívója a népek közt (*Deut.* 4. 5—8), amelyik azért teremtett, hogy Isten dicsőítője legyen az egész világon, hogy az Egy-Istenség gondolatának tanuja, mártirja, «a népek világossága» legyen, «akinek Templomába a népek sereglenni fognak, hogy megtanuljanak Isten útjain járni», hogy visszatérjenek a béke és a lelki boldogság útjára, mert igazságosság fog uralkodni mindenütt «és az egész föld Isten ismeretével fog megtelni» (*Jesája* 2. 2—4, 9. 6. 11. 4—9, 65. 25; *Micha* 4. 1—4). Izrael Egyiptomból való szabadulásakor Isten királyságát fogadta el (*Exod.* 15. 19; *Lev. R.* II. 4) s a sinai-i kinyilatkoztatást bizalomnak fogta fel, éppen azért nem pihenhet addig, amíg Isten királyságát az egész világ el nem ismeri s amíg minden ember és nép térdet nem hajt az

Egy-Isten előtt (*Zacharja* 14. 9); *Jesája* 40. 5. 45. 13. 44. 19; *Zsolt.* 29. 47. 9. 77. 5. 96—99). «Izráelt, amely Isten egységét proklamálta, Isten saját népének tekintette» (*Mechilla, Besallach*), melynek hivatása örök időre megalapítani Isten királyságát (*Dániel* 2. 44. 7), de éppen azért, mert a népek tanítója s az emberiség legtisztább hitének őre, Isten Izráelt minden kihágásáért súlyosabban bünteti (*Jeremiás* 2. 21; *Ezékiel* 20. 33—41; *Ámosz* 3. 2), sőt, mint Isten szolgája, Izrael folytonos mártírságra van hivatva az igazság ügyéért, Izrael tehát a «bánat népe», amely üdvöt hoz a világra s elvezeti az egész emberiséget az igazsághoz és jósághoz (*Jesája* 52. 53). A J. az «Egi királyság», az igazság és jogosság eszméjével, az ebbe vetett hittel az emberiségnek legtöbbet adott: reményt, a történelemnek pedig a haladás gondolatát, a végcélt, amelyért élni, küzdeni és törekedni kell. Míg más népek a világ-történelem folyamatában állandó eltávolodást láttak a boldogság egykori «aranykorától» s a világ végét az istenségek pusztításában látták: a J. a legsötétebb időkben is tántoríthatatlanul vallotta és tanította az emberi tökéletesülés felé, mint történelmi vége felé való haladást, a tökéletesülésből eredő lelki gyönyör állapotát, mely az emberben szunnyadó isteni lényeg teljes kifejtéséből származik s amely Isten teljes dicsőségét hozza a földre. Ebben a felfogásában azután teljes mértékben különbözik a J. a kereszténységtől. A J. nem a földön túli világra, a kiszínezett túlvilágra épít s amennyiben egyes zsidó auktoroknál a feltámadás doktrínája előfordul, az mind külső behatás (p. o. l. *Zóhar*). A J. nézete sohasem akceptálta azt, mert tanításának célja, hogy azt a világot, amelyen az ember él, Isten királyságává tegye az igazságosság és irgalom gyakorlása által. Ez a felséges gondolat ad a J.-nak racionális, etikai és egyszersmind praktikus jellegét.

II. *A J. jellegzetességei.* A J. megnyilvánulásai kétfélek, ú. m. egyetemesek és nemzeti; az előbbi missziójára vonatkozik, az utóbbi pedig nemzeti kötelezettségeire, kapcsolatban papi hivatásával; az előbbire a próféták, a vallásos költészet, az alexandriai tudósok, a palesztinai hagadisták, a középkori vallásbölcsesek és a modern teológusok helyezik a fókuszot, míg az utóbbira a mozaikus törvények, a Halacha, a talmudi és kabbalisztikus iratok magyarázói. Mint egyetemes vallás, a J. különbözik minden más vallástól, amennyiben nem hit vagy dogmarendszer, amelynek elfogadásától az üdvözülés vagy megváltás függ. A J. a helyes, az igazságos élet rendszere, mely megmutatja a törvényeket, amelyek szerint ily élet megvalósítható vagy, amint a Talmud bölcse, R. Meir kifejezte, a «humanitás törvénye», mert az «ember»-ről van szó és nem csupán Izraelről vagy a papokról (*Szifra* «*Acharé mót*», *Abóda Zárá* 3a); a J. törvényei «az élet törvényei, nem pedig az emberi élettől való megfosztás» (*Szifra* u. o.). Midón Hillel a pogány sürgetésére, hogy egy mondatban mondja el a zsidó vallás tanítását, a nevezetes aranyzabállyal válaszolt: «Ami rosszul esik neked, azt ne tedd felebarátodnak», akkor voltaképpen a J. már régóta

létező tanítását ismételte, azt, amit a törvények, a próféták és apokrifák is kifejezésre juttattak (*Deut.* 4. 8; *Jesája* 1. 10—17. 33. 15; *Hósea* 6. 6; *Ámosz* 5. 21—24; *Micha* 6. 6—8; *Zacharja* 8. 16—17; *Zsolt.* 15. 24. 34. 13—15; *Mechilla* 23b—24a). Míg a szomszédos népek Moloch tűzében embereket áldoztak fel, azalatt a Tóra törvényei így rendelkeztek az emberről: «járj az Egy igazságos és könyörületos Isten útjain s Hozzá hasonlatosan légy igazságos és könyörületos» (*Deut.* 11. 22; *Szifré Deut.* 49) s hogy szeretni kell az idegent, az árvát és az özvegyet Hozzá hasonlóan (*Deut.* 10. 17—20). Ez a másik különbség a J. és minden más hit között. A J. mindenképp az igazságosság kodifikálása. Míg a nagy-műveltségű pogány népeknél, eltekintve egyes egészen kimagasló egyéniségeket, mint pl. Plato, mindenki csak a hatalmat glorifikálta s az elnyomottat, a rabszolgát, az idegent semmiféle vallás nem védelmezte, addig a mózesi könyvek és a próféták az elnyomottak és szűkölködők állandó védelmezői s akik ezek ellen büntkövetnek el, azok Isten ítéletét provokálják (*Exod.* 21. 22—23; *Gen.* 6. 13. 18. 20; *Deut.* 26. 15—16; *Ámosz* 1. 3. II. 8) és csupán a J. erkölcsana szerrint kötelesség az igazságosság gyakorlása és a szenvedélyes szeretet az elnyomottak a szegények, a rabszolgák (foglyok), az árvák, özvegyek, hajléktalanok, idegenek és büntetettek (akiket szintén felebarátoknak nevez a Biblia) iránt, akik valamennyien igényt tarthatnak a J. felfogása szerint felebarátainak támogatására és jóindulatára, sőt még az állatot is az emberi szeretet védelme alá helyezi. (*Exod.* 22. 20—26. 23. 5—6; *Deut.* 22. 6, 24. 6, 10. 25. 4; *Jób* 31). Ez a Tóra az, amelyről *Jesája* próféta beszél s amely minden emberi szívnek parancsol (*Jesája* 1. 10; *Deut.* 30. 11—14). Az igazságosság ilyen szelleme hatja át az egész Talmudot is, «mert igazságosság az egyik pillére a világnak» (*Abót* 1. 18) s mert «amikor a jog szünetel, akkor háború jön a világra» (*Abót* 4. 8); «egyaránt követeltetik igazságosság zsidó és más nép részére» (*Makkót* 24 a; *Bárá Káma* 113 a). Embertársaink becsületének respektálása egyike a rabbinikus törvények vezető elveinek (l. *Ethika*) (*Sabbat* 94b). A J. még a tisztaság törvényködexe is megalkotta, ellentétben a pogány népek véres és undorítóan ocsmány kultuszaival (*Levit.* 18. 3. 24—30; *Num.* 25. 1—9; *Deut.* 4. 3). A Tóra óv a paráznaságtól, a fajtalankodástól s tanítja és kötelezővé teszi a szív és test tisztaságát (*Num.* 15. 39; *Deut.* 23. 18—19. 24. 15; *Példab.* 7. 5—27; *Jób* 31. 1), mert Isten sokkal tisztább, minthogy tisztátalanságot eltűrjön. A J. a kicsapongás minden fajtát *nevólónak*, gázságnak nevezi (*Gen.* 34. 7, 31; *Deut.* 22. 21; *Bérák* 19. 24; II. *Sám.* 13. 12) s a gyalázatos beszédet is szigorúan elítéli (*Jesája* 9. 16; *Sabbat* 33a). A J. ezenkívül még az igazságba vetett hitet is jelenti; valamennyi próféta tökéletes bizodalommal volt Isten iránt s éppen ezért a hipokrizistól iszonyodtak (*Jerus. Beráchót* 7. 11c); ugyanígy a középkori zsidó vallásfelfuók Isteni igazságba vetett hite is tántoríthatatlan volt, de istenhítük mentes volt az antropomorfizmus árnyától is s Isten egységén és szellemi-

ségén a zsidó teológia sohasem ejtett csorbát. «Igazságon alapszik a világ» (*Bábá Batra* 74a; *Zsolt.* 15. 2; *Abót* 1. 18; *Ab. di R. N.* 36. 1). Az igazság és igazságosság keresése és önzetlen felkarolása tette a J.-t hatalommá. Ugyanez áll a J.-nak a kultúra és nevelés előmozdításában való több évezredes részességéről. Ellentétben némely más hittel, mely a tömegek tudatlanságban tartását kívánja, a J. a szülőknek és a hitközségeknek, valamint minden közületnek feltétlen köteleességévé teszi a tanítást és tanintézetek létesítését. A J.-nak köszönheti a világ a jótékonyág első organizált formáit (l. *Jótékonyág*), az etikai alapon álló adakozás kötelezettségét. A J. ellenezte mindenkor az élet céljával ellenkező önsanyargatást és cölibátust s elítélte azt akkor is, amidőn saját kötelékén belül látta azt gyakorolni (l. *Chászsideusok* és *Esszénusok*). A jeruzsálemi Nagy Templomban a főpap nem gyakorolhatta legmagasabb funkcióját az Engesztelő Napon, ha nem volt felesége (*Jóma* 1. 1; *Taanit* 2. 2). A J. teszi kötelezővé a feltétlen lojalitást az országhoz, amelyben a zsidók élnek, még abban az esetben is, ha az illető állam ellenséges indulatú velük szemben (*Jeremiás* 29. 7; *Abót* 3. 2; *Ketubót* 111a). A J. a szelíd öröm vallása, ünnepei a hálaadás, a természetben és családi életben való gyönyörködés jegyében folynak le. De a J. a remény vallása is s ehhez képest optimista, de nem a túlvilági boldogság elvárásában, hanem abban, hogy hisz a földi élet és az emberek megváltozásában, erkölcsi tökéletesülésében, haladásában. A J. azt tanítja, hogy: «egy óra igazi bűnbánásban és jótéteményekben eltöltve ezen a világon, többet ér, mint az egész túlvilági élet» (*Abót* 4. 16—17). Az emberszeretet mellett Isten szeretete a J. egyik pillére. A liturgia naponként kétszer, ünnepeken többször is tartalmazza a sémát, Izrael hitvallását: «Halljad Izrael, az Örökkévaló a mi Istenünk, az Örökkévaló Egy!» «Szeretned kell az Örökkévalót, a te Istenedet teljes szívedből, teljes lelkedből, minden tehetségeddel» (*Deut.* 6. 5). Ez a hit az, amely a J. próbaköve s amelynek vallása miatt ezek mentek a máglyákra. Isten szeretetének alapja a J. szerint Isten teremtményeinek, felebarátainknak szeretete (l. *Ethika* és *Szeretet*) s ez csakis tiszta indító okokkal és teljesen önzetlenül történhet, éppen úgy, mint Isten szeretete, melynek alapja az önzetlen lemondás, nem pedig a félelem (*Szifré Deut.* 32. 48; *Abót* 2. 12). A J. különbözik a többi hitrendszerektől abban is, hogy az az élet szentesítésének rendszere s ehhez képest azt tanítja, hogy az egész szent: «Legyetek szentek, mert az Úr, a ti Istenedek szent» (*Lev.* 19. 1.) Még az állatok életében is megnyilvánul Isten szentsége (*Deut.* 18. 15). A J. egyik legjellemzőbb tulajdonsága, hogy míg magasztos és kitisztult etikáját kezdettől fogva az egész emberiségnek adta s Istent az egész emberiség atyjának tekintette, addig saját magát mégis határozottan elkülönítette, mint «Isten népét» egyenesen a Tóra parancsára (*Levit* 20. 24, 29). Az ezen elkülönülésből származó nemzeti öntudat és büszkeség később az egész világ ellenségeskedését, támadását, az üldözések

megszakítás nélküli láncolatát vonta maga után már az ókortól kezdve (l. *Antiszemitizmus*). Mégis, ezt a nemzeti elkülönülést a zsidóságnak félreértelmezik még a legnagyobb historikusok, mint Mommsen és Edw. Mayer is. A tény csupán az, hogy a zsidóságban kezdettől fogva élt a hivatottság tudata, a Tíz Parancsolat népe magát «papi nép»-nek tekintette a többi népek között s a későbbi rabbik, hogy a nép papi jellegét megőrizhessék, számtalan erkölcsi parancssal bástyázták azt körül. «Izrael népe kezdettől fogva hűséget esküdött Istennek s elismerte Őt a világ kormányzójának» (*Beráchót* 6a; *Chaggiga* 3a); ezért «Isten fiainak» nevezetnek (*Deut.* 14. 1; *Abót* 3. 13) de az «Isten fia» képzele maga után kell, hogy vonja azt, hogy a zsidó hűséges marad Istenéhez haláláig s inkább mártírhálált szenved, semmint hűtlenséget követne el. A rabbik már korán észrevették, hogy Izraelnek sinaji szerződése Istenével, mely Izraelt «papok népévé», «szent néppé» tette (*Exod* 19. 6), a gyűlölet forrása lesz más népnél (*Sabbat* 89a), mertez követelte a szeparációt, a tisztasági törvények betartását s az idolatriától való iszonyt. A testi és lelki tisztaság érdekében kétségkívül nem csupán a mózesi, hanem az annak nyomán alkotott későbbi farizeusi törvényhozás is gondoskodott a zsidóság szeparálásáról, amelyre a Makkabeusok korában külön műszo is volt, a görög «Amixia», amelynek jelentése «távoltartás a környező népektől». Ez lett a görög kortól mai napig az antiszemitizmus kiinduló pontja. Mégis ezek az elkülönítő törvények voltak azok, amelyek a zsidóságot megedzették a durva gonoszságok, hamisítások és igazságtalanságok elleni emberfeletti küzdelemre a legszörnyűbb és legbarbárabb üldözések közben is; ez tette lehetővé számára a jogfosztottság, nélkülözések, torturák, gúnyolódások elviselését.

III. A J. viszonya más világnezetekhez annak ellenére, hogy a J. lenézte és megvetette a pogányságot, az idolatriát s az annak nyomában járó bűnözéseket, mégis toleráns volt mindenkor s erre a legfontosabb bizonyíték az, hogy a zsidó vallás sohasem ítelt örök kárhozatra más hitűeket, mert az embereket értékük és cselekedetük, nem pedig hitük szerint becsülte; igazságos cselekedeteket, tiszta szándékot és Istenfélelmet kívánt a J. csupán, mert «Isten a szívekbe lát» (*Szifra, Acharé Mót* 3. 2). A J. ebbeli álláspontját R. Josua b. Chananja fogalmazta s ezt vallotta az utókor is máig: «valamennyi nép igazságosan gondolkodó emberének része van a jövő életben». A J. várja «az igazságos érzületű népet, mely megtartja a hitet» (*Jesája* 26. 2.) s kitarja kapuit a pogányok előtt, hogy betérjenek» (*Zsolt.* 28. 20, *Szifra, Acharé Mót* 13.), az igazságos érzésű más népeket pedig egyenesen «Isten papjainak» nevezi (Otiot d' R. Akiba), míg a Szent Lélek éppenúgy nyugszik az igazságos pogányon, mint a zsidón (*Tanna debé Elijáhu* R. 9.), a pogány bölcsék iránt a legnagyobb tisztelettel viselkedik (*Beráchót* 58a; *Szóta* 35b; *Bechórót* 8b, *Genes. R.* 65.), sőt prófétákat is elismer közöttük (*Bábá Batra* 15b, v. ö. *Lev. R.* 1. 12., 2. 18; *Tanna debé Elijáhu* R. 26., u. o. *Zutah* 11.). A modern tudósok némelyikének, pl. Max Müller-

nek az a véleménye, hogy a J. nem misszionárius vallás, ma már meg van cáfolva, mert azóta az adatok nagy tömege bizonyítja, hogy különösen Alexandriában kiterjedt prozelita propaganda-irodalom volt s a Midrás is bőségesen tud arról; csupán a kereszténység államvallássá emelkedése vetett gátat a J. missziójának, mely a nyugati részen még a középkor első felében sűrűn hódított (l. *Kereszténység és zsidóság viszonya* és *Prozeliták* címszókat), bár a kényszer-terítés mindenkor távolállott a J. felfogásától. Egyik igen jellemző tény a J. toleranciájára, hogy a jeruzsálemi templomban szukósz-ünnep alkalmával hetven békeáldozatot mutattak be a hetven pogány népért (*Szukkót* 55b). Az egész zsidó etikai irodalom a középkorban éles ellentéte a végtelenül türelmetlen egyháznak, mert az előbbi az emberiséget és emberi lelket nem nézi egocentrikus és elfogult látószögből, hanem mindig egyetemes tud maradni. Ugyanilyen megértő álláspontot tanúsítottak a zsidó moralisták és teológusok a mohamedán vallással szemben. A három gyűrű parabólája, melyet Lessing Böles Nát hán szájába ad, nem véletlen, hogy zsidó eredetű és azt régi hagyományok alapján már Boccacio is feldolgozta a zsidó türelmesség dicsőítésére.

IV. A J. mint törvény. A J. törvényét, a Tórát, amely egyaránt jelent törvényt és doktrínát, a közfelfogás mindig helytelenül értelmezte s ez Pál evangelistára vezethető vissza, aki a Törvényt és Hitet szeparálta és ellentétbe állította. A Tóra a J. centruma, eleven valóság, nem pedig vak dogma, mely megköti hittételekkel a lelket. A Tóra «terheit» a J. erkölcsi szükségességnek fogta fel mindig, az «istení parancsolatok igája» Isten királyságának igáját jelentette a zsidóságnak, amely boldogan viselte a «terheket»: «A legközhözsebb zsidó is érdemdús éppen a számos parancsolat teljesítése következtében» (*Beráchót* 17a). A J. Isten különös kegyét látta az Izráelnek szóló számos parancsban, mely erkölcsösebbé, tisztábbá, emelkedettebbé tette; amely spiritualizálta az egész életet, a kötelességek szentségét rányomta minden cselekedetre; mérsékleltre, önuralomra, lemondásra szoktatta s a zsidó otthont szentéllé avatta. Ez a J. 613 parancsának értelme. Maguk a cerimonák és jelek (*osz*) mint a tefillin, tallisz, a circumcisio fontos tényezők voltak a J. szerint, de magukban véve még nem tettek valakit zsidóvá. Amíg Maimonides szerint a Tóra változhatatlansága és a szóbeli hagyomány sarkalatos zsidó doktrínák, addig maga a Talmud azt reméli, hogy a messiási korban az összes parancsolatok megfognak szűnni. (*Nida* 61b és *Midras Tehillim* 146. 4). Graetz is, miután megállapítja, hogy a J. alapeszméje egyrészt a monoteizmus, másrészt az erkölcsi tökéletesülés («Szentek legyetek, mert én magam is szent vagyok»), kijelenti, hogy az áldozást és ritust sem a próféták, sem a Talmud nem tartották a J. föltételeinek. A J. vallási és világnézeti főprincipiuma kezdettől máig a minden zsidó által vallott «Sémá», a zsidóság liturgiájának a Bibliában leírt hitvallása, mely Isten egységét, oszthatatlanságát és szellemiségét proklamálja. Ebből vezették le Izrael osztha-

tatlanságát is. *Mechilta Jitró, Bachódes* 1.); «Egy Isten, egy Izráel, egy Templom», hangoztatja Josephus is (*Antiquitates* 4. 8, § 5; *Contra Aspionem* 2. 28); «Egy Isten, egy Izráel, egy Tóra» a principium, amelyen a hagyományhű zsidóság nyugszik máig. A Tórának isteni eredetét és szövegének változatlanságát és megváltozhatatlanságát a talmudi kor rabbijai és később az orthodox J. vallotta, sőt az ebbeli hit az orthodox J. egyik lényeges sarkpontja. A független és elfogulatlan kutatás azonban a J.-on belül is a középkortól kezdve lehetővé tette a tudományos bibliakritikát (l. *Biblia-kritika*) s megállapította a fejlődést és korszakokat a bibliai törvényhozásban, de egyszersmind azt is — s ez mindennél fontosabb, — hogy az *etikai monoteizmust* a zsidóság nem örökölte senkitől s nem mint sémi faj kölcsönözte azt más népektől, hanem a világhódító etikai monoteizmus, mely az összes későbbi vallásoknak tehát az egész kereszténységnek tulajdonképpeni szülője volt, *tisztán a zsidó génusz terméke*. A zsidóság tiszta és szelíd életfelfogása vallotta először a tiszta és szent Egy-Istent, ellentétben más művelt sémi népek kegyetlen és erkölestelen tulajdonokkal felruházott bálványai-val. A zsidó nép prófétai génusza és vallásos ihlettsége volt az, amely Jahvet, a törzs-istenséget átformálta már az igen korai időkben, az időszám. el. 1200 körül és összekapcsolta azt az abszolút szentség, igazságosság, tökéletes jóság és morális tökéletesség magasztos és testetlen, tisztán spirituális fogalmával. A bibliai törvények végleges megállapítása Ezra idején már ennek a kitisztult szellemnek a terméke. Attól kezdve bontakozik ki a J. két főiránya, a tudományos törvényt magyarázat, mely a haladás eszméjét vallotta mindenkor s amelynek első képviselői a farizeus tudósok és a talmudszerzők voltak s a bétükhöz ragaszkodó szadduceizmus (l. *Farizeusok és Szadduceusok*) vagy ritualizmus. Ez a két irány: a racionális és progresszív liberális, másrészt a konzervatív-ritualisztikus, két évezreden át megvolt a J.-on belül s máig is megvan. Az előbbi a prófétai, spirituális és egyetemes a másik nacionális és ritusokhoz ragaszkodó, orthodox, de mindkettő a J. kisérője, «egy kötelek» (*Levit R.* 30.) tagja, melynek hivatottsága «az egész emberiségnek egy kötelékbe való egyesítése», mint azt a zsidóság roshasonói liturgiája és a Midrás (*Gen. Rabba* 88.) tanítják zsidónak és nem-zsidónak egyaránt. (L. még *Evolúció és Ethika* címszót és annak utalásait.) S. R.

Irodalom. Főképp Prof. Kaufmann Kohler művei így: *The Spiritual Forces of Judaism*; u. a., *Judaism and Reform*; u. a., *The Spirit of Judaism* (1894—97); u. a., *The Judaism* (1904); M. Friedländer, *The Jewish Religion* (London 1891); A. Geiger, *Das Judentum und seine Geschichte* (Breslau 1865); u. a. *Nachgelassene Schriften* I—V.; M. Güdemann, *Was ist Judentum?* (Wien 1902); Morris Joseph, *Judaism as Creed and Life* (London 1903); u. a., *Judaism at the World Parliaments of Religions* (Cincinnati 1894); Margolis, *The Theological Aspect of Reform Judaism*; *Year-Book of the Central Conference of American Rabbis* (1903); Claude Montefiore, *Hilbert Lectures* (London 1892); u. a. *Liberal Judaism* (u. o. 1903); Jost, *Gesch. des Judentums und seiner Sekten* (Leipzig 1857—59); F. Perles, *Bonsets Religion des Judentums im neutestamentlichen Zeitalter, kritisch untersucht* (Berlin 1903); Schechter, *Studies in Judaism* (Philadelphia 1896); Schreiner Márton, *Die jüngsten Urteile über das Judentum* (Berlin 1902); Toy, *Judaism and*

Christianity (protest., (Boston 1890); Weber, Jüdische Theologie auf Grund des Talmud (protest.); Löw Lipót Gesammelte Schriften I. (1889); A. Wünsche, a Lessing-Mendelssohn Gedenkbuchban (protest., 1879); Graltz, Gesch. d. Juden I—X.; Joël, Religions-Philosophische Zeitfragen (1876); S. R. Hirsch, Horeb (1837); Stein, Schrift des Lebens (1872).

Judea, l. Judaea.

Judea. Politikai, irodalmi, művészeti és közgazdasági hetilap. Főszerkesztő: Ujvári Péter. Bratislava-Pozsonyban jelent meg 1925., később a lap Košice-Kassára költözött.

Judenhof, a pozsonyi zsidó-negyeden kívül fekvő ház volt, melyben zsidók laktak és ott voltak az tűzlehelységeik is. 1368-ban Pál pozsonyi polgár adta el két ottani zsidónak.

Judenmeister, a középkori németiségben a rabbi neve. Latinul: Magister Judaeorum.

Judenrichter, Judices Judaeorum, közönségesen *zsídóbíró*nak nevezték a középkorban a zsidó községi tagok által megválasztott előjárókat. Ezeket jól meg kell különböztetni a városi keresztény zsidóbíróktól (l. *Zsidóbírók*). Egykorú latinnyelvű királyi okiratok primatesnek, másutt judicesnek nevezik az előjárókat.

Judices. Középkori latinnyelvű okiratok így említik a hitközségi előjárókat.

Judices Judaeorum, l. Judenrichter.

Jud ké vov ké. A JHVH istennévnek kiéjtése a profanálás elkerülése végett.

Jüdische Gemeinde und Schulzeitung. Pedagógiai folyóirat, melynek *Izr. Hitközségi és Iskolai Lap* címen magyar nyelvű melléklete is volt. 1873 júliusában indította meg Pesten Fischer Náthán igazgató-tanító, de a lap 1874 végén megszűnt.

Jüdische Pester Zeitung. Német nyelvű, politikai és társadalmi hetilap. Pesten indult meg 1874. Szerkesztette Reis Mayer és Ehrenteil M. 1888-ig állott fenn a lap.

Jüdischer Pester Lloyd. Német nyelvű zsidó politikai lap. 1875-ben indult meg Budapesten. Szerkesztette Dessauer Gyula. A lap megjelenésének első évében megszűnt.

Jüdischer Schulbote. Az első, kéthetenként megjelenő zsidó pedagógiai szaklap Magyarországon. Szerkesztette 1865—66-ig Fischer Náthán sátorajáújhelyi tanító, később a budapesti izr. hitközség leánypolgári iskolájának igazgatója.

Jüdischer Volksblatt. Szerkesztette Dornbusch Mór. Budapesten indult meg 1891. s két év múlva 1893. szűnt meg.

Jüdisches Tageblatt. Szerkesztette Dornbusch Mór. Budapesten indult meg 1899. Megszűnt 1901.

Jüdisches Weltblatt. Az egész zsidóság ügyeivel foglalkozott ez a hetilap, amely Waltuch József és Dornbusch Mór szerkesztése mellett 1878. indult meg Pozsonyban. Két év múlva 1880. a lap megszűnt.

Jugoszláviai zsidóság. I. Általános viszonyok. A trianoni békeszerződés értelmében a Szerbek, Horvátok és Szlovének Királyságához csatolt területen (Bácska, Bánát és Muravidék) 22,250 főnyi zsidó lakosság került az új államalakulat fennhatósága alá. A Vajdaságban (Bácska, Bánát) 21,349, a Muravidéken (Prekomurje) 921

zsidó él, vagyis az ország egész zsidóságának (73,267 lélek) 30·5%-a, az átcsatolt területeknek kb. 7, az ország egész lakosságának 1·8%-a. Az említett területen 35 zsidó hitközség van és pedig Bácskában 26, Bánátban 6 és a Muravidéken 3. Ezek közül 7 orthodox, a többi neológ irányzatú. Nagyobb hitközségek: Szabadka (Subotica) 1400 taggal, 6000 lélekkel, Újvidék (Novisad) 800 taggal, 3500 lélekkel, Nagybecskerek (Velikobereke) 460 taggal, 1250 lélekkel, Zenta (Senta) 250 taggal, 974 lélekkel és Zombor (Sombor) 240 taggal, 1150 lélekkel. A többi hitközség taglétszáma 12—230 között váltakozik. Az Sz. H. Sz. Királyság valamennyi hitközségének központi szerve és képviselője a Zsidó Hitközségek Szövetsége (Szávev Jevrejszkih Veroiszpovednih Opstina), amely Belgrád (Beograd) székhellyel 1921. alakult. A Szövetség közvetít az egyes hitközségek és az állami központi hatóságok között, képviseli az egyetemes zsidó felekezeti érdekeket, hivatalos véleményt ad minden ügyben (törvénytervezetek készítésekor, rendeletek kibocsátásánál stb.), amely a hitközségek jogállását, vagy egyéb az állammal szemben való viszonyait tárgyalja és dönt az Sz. H. Sz. Királyság zsidóságának vallási ügyeit érintő kérdésekben. A rabbiszövetség egyidejűleg alakult meg a Szávezzel. Elnöke az országos főrabbi (vrhovni rabin), az ország zsidóságának vallási feje, akit a vallásügyi miniszter javaslatára a király nevez ki a hitközségek szövetségének igazgatósága által választott 3 jelölt közül. Az orsz. főrabbit az állam fizeti és illetményei azonosak más felekezetek püspökeinek dotációival. Hitéleti ügyekben az orsz. főrabbi a rabbi-színódussal együtt ad véleményt és a hitközségek szövetsége e véleményezés alapján hozza meg határozatát. A rabbi-színódust a rabbiszövetség közgyűlése választja és 5 tagból és 3 helyettesből áll. Az általános gazdasági világválság nyomozott, bénító hatását természetesen a hitközségek is nagyon érzik és így nagyobb szabású alkotó munka sehol sem folyik. A községek erőfeszítése oda irányul, hogy legalább a már elért nívót megtartsák és legjobb esetben a rajtuk átviharzott háborús évtized ütötte sebeket gyógyítsák. A vajdasági és muravidéki zsidóság magyar anyanyelvű és túlnyomóan asszimiláns irányzatú. A zsidó nemzeti gondolat idegen tőle, míg az Sz. H. Sz. Királyság többi zsidó lakója legnagyobb részben cionista. Az impériumváltozás után a cionista gondolat erősen hódítani kezdett a Vajdaságban is, különösen az ifjúság körében. Ma már alig van hitközség (az orthodoxia kivételével, amely az Agudasz Jisraellel rokonszenvez), amelynek területén ne alakult volna zsidó nemzeti szövetség. Ezek mint az Országos Cionista Szövetség helyi szervezetei működnek és így kapcsolódnak bele a Cionista Világszervezetbe. A palesztinai építő munka a nemicionista zsidó rétegek részéről is jelentékeny anyagi támogatásban részesül.

II. Iskolaügy. Az impériumváltozás előtt minden nagyobb hitközségnek megvolt a maga felekezeti zsidó elemi iskolája. Az impériumváltozás után ez az állapot még egy ideig megmaradt, később azonban a hitközségek megrosszabodott

anyagi helyzetük nyomása alatt átadták iskolájukat az államnak, amely a zsidó tanerőket létszámába átvette és működési helyükön meghagyta. Így ezek az iskolák államiak lettek, a tanítás természetesen államnyelven történik, de az iskolák zsidó jellege változatlanul megmaradt, amennyiben másvallású tanulók azokban csak akkor kapnak helyet, ha zsidó tanuló már nem jelentkezik. Szombaton és minden zsidó ünnepen a tanítás teljesen szünetel és mivel zsidó tanítók tanítanak, a hitoktatás éppen olyan intenzív, mint a felekezeti iskolákban általában. Különben a felekezeti iskola felállítására, illetve visszaállítására mindenkor megvan a lehetőség, de a változott viszonyok folytán a hitközségek — főleg anyagi okok miatt — ezt szükségesnek nem találják. Feloszlata előtt a nemzetgyűlés oly törvényjavaslat elfogadására készült, amely lehetővé tette volna a zsidó nemzeti iskolák létesítését oly módon, hogy a tanerőket az állam fizeti, az iskolaalapító csak a dologi kiadások fedezéséről tartozik gondoskodni. Nagybecskerekben már működik is ilyen zsidó nemzetiségi elemi iskola. Az orthodox hitközségek mindenütt ú. n. «chedert» tartanak fenn, amelynek azonban tisztán vallásos jellege van. A Vajdaság és a Muravidék elemi iskoláiban 2574, a középiskolákban 1293 a zsidó tanulók száma. Az egyetemeket részint belföldön, részint külföldön kb. 200 zsidó hallgató látogatja. Belgrádban és Zágrábban zsidó egyetemi menza van. Rabbiszeminárium az országban nincs. A hitközségek orsz. szövetsége eleinte programjába vette a rabbi-képző felállítását, de annak megvalósításától tekintettel a hitközségek kis számára, amely az utánpótlásról való rendszeres gondoskodást szeminárium útján feleslegessé teszi, egyelőre elállt és ezt a kérdést úgy kívánja megoldani, hogy egyes alkalmas jelölteket ösztöndíjjal valamely neves külföldi intézetben képeztet ki. A hitoktatók és zsidó tanítók képzése ezidő szerint még szintén megoldatlan, de ebben az irányban már folynak az előkészítő munkálatok. Modern szellemű tankönyvek államnyelven készülnek. A rabbiegyesület most készül új bibliafordítás és zsidó vallástanítás céljait szolgáló tankönyvek kiadására. A héber nyelv tanítására nagy gondot fordítanak az iskolákban. Több helyen zsidó óvoda van, ahol már héber nyelvre tanítják a gyermekeket és ez a tanítás rendszeresen folytatódik az elemi és középiskolákban. Felnőttek részére is próbálkoztak héber nyelvkurzussal, de eddig nem nagy eredménnyel.

III. Jótékonyág, kultúra. A jótékonyág ügyét első sorban minden hitközségnél az erre hivatott ősi intézmény: a Chevra Kadisa látja el. Mellettük a nagyobb hitközségeknél a zsidó nőegyletek működnek. A szabadkai, újvidéki, becskerekai, zombori stb. nőegyletek rendszeresen tartanak műsoros estélyeket, felolvasásokat, műkedvelői színházi előadásokat, amelyeknek úgy kulturális, mint anyagi sikere minden tekintetben kielégítő. Szabadkán *Zsidó Patronázs Egyesület* működik, amely 1914. mint a budapesti orsz. izr. Patronázs flokja létesült és 1920. önálló egyletté alakult. Kb. 30 árva gyermek felnevelését

végzi és működése kiterjed az egész Vajdaság területére. Újabban saját otthonát épített, ahol a gondozása alatt lévő árvák közül tizet tud elhelyezni, a többi zsidó családoknak adja ki. Az egyesületet, amely kb. 400 tagból áll és évi költségvetése 120,000 dinár, *Löbl* Salamonné virágoztatta fel. Jelentős jótékonyági egyesület a szabadkai nőegylettel párosult *Népkönyha*, amely naponta kb. 100 embernek ad vallás-különbőség nélkül ebédet. Az ikeregyletnek 600 tagja van és évi kiadása 300,000 dinár. Legnagyobb zsidó jótékonyági intézménye nemcsak a Vajdaságnak, de az egész országnak a *Dr. Singer Bernát Zsidó Szeretetház Egyesület* Szabadkán, amelyet *Pollák* Lajos szabadkai kereskedő (megh. 1925) példátlan önfeláldozással, hihetetlen erőfeszítéssel létesített. 1923-ban nyitotta meg az egyesület kórházát belgyógyászati és sebészeti osztállyal. 1924-ben a kórház szülészeti és nőgyógyászati osztállyal bővült, majd szemészeti, orr-, fül- és gégegyógyászati ambulanciát rendezett be, legújabbán pedig külön gyermekgyógyászati osztály felállításán dolgozik az egyesület. A modernül felszerelt 50 ágyas kórház *Török* Béla igazgató szakavatott vezetésével az egész Vajdaságnak és az ország egyetlen zsidó kórháza. Az egyesületnek a Vajdaság hitközségeinél kórházi bizottsága van, amely a szegény betegeket beutalja. Évi költségvetése 700,000 dinár és tagjainak száma 3000. Legutóbbi zárszámadása szerint 371 fizető, 52 kedvezményes és 334 ingyenes beteget ápolt. Újvidéken most épül a zsidó *Szegény- és Árva-ház* szintén az egész Vajdaság részére. Ennek a humánus intézménynek életrehívója *Hajós* Gyula újvidéki kereskedő. A zsidó ifjúság a nagyobb hitközségekben zsidó sportegyesületeket, cserkészcsapatokat alakított. Ezek az egyesületek tagjai a Zágráb székhellyel bíró Zsidó Ifjúsági Egyesületek Szövetségének és saját mérkőzéseiken és versenyeiken kívül évente az ország nagyobb városaiban kongresszust tartanak tornaversennyel és egyéb sportszerű gyakorlatokkal és versenyekkel. Jelentősebb ilyen egyletek: az újvidéki *Juda Makkabi* és *Jonija* ifj. sportegylet, a szabadkai *Hakoach* és a zentai *Devojacsko* leánysportegylet. A Vajdaság sohasem volt valódi erős kultúrforrás, irodalmi és művészeti élet mégis kezd már itt is kialakulni. A Vajdaságban Szabadkán jelenik meg Jugoszlávia egyik legnagyobb és legjobban szerkesztett magyar nyelvű napilapja, a Bács megyei Napló, amelyet *Fenyves* Ferenc főszerkesztő emelt a mai fővárosi nivóra. A B. N. köré a vajdasági magyar írók és költők egész kis tábora sereglett. A vajdasági magyar irodalom művelői között sok zsidót találunk. *Milkó* Izidoron kívül, akinek neve a Vajdaság szűk határain túl is ismert és becsült, *Ambrus* Balázs (Dr. Hermann Károly), *Borsodi* Lajos, *Bródi* Mihály, *Debreczeni* József, *P. Gergegy* Boriska, *Havas* Emil, *Havas* Károly, *Radó* Imre, *Tamás* István, *Török* Béláné (*Lucia*) és *Vidor* Imre a jelentősek. A szakirodalomban *Boros* Mihály (cionizmus), *Dohány* Gyula (szociológia, cionizmus), *Fischer* Jákó (jogtudomány), *Graber* László (publicisztika), *Handler* Zsigmond

és *Keller* Pinkász (cionizmus) tűnnek ki. *Lenkei* Lajos a festészet, *F. Geréb* Klári az iparművészet terén érték el nagyobb sikereket. Zsidó sajtóról beszélni alig lehet. Néhány hetilap rövidletű próbálkozás után megszűnt. Egyetlen hetilap jelenik meg német nyelven *Keller* Pinkász bácska-topolyai főrabbi szerkesztésében *Israel* címen. A lap cionista irányzatú és IV. évfolyamában van.

IV. Gazdasági élet és politikai helyzet. Jugoszlávia a világháború befejezése után nem érezte a forradalmak és ellenforradalmak romboló hatásait és bár az impériumváltozással elkerülhetetlenül együttjáró politikai és gazdasági izgalmak hatásai itt is nyilvánultak, a rend és a fegyelem kedvező előfeltételei mellett azonban a konszolidáció nehéz munkája már megindult és sikeresnek ígérkezik. Míg az agrárreform a földbirtokosok vagyoni helyzetében kedvezőtlen változást idézett elő, addig az infláció a kereskedők részére erős konjunkturális fellendülést hozott. A bekövetkezett defláció folytán aztán a kereskedők helyzete aggasztóan megromlott és gyakori csődök és fizetéseketelenségek között ez az osztály igen kritikus válságba jutott. A szabadpályán lévők, különösen az ügyvédek a nyelvi nehézségek miatt eleinte igen nehéz időket éltek át, de helyzetük lényegesen javult, miután az államnyelvet sikerült oly mértékben elsajátítaniok, hogy hivatásukat akadálytalanul elláthatják. Az Sz. H. Sz. Királyság több jogterületből alakult és így az egyes vidékeken különböző törvények voltak és vannak érvényben. Különösen a Vajdaságot sujtották erősen az itt érvényben levő ú. n. Wekerle-féle adótörvények, amelyeknek alkalmazása még ma is veszélyezteti a kereskedelem és ipar boldogulását. Az adóegységesítési törvény most készült el és ez lesz hivatva ezeken a bajokon és aránytalanságokon segíteni. Az elmondottak a volt magyarországi területekre vonatkoznak általában és ebben a tekintetben zsidó és nemzsidó között semmi különbség nincs. A zsidó lakosság többsége kiskereskedelemmel foglalkozván, természetes, hogy a válságot ők érzik meg legjobban. A zsidóság társadalmi elhelyezkedése, miután a Vajdaság lakossága ugyanaz, mint a háború előtt és alatt volt, lényegében nem változott. Az Sz. H. Sz. Királyság alkotmányának felfüggesztése előtt az állam minden polgárának nemzetiségi és felekezeti különbség nélkül teljes jogegyenlőséget biztosított. Antisemitizmust nem ismertek a régi Szerbiában sem. Péter király kormánya a Balfour-deklarációt magáévá tette, elismerte és az ország zsidóságát ez alkalmából hivatalosan üdvözlötte. Az új jugoszláv állam átvette a régi liberális tradíciót és így a zsidók jogegyenlősége élő valóság, amely a gyakorlatban is megvan. A magyar területekkel együtt újimpérium alá került zsidóság ugyan eleinte bizalmatlansággal és némi idegenkedéssel találkozott, de ez az érzés nem annyira zsidóságának, mint magyarságának szólt. Az állampolgársági helyzet rendezetlenségét a zsidók éppen úgy megszenvedték, mint a többi lakosság. A hitközségek országos szövetsége ezen a téren is nagy segítségére volt az érdekelteknek és egyébként is ered-

ményesen működött, hogy a zsidósággal szemben a bizalmatlanság megszűnjék. Állami szolgálatban kevés a zsidó, a közigazgatás, pénzügy és a vasutak nacionalizálása folyamán a magyar tisztviselőkkel együtt sok zsidót is nyugdíjaztak, vagy elbocsátottak, de ha figyelembe vesszük a zsidóság kis arányszámát, azt mondhatjuk, hogy aránylag ugyanannyi zsidó van állami szolgálatban, mint más országokban. Mint önálló politikai párt a zsidóság sehol sincs megszervezve. Egyes helyeken — Ujvidéken, Becskerekén — a községi választások alkalmával zsidó párt alakult, amelynek sikerült is jelöltjeit a községi képviselőtestületbe behozni. Általában a zsidók egyéni felfogásuk szerint helyezkedtek el az egyes politikai pártok keretében és sokan igen jelentékeny vezető pozíciókat töltenek ott be. A nemzetgyűlésben a volt magyar területekről való zsidó képviselő nem volt — az egész országból is csak egyetlen ilyen volt — a tartományi képviselők sorába azonban beválasztottak egy zsidót: Klein Adolfot, a szabadkai hitközség elnökét. v. l.

Juhász, 1. Árpád, író és újságíró, szül. Szepesin (Moldova Cs.-Sz.) 1894. Előbb vidéki lapok szerkesztőseiben dolgozott, majd Budapesten a *Pesti Napló*, *Kis Újság* és *8 Órai Újság* munkatársa lett. Jelenleg a Kassai Újság segédszerkesztője. Szépirodalmi írásaiban költői lírája és éles írói megfigyelései jutnak kifejezésre. Művei: *Elfojtott könnyek* (versek); *Gobelin* (novellák); *Aranyphár* (regény); *Köszöntés messziről* (versek); *Uri kaszinó* (regény); *Búcsúzó* (versek).

2. J. Mór, rendőrkapitány, író, szül. 1864 febr. 2., megh. Kassán 1922 szept. 28. Jogi tanulmányait Kassán és Budapesten végezte, majd fiatalon a kassai rendőrség szolgálatába lépett. Rövid idő múltán rendőrkapitány lett. Sokat foglalkozott irodalommal. Héber cikkei sűrűn jelentek meg a legnagyobb héber lapokban. (Hacflra, Hamagid, Haólam). Mint botanikus állandó munkatársa volt a legelőkelőbb szaklapoknak. Vezető szerepet játszott a kassai cionista mozgalomban. S. L.

Jules Juda Léb, sebesi rabbi, szül. Trencsénben 1819., megh. Sebesen 1905. Kretscher Salamonleipniki rabbinak tanítványa volt. 1850-ben a sebesi hitközség rabbijává választotta és e tisztségben működött 55 éven keresztül haláláig. Országoshírű jesivájából számos kiváló rabbi került ki. Halála után nagyértékű héber kéziratok maradtak utána, amelyek kiadásra várnak. Á. T.

Junger Mózes, rabbi, szül. Pelejtén (Zemplén vm.) 1878 márc. 18. 1898—908-ig volt a budapesti Rabbiképző növendéke. 1908-ban avatták bölcsezdoktorrá Budapesten, 1909. pedig rabbivá. Tizenegy évig Siklóson működött, 1921 óta zalaegerszegi főrabbi. *József ibn Caddik Széfer Hámuszarja* c. műve (Vác 1908) disszertációjával szolgált. Cikkei a Magyar Zsidó Szemlében, a Pécsi Naplóban, a Zala Vármegyében jelentek meg. F. D.

Jungreis, 1. Áser, rabbi, szül. Csecsén 1806., ahol atyja, *J. Sámuel* rabbi volt. 1834-től kezdve működött Csengeren, ahol jámborsága által nagy hírnévnek örvendett s jótékony-sága is közismert volt. Negyven évi működés

után 1873. halt meg. Kéziratos művét *Minchasz Óser* c. alatt fia, *J. Ábrahám* (megh. 1904) rabbi rendezte sajtó alá (Máramarossziget 1876.) T. I.

2. *J. Mózes*, rabbi, szül. Csecsén 1842., megh. Kassán 1906. Atyja Csecsén volt rabbi. J. a balassagyarmati és pozsonyi jesivákon tanult, 1873-tól kezdve pedig a kassai orth. hitközség rabbija volt s mint ilyen, igen nagy tekintélynek örvendett. Egyik vezetője volt a magyar orthodoxiának. Utódául fiát választották meg. T. I.

3. *J. Mózes Nátán*, rabbi, *J. Aser* (l. o.) csengeri rabbi fia, megh. Füzesgyarmaton 1889., ahol 27 évig működött. Halála után rendezték sajtó alá fia halachikus és agadikus tartalmú, jelentős műveit, melyek *Tórasz Móse Nőszon* (Munkács 1876) és *Menuchasz Móse* (u. o. 1904) címen jelentek meg. T. I.

4. *J. Sámuel David halévi*, rabbi, szül. 1837., megh. 1894. Előbb Deutesh Aharon David (l. o.) balassagyarmati rabbinál tanult, majd innen Szofer Ábrahám Binjamin (l. o.) pozsonyi rabbi

jesivájába került, 1868-ban elfoglalta a fehérgyarmati rabbiszéket, ahol haláláig nagyhírű jesivát vezetett. T. I.

Justus Jakab, dermatológus, orvos-író, szül. Mohácson 1866. A budapesti egyetemen tanult és sokáig Schwimmer tanár (l. o.) asszisztense volt. Mint jelentékeny dermatológust meghívták a kolozsvári és több amerikai egyetemre, de a meghívásokat nem fogadta el. 1898 óta a Zsidó Kórház bőrgyógyászati osztályfőorvosa és szerkesztője a *Therapia* gyűjteményes munkák sorozatának. Főműve: *Therapie der Hautkrankheiten* (1911). S. R.

Jusztusz György, zeneszerző, szül. Budapesten 1898 máj. 6. Siklós Albertnél tanulta a zeneszerzés alapelemeit, majd a berlini Musikhochschule növendéke lett. Művei: *2 vonósnégyes*, *hegedűszonáta*, *Kassák Lajos-dalok*, *zongoradarabok*. Kritikai tevékenységet fejt ki. Zenei cikkei és kritikái a *Crescendo*, *Dokumentum* és *Kut* folyóiratokban jelentek meg. K. K.